

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Esra Betül CENGİZ KARAHALİL

ARAP BAHARI'NIN BAZI MENA ÜLKELERİNDEKİ İŞSİZLİK ORANI ÜZERİNE
ETKİSİ

İktisat Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2021

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Esra Betül CENGİZ KARAHALİL

ARAP BAHARI'NIN BAZI MENA ÜLKELERİNDEKİ İŞSİZLİK ORANI ÜZERİNE
ETKİSİ

Danışman

Prof. Dr. Sayım IŞIK

İktisat Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2021

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Esra Betül CENGİZ KARAHALİL'in bu çalışması, jürimiz tarafından İktisat Ana Bilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Gülden Bölük (İmza)

Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. Sayım IŞIK (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Peyman Uysal (İmza)

Tez Başlığı: ARAP BAHARI'NIN BAZI MENA ÜLKELERİNDEKİ İŞSİZLİK ORANI ÜZERİNE ETKİSİ

Onay: Yukarıdaki imzaların, adigeçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 24/06/2021

Mezuniyet Tarihi : 14/07/2021

Prof.Dr. Suat KOLUKIRIK

Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Arap Baharı’nın Bazı Mena Ülkelerindeki İşsizlik Oranı Üzerine Etkisi” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

...../...../ 2021

(İmza)

Esra Betül CENGİZ KARAHALİL

T.C.

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Esra Betül CENGİZ KARAHALİL
Öğrenci Numarası	20195208004
Enstitü Ana Bilim Dalı	İktisat
Programı	İktisat Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(x) Tezli Yüksek Lisans () Doktora
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Sayım IŞIK
Tez Başlığı	Arap Baharı'nın Bazı Mena Ülkelerindeki İşsizlik Oranı Üzerine Etkisi
Turnitin Ödev Numarası	1616309485

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 89 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 6/7/2021 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 8

alıntılar dahil % 21 'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

...../...../.....

(imzası)
Prof. Dr. Sayım IŞIK

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ	iii
TABLolar LİSTESİ	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	v
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
TEŞEKKÜR.....	vii
ÖNSÖZ	viix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

LİBYA, MISIR, TUNUS ve YEMEN'DE SOSYOEKONOMİK GELİŞMELER ve ARAP BAHARI

1.1. Ülkelerin Politik ve İktisadi Gelişmeleri	6
1.1.1. Tunus	6
1.1.2. Mısır	9
1.1.3. Libya.....	12
1.1.4. Yemen	15
1.2. Ülkelerin Makro Ekonomik Gelişmeleri	17
1.2.1. Genç İşsizlik Oranı.....	17
1.2.2. Toplam İşsizlik Oranı.....	18
1.2.3. Net İhracat	19
1.2.4. Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY).....	20
1.2.5. Toplam Genç Nüfus Oranı	21
1.2.6. Toplam Nüfus.....	21
1.2.7. Kişi Başına Düşen Milli Gelir.....	22
1.2.8. Enflasyon.....	23
1.2.9. Ortalama Eğitim Alma Süresi	24
1.2.10.Dünya Yönetişim Göstergeleri (DYG)	25
1.3. Genel Değerlendirme	26

İKİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜR TARAMASI

2.1. İşsizlik Oranını Etkileyen Faktörlerin Tespitine Yönelik Yapılan Çalışmalar	29
--	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VERİ MODEL ve YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Hedefi	42
3.2. Araştırma Soruları.....	42
3.3. Hipotezler.....	42
3.4. Kavramsal çerçeve	43
3.5. Değişkenler, Veri Kaynağı ve Metod	44
3.5.1. Kullanılan Değişkenler.....	45
3.5.1.1. Genç İşsizlik Oranı ve Toplam İşsizlik Oranı.....	45
3.5.1.2. Net İhracat.....	46
3.5.1.3. Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY).....	46
3.5.1.4. Toplam Genç Nüfus ve Toplam Nüfus.....	47
3.5.1.5. Kişi Başına Düşen Milli Gelir.....	48
3.5.1.6. Enflasyon.....	49
3.5.1.7. Ortalama Eğitim Alma Yılı.....	49
3.5.1.8. Dünya Yönetişim Göstergeleri (DYG).....	50
3.5.2. Kukla Değişkenler.....	51
3.5.2.1. Küresel Finansal Kriz.....	51
3.5.2.2. Arap Baharı Krizi.....	52

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANALİZ SONUÇLARI

4.1.Tanımlayıcı İstatistik	53
4.2.Ampirik bulgular.....	54

SONUÇ	63
KAYNAKÇA.....	65

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.2.1:2000-2019 Dönemi Genç İşsizlik Oranı (%)	18
Şekil 1.2.2:2000-2019 Dönemi Net İhracat (Cari Milyar US\$)	19
Şekil 1.2.3:2000-2019 Dönemi Toplam Genç Nüfus Oranı (%).....	21
Şekil 1.2.4:2000-2019 Dönemi Toplam Nüfus	22
Şekil 1.2.5:2000-2019 Dönemi Kişi Başına Düşen Milli Gelir (US\$).....	23
Şekil 1.2.6:2000-2019 Dönemi Enflasyon Oranı (%)	24
Şekil 1.2.7: 2000-2019 Dönemi Ortalama Eğitim Alma Süresi (Yıl)	25
Şekil 8: Kavramsal Çerçeve	43

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.2.10:1996-2019 Dönemi Dünya Yönetişim Göstergeleri	25
Tablo 3.1: Literatür Taraması	38
Tablo 4.1: Tanımlayıcı istatistiklere ait analiz sonuçları.....	53
Tablo 4.2.1: Levene, Brown ve Fortsythe'nin Testleri	54
Tablo 4.2.2: Arap Baharı ve diğer kontrol değişkenlerin genç işsizlik üzerindeki etkisi.....	54
Tablo 4.2.3: Levene, Brown ve Fortsythe'nin Testleri	58
Tablo 4.2.4: Arap Baharı ve diğer değişkenlerin toplam işsizlik üzerindeki etkisi.....	58

KISALTMALAR LİSTESİ

MENA	: Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri
GSYİH	: Kişi Başına Düşen Milli Gelir
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırım
WDI	: Dünya Kalkınma Göstergeleri
WGI	: Dünya Yönetişim Göstergeleri
PPP	: Satın Alma Gücü
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
KİK	: Körfez Arap Ülkeleri İş birliği Konseyi
ILO	: Uluslararası Çalışma Ofisi
DB	: Dünya Bankası

ÖZET

MENA (Orta Doğu ve Kuzey Afrika) Bölgesi dünyanın en yüksek genç işsizlik oranına sahiptir. Arap Baharı, işsizlikle ilgili şikayetler ve mevcut rejimlerden duyulan memnuniyetsizlikten kaynaklanan bir gençlik isyanı olarak tanımlanırken, halkın beklediğinin aksine MENA Bölgesi, Arap Baharı'nın ardından işgücü piyasasının olumsuz şekilde etkilenmesine tanıklık etmiştir.

Bu tez kuşkusuz Arap Baharı'nın ardından, kitlesel protesto dizisinin ve krizin en çok yaşandığı bölge ülkelerinden olan Mısır, Yemen, Tunus ve Libya'daki genç işsizliğin ve toplam işsizliğin makroekonomik belirleyicilerini ve Arap Baharı'ndan ne ölçüde etkilendiğini incelemektedir. Çalışmanın birincil amacı, işsizliğin Arap Baharı Krizi'nden ne ölçüde etkilendiğini araştırmaktır. İkincil olarak ise makroekonomik belirleyiciler olan kişi başına düşen milli gelir, enflasyon, ortalama eğitim yılı, DYY (doğrudan yabancı yatırım), nüfus, net ihracat gibi değişkenlerle beraber dünya yönetim göstergelerinin ve 2008 küresel mali krizin genç işsizlik ve toplam işsizlik oranları üzerindeki etkisini belirlemektir. Bu amaçla çalışmada ele alınan ülkelerin 2000-2019 yılları arasındaki mevcut verilerinin panel niteliğinden faydalanılmıştır.

Çalışmanın temel sonucu, Arap Baharı Krizi'nin işgücü piyasaları üzerinde olumsuz bir etkisinin olması ve genç işsizlere kıyasla genel çalışan nüfus üzerindeki etkisinin daha büyük olarak tespit edilmesidir. Arap Baharı değişkeni toplam işsizlik oranı için istatistiksel olarak anlamlı sonuçlanırken genç işsizlik oranının belirlenmesinde anlamlı bulunmamıştır. İşsizliğin ana açıklayıcı değişkenlerinden olan kişi başına düşen milli gelir ile küresel mali kriz değişkeni ele alınan ülkelerin genç ve toplam işsizlik oranlarının belirlenmesinde önemli bir rol oynamamıştır. Bununla birlikte, DYY ve enflasyon değişkeni sadece toplam işsizlik oranı için istatistiksel olarak anlamlı tespit edilirken, nüfus ve ortalama eğitim yılı değişkenlerinin etkisi her iki tablo için de anlamlı bulunmuştur. Yönetişim göstergelerinden yolsuzluk kontrolü, hukukun üstünlüğü, siyasi istikrar ve şiddetsizlik değişkenleri her iki tablo için istatistiksel olarak anlamlı sonuçlanmakla birlikte diğer göstergelerin sonuçları her iki tablo için farklılık göstermiştir. Özet olarak, ele alınan ülkelerin işsizlik oranları üzerinde yönetim göstergelerinin de etkin faktörler olduğu istatistiksel olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Genç İşsizlik, Toplam İşsizlik, MENA Ülkeleri, Arap Baharı, Makroekonomik Koşullar

SUMMARY

ANALYSIS OF THE IMPACT OF THE ARAB SPRING ON THE RATE OF UNEMPLOYMENT IN SOME MENA COUNTRIES

MENA (Middle East and North Africa) Region has the highest youth unemployment rate in all regions in the world. While the Arab Spring has been described as a youth revolt stemming from complaints about unemployment and dissatisfaction with the existing regimes, contrary to what the expected, the labor market adversely affected after the Arab Spring.

This thesis undoubtedly examines the macroeconomic determinants of youth unemployment and total unemployment in Egypt, Yemen, Tunisia and Libya, which are the regions where the mass protests and crisis were most experienced after the Arab Spring, and to what extent they were affected by the Arab Spring. The primary purpose of the study is to search to what extent unemployment has been affected by the Arab Spring Crisis. Secondly, it is to determine the impact of macroeconomic determinants such as per capita income, inflation, average education year, FDI (foreign direct investment), population, net exports and also world governance indicators and the 2008 Global Financial Crisis on youth unemployment and total unemployment rates. For this purpose, random effect estimation is employed for the period 2000-2019.

The main result of the study is that the Arab Spring Crisis has a negative impact on the labor markets and the impact on the total unemployment rate is greater than the youth unemployment rate. While the Arab Spring dummy variable was statistically significant for the total unemployment rate, it was not found significant in determining the youth unemployment rate. Per capita income and the global financial crisis variable did not play an important role in determining the youth and total unemployment rates of the countries. However, while the FDI and inflation variables were found to be statistically significant only for the total unemployment rate, the effects of the variables of population and average years of education were significant for both tables. Also while the variables of governance control, rule of law, political stability and nonviolence are statistically significant for both tables, the results of the other indicators differed for both tables. In summary, it has been statistically determined that governance indicators are also effective factors on the unemployment rates of the countries considered.

Keywords: Youth Unemployment, Total Unemployment, MENA countries, Arab Spring, Macroeconomic Conditions

TEŞEKKÜR

Öncelikle tez çalışmam boyunca beni her zaman destekleyen, karşılaştığım güçlükleri aşmada yardım ve desteğini esirgemeyen ve her an kendisine ulaşabilme imkânı bulduğum danışman hocam Sayın Prof. Dr. Sayım IŞIK'a teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmanın zaman içinde gelişimine katkı sağlayan Doç.Dr. Gülden BÖLÜK ve Dr. Öğr. Üyesi Peyman UYSAL'a ayrıca teşekkür ederim. Bunun yanı sıra, tez çalışmam boyunca fikirleri ve desteği ile hep yanımda olan arkadaşım Arş. Gör. Şule Nur KUTLU'ya tüm yardımları için teşekkür ederim.

Son olarak, yüksek lisans eğitimim ve tez dönemim boyunca bana her zaman güvenen ve desteklerini esirgemeyen aileme, çalışmalarım sırasında zamanından çaldığım hayat arkadaşım Ercan KARAHALİL'e ve canım kızım Zeynep Vera KARAHALİL'e teşekkür ve sevgilerimi sunarım.

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihi dönem dönem ülkelerin ve insanlığın kaderini değiştirecek devrim ve darbelere şahit olmuştur. MENA Bölgesi başta müntesibi sayıca en yüksek üç din (İslamiyet, Hristiyanlık ve Yahudilik) olmak üzere pek çok dinin kökenlerini içinde barındırması nedeniyle jeopolitik öneme sahiptir. Bu nedenledir ki, bölge ülkeleri tarih boyunca İngiltere, Fransa, İtalya ve Amerika başta olmak üzere batılı ülkelerin ilgisini çekmiş ve hakimiyet altına alınmaya çalışılmıştır. Bu durum bölgede yüzyıllarca devam eden savaşlara ve devrimlere neden olmuştur. Bölgede sürekli tekrar eden siyasi ve sosyo-ekonomik problemler nedeniyle ülke insanı huzur ve refah ortamı yakalayamamıştır. Bölgenin en önemli problemlerinden biri ise uzun yıllardır süregelen yüksek işsizlik oranlarıdır. Bölge ülkeleri artan işsizlik oranlarına rağmen hızla artan nüfuslarının ihtiyacını karşılayacak iş imkânları yaratmakta sıkıntı çekmektedir. 2011 yılında başlayan ve Arap Baharı olarak adlandırılan ayaklanmaların ortaya çıkışında da işsizlik sorununun büyük payı bulunmaktadır. Gerçekleştirilen bu devrim, ülkeleri yıllardır tek parti rejimi gibi yönetip ülke kaynaklarını kişisel çıkarları uğruna heba eden, halklarına zulmeden zalim ve diktatörlerin sebep olduğu zorbalığa, adaletsizliğe, yolsuzluklara, baskılara karşı artık tahammül edemeyen halkın başkaldırısıdır.

Yapılan bu çalışmada ele alınan 4 bölge ülkesindeki (Tunus, Mısır, Yemen ve Libya) genç işsizlik ve toplam işsizlik oranlarının belirleyicileri incelenmiş olup, Arap Baharı'nın işsizlik üzerine olumlu ya da olumsuz etkileri araştırılmıştır. Ayrıca, ülkelerin refahı, büyüme oranları ve gelişmişlik düzeyleri gibi birçok konuda belirleyici olan yönetim göstergelerinin, ele alınan ülkelerdeki işsizlik oranları üzerinde nasıl bir rol oynadığı irdelenmiştir. Özelde MENA Bölgesi, genelde tüm dünya ülkelerindeki işsizliğin belirleyicilerinin ele alındığı geniş bir literatür taraması yapılmıştır.

Toplanan veriler, Stata 13 Programı'nda analiz edilmiştir. Analizler için Panel Veri Yöntemi'nden yararlanılmış olup Tesadüfi Etkiler Modeli uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre, Arap Baharı toplam işsizlik oranının artmasına sebep olurken, genç işsizlik oranı için anlamlı bir etki tespit edilememiştir. Eğitim alma süresi uzadıkça işsiz kalma oranının artacağı sonucuna ulaşılmıştır. İşsizliğin temel belirleyicilerinden olan enflasyon ise toplam istihdamı arttırırken genç istihdam üzerindeki etkisi pozitif görünmesine rağmen anlamlı bir sonuç vermemiştir. Net ihracat değişkeni genç nüfusun istihdamını arttırmada önemli bir rol oynarken, kişi başına düşen GSYİH ve 2008 Küresel Mali Kriz değişkeninin her iki işsizlik oranı için de istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Nüfus

artışının genç işsizlik oranını arttırırken, toplam işsizlik oranını azaltan bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Son olarak, çalışmanın önemli değişkenleri olan yönetim göstergelerinden hukukun üstünlüğü endeksi her iki işsizlik oranı için istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ve işsizliği azalttığı tespit edilmiştir. Demokrasinin en önemli belirleyicilerinden biri olan hukukun üstünlüğü, yargının bağımsız olması, bireylerin güvenliğinin sağlanması, haklarını özgürce arayabilmeleri, siyasi liderlerin ise halka hesap verebilmesi ve halkın da onlardan hesap sorabilmesi, şeffaf bir yönetim biçimi gibi anlamlara gelmektedir. Bu nedenle, hukukun üstün tutulduğu ülkelere yapılan dış yatırımlar artmakla birlikte insanlar daha huzurlu bir ortamda hayatlarını devam ettirirler. Bu durum işsizliğin azalmasını sağlamakla birlikte halkın refahının da artmasına yardımcı olur. Devletin etkinliği ve idari kalite endekslerinin genç işsizlik oranının azalmasına yardımcı olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, yolsuzluk kontrolü siyasi istikrar endeksinin ise beklenenin aksine her iki işsizlik oranını arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma bir bütün olarak ele alındığında, temel sorular olan Arap Baharı'nın ve yönetim göstergelerinin işsizlik oranlarına etkisi net bir şekilde görülmektedir. Ayaklanmaların öncü sebebi işsizlik oranlarının yüksekliği olsa da devrimin oluşan kaos ortamından dolayı ülkelere daha fazla işsizlik getirmesi kaçınılmaz olmuştur. Yönetim göstergelerinden ise özellikle hukukun üstünlüğü, devletin etkinliği ve idari kalite endeksinin artmasının işsizliği azaltıp ülkelerin refahını arttırmada oldukça önemli rol oynadıkları görülmüştür.

GİRİŞ

İşsizlik oranları son zamanlarda dünyanın pek çok ülkesinde, önemli ölçüde artarak küresel bir sorun haline almıştır. İşsizliğin artmasının birçok nedeni olması ile birlikte bu faktörlerden en önemlileri zayıf ekonomik performans ve işgücü piyasasından kaynaklı problemlerdir. Makroekonomik ve yapısal sorunlar nedeniyle birçok ülke, gelişen nüfusla beraber artan iş taleplerine karşılık yeterli iş imkânı yaratamamaktadır.

MENA (Orta Doğu ve Kuzey Afrika) Bölgesi, merkezi konumu ve su yollarının yanı sıra İslamîyet, Hristiyanlık ve Museviliğe ev sahipliği yapması nedeniyle her dönemde küresel güçlerin ilgisini çekmiştir. MENA Bölgesi, dünya petrol ve doğal gaz kaynaklarının %54'üne sahiptir. Libya ve Cezayir gibi Kuzey Afrika ülkelerinden boru hatları ve gemilerle Avrupa'ya doğalgaz nakledilmektedir. Buna karşın Mısır, Yemen, Tunus, Suriye ve Fas doğal kaynaklar bakımından bölgenin diğer ülkelerine nispeten fakirdir (Cinar ve Gocer, 2014).

MENA Bölgesi'nde bulunan ülkelerin nüfus artış oranı dünya ortalamasının oldukça üstündedir. Bu demografik eğilimlerle başa çıkmak nispeten zor olsa da ekonomik ilerleme için bir fırsat da sunmaktadırlar. Asya'daki diğer yükselen piyasa ekonomileri, genç nüfusun hızlı artışını ülke kalkınması için başarıyla kullanmışlardır. Fakat MENA ülkeleri bunu sağlamada başarılı olamamışlardır. Bu durumun en önemli sebebi bölge ülkelerinde, demografi ile ekonomik yapı arasında bir uyumsuzluk olmasıdır. Demografi gelişirken, ekonomik yapı artan nüfusun ihtiyaçlarına yanıt verememektedir. Orta Doğu ekonomileri, kamu sektörünün hâkim olduğu hidrokarbonlara büyük ölçüde bağımlıdır ve artan iş gücüne ayak uyduramamaktadır. Var olan kısıtlı ekonomik fırsatlar da rekabetten ziyade akrabalık ve çıkar ilişkileri ile sınırlandırılmaktadır. Bu durum, ekonomik ve sosyal hareketlilik için çok az umut gören gençler için ekonomik adaletsizliğe yol açmaktadır (Malik ve Awadallah, 2013).

MENA Bölgesi'ndeki genç işsizlik oranı dünya çapındaki en yüksek işsizlik oranlarından biri olarak kabul edilmekle beraber yüksek işsizlik oranının MENA ekonomilerinin üretkenliğini zayıflattığı birçok çalışmada ifade edilmiştir (Dibeh vd., 2019; Fakih ve Ghazalian, 2015; Kabbani ve Kothari, 2005). Benzer şekilde, bölgede kadınların işgücü piyasasına katılımı küresel olarak en düşük katılım olarak kabul edilmiştir (O'higgins, 2001). MENA Bölgesi'ndeki ülkeler gençlere iş imkânı sağlayıp potansiyellerini ortaya çıkarmalarını sağlayacak yeterli kaynak imkanına sahip değildirler. Bu durum, özellikle genç kadın nüfusunda yüksek seviyelerde işsizlikle sonuçlanmış ve ekonomiye ciddi anlamda yük getirmiştir (Tandrayen-Ragoobur ve Kasseeah, 2015). Arap Baharı'nın merkezinde de işsizlik ve ekonomik fırsatların yokluğu gibi ekonomik sorunlar bulunmaktaydı.

MENA Bölgesi'nde 2011'de başlayan siyasi ve ekonomik geçiş (Arap Baharı) kırılgan bir ekonomik ortam yaratmıştır. Oluşan bu gerginliğin toplumsal huzura etkisinin yanında, doğrudan yabancı yatırım, işsizlik, ihracat, milli gelir ve büyüme gibi etmenler de ciddi darbelere maruz kalmıştır. Krizin akabindeki siyasi istikrarsızlık ve şiddet ortamı da makroekonomik kalkınmaya zarar vermiştir (Francis vd., 2014; Pástor ve Veronesi, 2013).

Literatürdeki pek çok çalışmada işsizliğin belirleyicileri olarak doğrudan yabancı yatırım (DYY), kişi başına düşen milli gelir (GSYİH), eğitim, net ihracat ve enflasyon gibi geleneksel değişkenler kullanılmıştır. Bu çalışmada ise söz konusu değişkenlere ek olarak Arap Baharı kullanılmış olup 4 MENA ülkesinin (Libya, Mısır, Tunus ve Yemen) işsizlik verileri bu değişkenler üzerinden incelenmiştir. Bunun yanında, literatürden farklı olarak bu 4 Arap ülkesinde yönetim göstergelerinin işsizlik üzerine etkisi belirlenmiştir. Çalışmada ele alınan ülkelerin 2000-2019 dönemine ait verileri panel veri yöntemi ile değerlendirilmiştir.

Çalışmanın bundan sonraki bölümleri aşağıdaki gibi tasarlanmıştır: 1. Bölümde kısaca, ele alınan ülkelerin ekonomik yapıları, gelişen iktisadi/siyasi gelişmeler ve işgücü piyasaları hakkında bilgi verilmiştir. 2. Bölümde, işsizliğin makroekonomik belirleyicileri ile ilgili yapılan literatürdeki araştırmalar gözden geçirilmiştir. 3. Bölümde çalışmaya dahil olan veri ve değişkenler açıklanmış olup 4. Bölümde tanımlayıcı istatistiklerle beraber ampirik model tartışılmıştır. Yapılan analiz sonucunda elde edilen bulgular tartışılmış ve çalışma genel bir değerlendirmeye nihayetlenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

LİBYA, MISIR, TUNUS ve YEMEN'DE SOSYOEKONOMİK GELİŞMELER ve ARAP BAHARI

MENA, Orta Doğu (Middle East) ve Kuzey Afrika (North Africa) ifadelerindeki baş harflerin bir araya getirilmesi ile elde edilen özel bir kısaltmadır. MENA Bölgesi dünyanın en karma, en özel, sorunlu ve dikkate değer bölgelerinden biridir. Bölgede bulunan yaklaşık yirmi ülkenin sosyo-ekonomik ve siyasal açıdan birçok ortak yönü olmakla birlikte farklılıkları da mevcuttur (Kalaycı, 2011). Dünya Bankası (DB)'nin sınıflandırmasına göre, MENA Bölgesi; alfabetik sırayla, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Cezayir, Cibuti, Fas, Filistin, Irak, İran, İsrail, Katar, Kuveyt, Libya, Lübnan, Malta, Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Tunus, Umman, Ürdün ve Yemen ülkelerini kapsamaktadır (Kalaycı, 2011). Bölgenin en kalabalık nüfusa sahip ülkesi ise Mısır'dır (Öztürkler, 2012b).

Mevcut jeopolitik zorluklarına rağmen, bölgedeki ülkeler Avrupa, Afrika ve Asya'nın kesişme noktasında bulunan ayrıcalıklı bir coğrafi konuma sahiptir. Ayrıca genç ve giderek artan eğitimli nüfusu; yenilenebilir enerji, imalat, turizm ve iş geliştirme hizmetleri gibi sektörlerdeki büyük potansiyel bölge ülkelerinin gelişmesi adına önemli faktörlerdendir (OECD, 2016). Fakat aynı zamanda bölge, düşük ekonomik fırsatlar, eğitim sistemlerini ve altyapısını iyileştirme zorunluluğu, karmaşık politik ve yönetim senaryoları ve toplumun önemli kesimlerinin ekonomik ve sosyal refahına sürekli engeller konulması gibi zorluklarla da karşı karşıya bulunmaktadır (OECD, 2016).

MENA Bölgesi'nin coğrafi yüz ölçümü her ne kadar geniş olsa da tarıma elverişli toprakları (%23) dünya ortalamasının (%38) oldukça altında kalmaktadır. MENA sadece tarıma elverişli topraklar bakımından değil, orman alanı ve yenilebilir iç-tatlısu balıkçılığı kaynakları bakımından da oldukça fakirdir (Kalaycı, 2011). MENA ülkeleri Dünya Bankası istatistiklerine göre büyük ölçüde “orta gelir grubu” ülkelerinden oluşmaktadır. MENA ülkelerinde ekonomi büyük oranda serbest piyasa koşullarına göre çalışsa da genel olarak devletin kontrolü altındadır (Kalaycı, 2011).

Bir ülkenin refah düzeyi ile iktisadi özgürlüğü büyük ölçüde ilişkili olmaktadır. Heritage Vakfı'nın her yıl hazırladığı iktisadi özgürlük endeksi 2020 raporuna göre MENA Bölgesi ortalama 57,66 puanla orta sıralarda yer almaktadır. Bununla birlikte, tüm bölge ülkelerinin performansı aynı değildir. Mesela Birleşik Arap Emirlikleri'nin iktisadi özgürlük endeksi 76,2 iken, Cezayir'in 46,9 olarak bildirilmiştir (Heritage Foundation, 2020). Öte

yandan, Arap Baharı sürecinin ardından oluşan kargaşa ortamından dolayı Suriye, Irak, Yemen ve Libya'nın 2020 yılı endeksleri mevcut değildir.

MENA Bölgesi'nde 2011'de başlayan siyasi ve ekonomik geçiş, kırılan bir ekonomik ortam yaratmıştır. İnsanların refahı üzerindeki etkinin yanı sıra, doğrudan yabancı yatırım, tüketim, ihracat, turizm, ayrıca milli gelir ve büyüme bu süreçte ciddi darbelere maruz kalmıştır (Arayssi vd., 2019).

17 Aralık 2010'da 26 yaşındaki Tunuslu Muhammed Bouazizi, genç işsizliğinin %40'a ulaştığı Tunus'un en bunalımlı bölgelerinden biri olan Sidi Bouzid'de, mallarına polis tarafından el konulması sonrasında kendisini ateşe verdi. Sonraki günlerde, nüfusun geniş bir bölümünü, öğrencileri ve ayrıca zengin ve eğitimli sınıfları kapsayan bir ayaklanma, halkın daha büyük medeni ve siyasi haklar elde etmek istemesi amacıyla hızla yayıldı (Ansani ve Daniele, 2012). Kargaşa süreci içerisinde “adalet, özgürlük ve insanlık onuru” çağrıları yapıldı. Bu çağrılar, yıllarca yapılan reformların büyük çoğunluğunun halkın yaşam kalitesinde önemli iyileşmelere dönüşmemesinden ileri gelmekteydi (Prince vd., 2018).

Aralık 2010'da başlayan halk hareketlerini “Arap Baharı” olarak isimlendiren ilk kişi, Foreign Policy dergisi yazarlarından Marc Lynch olmuştur (Lynch, 2011). Bu ifade zamanla genel kabul görüp yaygınlaşmış ve bölgede yaşanan protesto hareketlerinin geneli “Arap Baharı” olarak anılmaya başlanmıştır (Koçak, 2012). 2010 sonu başlayan ve 2011'de devam eden Arap Baharı ve yol açtığı siyasi ve sosyal kargaşa, adından da anlaşılacağı gibi, MENA Bölgesi'nde bir yenilik ve değişim beklentisini göstermekteydi. Oluşan ayaklanmalar Mısır, Libya, Tunus ve Yemen'deki otokratik rejimlerin devrilmesiyle bölgenin siyasi manzarasını dramatik bir şekilde değiştirirken Ürdün ve Fas monarşileri de yöneticiler güçlerini korumalarına rağmen, köklü siyasi değişimler geçirmişlerdir.

Bölgedeki ekonomik büyümenin kapsayıcı olamamasının yanında, MENA Bölgesi'nin küresel olarak rekabetçi bir özel sektör geliştirmedeki zorluğu, Arap Baharı'nın temel dayanak noktasını oluşturmaktaydı (Malik ve Awadallah, 2011). Arap Baharı protestolarını tetikleyen dinamik, işsizlik ve ekonomi ile ilgili belirgin endişelerden kaynaklanmıştır. Ayrıca demokratik olmayan rejimler, yüksek işsizlik, yolsuzluk, artan gelir ve servet eşitsizliklerinin bileşimi ayaklanmaların koşullarını oluşturan diğer faktörler olmuştur. Bu ülkelerin vatandaşları, böylelikle siyasi ve ekonomik taleplerini hükümetlerin eş zamanlı olarak ele almasını beklemekteydi (Khan, 2014). Fakat gelişen süreçte, 2011'den beri çoğu Arap ekonomileri, toplumsal huzursuzluktan, emtia ve enerji fiyatlarındaki artıştan (petrol ithalatçıları için), özel ve kamu sektörlerini etkileyen durgunluktan, ekonomik iyileşme ve sosyal adaleti arttırmaya dair yapılan harcamalara yönelik daha fazla talepten ve yatırımcılar

için artan belirsizlikten önemli ölçüde etkilenmişlerdir. Huzursuzluk ve kaos ortamı zaten bölge ülkeleri için çok büyük bir doğrudan maliyete sahip olmaktadır. Dolayısıyla, süreç, beklenenin aksine ekonomik faaliyetin azalmasına ve işsizliğin artmasına katkıda bulunmuştur (United Nations Development Programme (UNDP) ve International Labour Organization (ILO)., 2012). MENA Bölgesi'ndeki, yüksek işsizlik oranları ile istihdama dayalı sosyal koruma sistemlerine erişim eksikliği arasındaki bağlantının gösterildiği çalışmada Jawad (2015), Arap nüfusunun %40'ından fazlasının resmi sosyal koruma kapsamında olmadığını belirtmiştir. Basitçe söylemek gerekirse, yüksek işsizliğin olduğu durumlarda, yoksul genç nüfusun güvenlik üzerinde olumsuz bir etkisi bulunmaktadır. Bu insanların, sosyal huzursuzluğu artırarak suç faaliyetlerine dahil olma olasılıkları daha yüksektir. Çünkü, bu genç nüfusun uzun süreli protesto faaliyetlerine katılmasının fırsat maliyeti oldukça düşük görülmektedir (LaGraffe, 2012).

Ayaklanmaları başlatan ana sebep ekonomik göstergeler olarak görünse de kısa süre içinde siyasal özgürlük talepleri ön plana çıkmıştır. Uzun yıllardır tek parti yönetimi altında yaşayan, korku ve baskılar karşısında ses çıkaramayan fakat nefret duyguları kabaran bölge halkı ile iktidarın arası iyice açılmıştır (Orhan, 2013). Dolayısıyla küçük bir kıvılcım halkın tetiklenmesine yetmiş ve isyanları teşvik etmiştir. İsyanların başlamasındaki bir diğer husus olarak eğitim seviyesinin artması da gösterilebilmektedir. Çünkü bölge ülkelerinde ekonomik istikrarsızlık, yolsuzluk, işsizlik, demokratik olmayan yönetimler yıllardan beri süregelen problemler olmuştur. Fakat bu olumsuz şartlar bölge halkını devamlı bir isyana yöneltmemiştir. Bu isyan hareketinin çıkmasında 21.yüzyılda bölgede gençler arasında artan okuma-yazma oranı ve başta internet olmak üzere bilişim araç-gereçlerinin yaygınlaşması ile halkın dünyanın dört bir tarafındaki olayları yakından takip etmesinin etkisinin büyük olduğu söylenebilmektedir (Çelik, 2015).

Bölge ülkeleri farklı sosyo-ekonomik ve politik özelliklere sahip olmasından dolayı ayaklanmaların yapıları, gelişmeleri ve sonuçları da farklı olmuştur. İlk olarak 18 Aralık 2010 tarihinde Tunus'ta başlayan protestolar, 28 Aralık 2010'da Cezayir'e, 12 Ocak 2011'de Lübnan'a, 14 Ocak'ta Ürdün'e, 17 Ocak'ta Moritanya, Sudan ve Umman'a, 18 Ocak'ta Yemen'e, 21 Ocak'ta Suudi Arabistan'a, 25 Ocak'ta Mısır'a, 16 Ocak'ta Suriye'ye, 28 Ocak'ta Cibuti'ye, 30 Ocak'ta Fas'a, 10 Şubat'ta Irak'a, 14 Şubat'ta Bahreyn ve İran'a, 17 Şubat'ta Libya'ya, 18 Şubat'ta Kuveyt'e ve 20 Şubat'ta Batı Şeria'ya sıçramıştır (Bulut, 2021).

Ayaklanmalar sonucunda, Tunus'ta 1987'den beri iktidarda olan Zeynel Abidin Bin Ali ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Tunus'taki gösterilerin sonuçlarından etkilenen Mısır halkı da Mısır'da başlattığı protesto gösterileriyle 30 yıldır iktidarda olan Hüsnü Mübarek'in

istifasını istemiştir. 1981'den beri iktidarda olan Hüsnü Mübarek baskılara dayanamayıp 11 Şubat 2011 tarihinde görevini bırakmıştır. Libya'da ise isyan farklı bir boyuta geçerek NATO güçlerinin katıldığı bir iç savaşa dönüşmüştür. Ayaklanmalar Muammer Kaddafi'nin öldürülmesi ile sonuçlandığında 40 yıllık bir rejim de son bulmuştur. Yemen'deki gösteriler de 33 yıllık Salih rejimini sona erdirmiştir. Cezayir ve Fas'ta sivil protestolar, diğer Arap ülkelerindekilerden daha az olsa da daha güçlü bir demokrasi adına reformlar kabul edilmiştir. Bahreyn, Ürdün, Umman ve İran çeşitli derecelerde ve farklı sonuçlarla etkilenmiştir.

Meydana gelen ayaklanma sonucunda etkilenen ülkeler güvenlik durumlarının kötüleşmesine neden olan siyasi ve toplumsal bir kargaşayla karşı karşıya kalmış, bu durum yerli ve yabancı yatırımcılar için büyük bir belirsizliğe neden olmuştur. Sonucunda ise bu ülkeler, düşük ekonomik büyüme ve yüksek işsizlik problemi ile karşılaşmışlardır (Khan, 2014). Libya, Tunus ve Yemen bu süreçte negatif büyüme oranlarını yaşamıştır. Libya'daki şiddetli iç savaş ve Birleşmiş Milletler tarafından Libya yabancı varlıklarına uygulanan dondurma yaptırımı nedeniyle ülkenin petrol üretiminde ciddi düşüş görülmüştür. Ülkenin ana ürün ve gelir kaynağı olan petrol üretimindeki çöküş ve petrol dışı GSYH'deki eşzamanlı düşüş, genel olarak reel GSYH'yi %62 oranında düşürmüştür (Khan, 2014). GSYH büyümesi Tunus için 2011 yılında yaklaşık %-2 iken, Mısır ve Yemen'de sırasıyla %1,7 ve -12,7 olarak görülmüştür (Dünya Bankası, 2020¹).

1.1. Ülkelerin Politik ve İktisadi Gelişmeleri

1.1.1. Tunus

Tunus, Akdeniz ve Sahra Çölü arasındaki coğrafi konumu sebebiyle, tarih boyunca önemli bir cazibe merkezi olmuştur. Ayrıca, yaklaşık 1300 kilometrelik Tunus kıyılarının neredeyse 600 kilometrelik kısmının ince kumlu sahillerden oluşması sebebiyle de turizm açısından oldukça avantajlı bir bölge konumundadır (Diriöz, 2011).

1956 yılında bağımsızlığına kavuşan Tunus, ülkede cumhuriyetin ilân edilmesinin ardından 1987 yılında Zeynel Abidin bin Ali'nin sivil darbe girişimi ile yönetimi devralışına kadar Habib Burgiba tarafından “tek adam ve tek parti” anlayışıyla idare edilmiştir. Zeynel Abidin bin Ali, Aralık 2010'da başlayan ayaklanmaların akabinde görevinden istifa edene kadar ülkenin 2. Cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştır. Tunus'un bağımsızlığını kazanmasının ardından 2010 halk ayaklanmalarına kadar geçen 54 yıllık süreçte sadece iki Cumhurbaşkanı görmesi ülkenin otoriter bir rejim tarafından yönetildiğinin göstergesi

¹ <http://data.worldbank.org/indicator> (Erişim Tarihi: 21.02.21)

olmuştur. Ayrıca, bu dönemde muhalefetin engellenmesi ve baskı uygulanması da ülkenin demokratikleşme konusunda geri kalmışlığının işareti olmuştur (Koçak, 2012).

BM 2011 raporu, Tunus'ta başlatılan Arap Baharı'nı, insani gelişmişlik düzeyindeki artışın doğal bir sonucu olarak ifade etmiştir (UNDP, 2011). Halk hareketlerinin görüldüğü ilk ülke olan Tunus, yönetimin istifasının akabinde yapılan demokratik seçimlerin görüldüğü ilk ülke olması sebebiyle Arap Baharı'nın yaşandığı ülkeler içinde farklı bir öneme sahiptir (Koçak, 2012). Ayrıca Arap Baharı'nın ardından ülkeye hâkim olan özgürlük ortamı diğer ülke halkları için de bir umut olmuştur.

2010 yılında Tunus'un ekonomik olarak geri kalmış bir şehri olan Sidi Buzid'te yaşayan 26 yaşındaki üniversite mezunu Mohamed Bouazizi'nin kendini yakarak öldürmesi, 2011'de bölgeyi kasıp kavuran isyana yol açmıştır. Bu olayın hemen öncesinde Bin Ali ve ailesinin yolsuzluk ve usulsüzlükleri ile alakalı Wikileaks belgelerinin de ortaya çıkması, ailenin büyük servetini gözler önüne sermiş ve büyük tepki toplamıştı (Koçak, 2012). Tüm bu gelişmeler Başkan Bin Ali'nin iktidardan uzaklaştırılması ile sonuçlanmıştır. Akabinde gelişen süreç anayasa reformunun oluşturulmasına ve genç işsizliği ele alan politika ve programları uygulamaya koymak için gözle görülür bir çaba harcanmasına yol açmıştır (Prince vd., 2018).

1960'ların başlarında, Tunus, nüfus baskısının eğitim, öğretim, sağlık ve istihdamda nüfusun temel ihtiyaçlarını karşılamak için kontrol edilmesi gereken bir kısıtlama olduğu fikrini benimsemiştir. Bu amaçla Tunus, hedefi doğurganlığın azaltılması olan bir erken aile planlaması programı başlatmıştır. Bu program neticesinde nüfus artış hızı 1966'da %3,0'dan 2004'te %0,94'e düşmüş ve 2011'de %0,81'e ulaşarak düşüş eğilimini sürdürecektir önemli sonuçlar vermiştir. Diğer yandan, işgücü piyasası ile ilgili yaş grubu olan 15-59 yaş grubunun oranı bu programa rağmen artmaya devam etmiş ve 2010 yılı itibarıyla %68'i aşmıştır (Haouas vd., 2012).

Diğer bir önemli nokta ise, 2008 yılında yapılan bir araştırmaya göre, yükseköğrenime sahip olanlar arasındaki işsizlik oranının oldukça fazla olmasıdır. Eğitimin ardından istihdama geçiş çok sınırlı kaldığı için gençler arasında işsizlik, ayaklanmaların öncesinde oldukça artmıştır. Bu durumun en büyük sebebi, devletin ekonomik büyümeye paralel olarak yeni iş imkanları oluşturamamasıdır (Haouas vd., 2012). Eğitimli gençler arasında işsizliğin son yıllarda giderek artmasının bir diğer önemli sebebi ise özel sektöre kıyasla daha yüksek maaş ve sosyal imkanlar sunan kamu işlerinde çalışmak istemesine karşın devletin eskiye nazaran daha az iş imkânı sunmasıdır (Bardak vd., 2007). Tunus'taki orta öğretim sonrası kurumlardan mezunlar, kamu sektöründeki açıklıklar mevcut olana kadar işgücü piyasasına katılmayı ertelemeyi tercih etmektedirler. Sonuç olarak, yüksek eğitimli genç nüfus beklentilerine ve

niteliklerine uygun işler bulamamış ya düşük maaşlı işlerde çalışmak ya da işsiz kalmak arasında bocalamışlardır. Dolayısıyla, oluşan bu durum neticesinde yönetimden hoşnutsuz olan halkın oranı hızla artmıştır (Subrahmanyam, 2011).

İşgücü piyasası segmentasyonu, becerilere göre iş arayanların yerleştirilmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır. Sektör üç gruba ayrılmıştır: tarım, sanayi ve hizmetler. Toplam istihdamın beşte birinden azı tarımda (2010'da %17,5 ve 2013'ün ilk çeyreğinde %16,3) çalışırken, yaklaşık üçte biri sanayide ve yaklaşık yarısı telekomünikasyon, oteller, restoranlar, bankacılık ve sigortacılık gibi hizmetlerde (2010'da %48,8 ve 2013'ün başlarında %50) faaliyet göstermektedir. Bununla birlikte, üç ekonomik sektör için gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) payı, GSYİH'nin yalnızca yaklaşık %8-9'unu oluşturan tarıma kıyasla sanayi için %28 ve hizmetler için %64 lük pay oluşturmaya büyük farklılıklar sergilemektedir. Hizmet sektöründe çalışan Tunuslu işçilerin yarısı- hizmet sektöründe çalışanlar- bu nedenle GSYİH'nin üçte ikisini üretmektedir. (Zouari, 2014). Küreselleşmiş bir ekonomi bağlamında, Tunus işgücü piyasası yalnızca iç faktörlerden değil, aynı zamanda diğer ülkelerin işgücü ve beceri ihtiyaçlarının dayattığı dış faktörlerden de etkilenmektedir. Mesela, Libya işgücü ihtiyaçları, Tunus işgücü piyasasının önemli bir uzantısını teşkil etmekte ve bu nedenle ülke dışına ciddi anlamda bir göç olmaktadır (Zouari, 2014).

Ekonomik problemlerin ana sebepleri, turizme olan aşırı bağımlılık, yenilik eksikliği ve neredeyse tüm sektörlerde yabancı yatırımcıları caydıran yaygın yolsuzluk oranları olarak açıklanabilmektedir (Gabsi, 2019). Turizm, kırılgan ve değişken bir endüstri olmasının yanında bir zamanlar Tunus ekonomisinin bel kemiği durumundaydı fakat sektörün, bölgesel ve siyasi kargaşadan ve ayrıca terör tehditlerinden kolayca etkilenmesi nedeniyle ekonomik yapı da olumsuz şekilde etkilenmektedir (Gabsi, 2019). Tunus'un en büyük ihracat ürünü yalıtılmış tel ve ham petroldür. Rafine petrol, araba ve bazı elektronik eşyalar da ithal edilen öncelikli ürünlerdendir (OEC, 2021).

Tunus'un kişi başına düşen GSYİH büyüme eğilimi 2011'de devrimin getirdiği derin bir düşüşün haricinde genel olarak MENA'nın büyüme (yüksek gelir ortalaması hariç) eğilimini izlemiştir. Bununla birlikte ülke, satın alma gücünde (PPP) kişi başına GSYİH açısından 228 ülke arasında 127. sırada yer almaktadır. Ayrıca bir diğer önemli nokta, Tunus'ta, kıyı ve iç bölgeler arasındaki büyük bir eşitsizliğin varlığıdır. İç bölgelerde, kırsal alanlarda ve doğuda yoksulluk ve gıda güvensizliği oranları nispeten daha yüksektir. (Union, 2020). Tunus, 2009 küresel finans krizinin öncesinde elde ettiği sosyo-ekonomik gelişmeler nedeniyle birçok Batılı uzman tarafından model alınacak bir ülke olarak gösterilirken, bu büyüme bireylere beklenen düzeyde yansımamıştır (AfDB, 2011). Birçok otoriter rejimde

görüldüğü gibi artan refahtan sadece yöneticiler ve iktidar çevresindeki elitler faydalanmıştır. Bu durum, halktaki yönetim karşıtlığının temel sebeplerinden biri haline gelmiştir (Diriöz, 2011).

2011 yılındaki olaylar sonucunda eylemlere karşı kayıtsız kalamayan Bin Ali, halkı yatıştırmaya yönelik girişimlerde bulunmuş ve bu kapsamda 300 bin yeni iş imkânı yaratılacağı sözünü vermiştir. Fakat tüm girişimlere rağmen halk sakinleşmemiş ve çatışmalar giderek büyümüştür. Sonuç olarak, Bin Ali 14 Ocak 2011’de görevini geçici olarak Başbakan Gannuşi’ye devretmiştir. Akabinde ailesi ile ülkeyi terk etmiştir (Koçak, 2012).

Arap Baharı’nın ardından Tunus Cumhuriyeti demokratik bir geçiş süreci yaşamıştır. Bu gelişmeye rağmen, ekonomik kalkınma, sürdürülemez düzeyde kamu harcamaları, artan borçlar ve merkezi sektörlerdeki azalan üretim nedeniyle zorluklarla karşılaşmaktadır (Union, 2020).

1.1.2. Mısır

Arap Baharı’nın oldukça uzun sürdüğü ülkelerden biri olan Mısır, konumu, turizm gelirleri ve lojistik gibi avantajları ile Afrika’nın en büyük ülkelerinden biridir (Moaddel, 2012). Mısır ekonomisi Suudi Arabistan’dan sonra Arap dünyasının ikinci büyük ekonomisi olmasının yanında, aynı zamanda Arap dünyasının en yüksek nüfusa sahip ülkesidir (Öztürkler, 2012b).

Mısır, Arap milliyetçiliğinin yoğun yaşandığı bir bölge olmasına rağmen ülke yönetiminde güçlü ülkelerin hâkimiyetine engel olamamıştır. 1922’de bağımsızlığını kazanan Mısır, ülke siyasetinde ve ekonomisinde özellikle İngiliz, genel olarak da batılı devletlerin etkisi altında kalmaya devam etmiştir (Tür, 2009). Cemal Abdül Nasır döneminde başlatılan millileşme politikaları, yıllarca İngiliz sömürgesi altında yaşayan ve bundan kurtulmak isteyen Mısır halkını umutlandırmıştır. Fakat İngiltere’nin mirasını devralan ABD ve Filistin meselesinden dolayı etkinliği artan İsrail, bölgeyi her zaman kontrollerinde tutabilmek için büyük çaba sarf etmişlerdir. Enver Sedat ve Hüsnü Mübarek dönemlerinde ülkede etkinliğini oldukça arttıran ABD, Arap Baharı’na kadar ülke yönetiminde etkin bir rol oynamıştır (Behçet, 2019).

Mısır’da, İkinci Dünya Savaşı’nın bitiminden 1952’ye kadar milli gelir toplumun küçük bir kısmının elindeydi. 1952 yılında Cemal Abdul Nasır darbe sonucu başa gelmesinin ardından yaptığı Toprak Reformu ile özel mülkiyeti sınırlandırmış ve geri kalan toprakları, topraksız köylülere dağıtmayı planlamıştı (Abdel-Fadil, 1975). Nasır ardından Süveyş Kanalı’nı ve ülkede bulunan İngiliz ve Fransız şirketlerini de millileştirerek devletin

ekonomiye müdahalesini gittikçe artırmıştır. Nasır'ın millileştirme politikaları kapsamında, 1970'lerde Enver Sedat'ın açılım politikasına kadar ülkede ithal ikameci bir kalkınma modeli takip edilmiştir. Fakat beklenilenin aksine kalkınma modeli ülkeye refah getirmemiş, yaşanan döviz sıkıntısı nedeniyle ülke dış borç almaya başlamıştır (Tür, 2009). Nasır'ın ölümünün ardından Enver Sedat'ın başa gelmesi ile özel sektör faaliyetleri güç kazanmış yabancı sermayeyi ülkeye çekmek için bir dizi reform uygulamasına gidilmiştir (Tür, 2009). Sedat'ın infitah (açılım) ile amaçladığı “Arap Petro-dolarlarını, Batı teknolojisini ve Mısır'ın işgücünü birleştirerek dinamik, sanayileşmiş bir karma ekonomik sistem oluşturmaktı” fakat başarılı olamadı (Henry ve Springborg, 2010). 1980 yılında Enver Sedat'ın suikast sonucu öldürülmesinin ardından yönetimi devralan Hüsnü Mübarek ekonomik olarak açılma politikalarının yanında yer aldı. 1979 yılında Mısır ile İsrail arasında imzalanan Camp David anlaşmasının uygulanmaya başlanmasıyla birlikte özellikle ABD'den gelen gelirlerde büyük artış görüldü (Tür, 2009). Fakat, Sedat'ın yapmış olduğu Camp David anlaşmasıyla İsrail ile ilişkilerini geliştiren Mısır, tüm Arap dünyasını karşısına almıştır. Mübarek'le birlikte Mısır, 1984'te İslam Konferansı'na geri dönmüş ve akabinde 1987'de Arap Birliği Zirvesi'nde alınan karar neticesinde Arap ülkelerinin yeniden Mısır ile diplomatik ilişki kurma kararı alınmıştır. Mübarek döneminde, Enver Sedat'ın açılım politikasının getirdiği negatif etkiler büyüyerek devam etmiş, o dönem alınan borçların faizleri genel borçları artırmış ve ülke ekonomik anlamda ciddi zarara uğramıştır. Mısır'da yaklaşık 30 yıl iktidar olmayı başarabilen Hüsnü Mübarek yönetiminin ABD ve batılı ülkelere entegre olmuş ekonomisi ve dış politikası ülkenin demokratikleşme sürecine zarar vermiştir (Behçet, 2019). Mübarek dönemindeki yaygın işsizlik, yoksulluk, sosyal güvenlik ve temel hizmetlerdeki eksiklikler, diktatörlük çevresinde konumlanmış çıkarıcı iş adamları ve sisteme bağlı devlet seçkinlerinin ülkeyi sömürmesi Arap Baharı ayaklanmalarını tetikleyen önemli faktörlerdendir (Brownlee vd., 2015).

Mısır ekonomisi 1970'lerden itibaren dalgalı ancak aşağı yönlü bir ekonomik büyüme trendi göstermiştir. 1970 petrol krizinin etkili olduğu ilk yıllarda düşen büyüme oranı Enver Sedat'ın İnfitah politikalarıyla birlikte ani bir şekilde yükseliş göstermiştir. O dönem kapalı bir ekonomiye sahip olan Mısır, iç talebin etkisiyle 1973-1986 arasında %10 oranında bir ortalama büyüme göstermiştir. Fakat ithalata dayalı bu yapı iktisadi problemleri de beraberinde getirmiş ve 1980'lerin ikinci yarısında makroekonomik düzeyde bozulmalar yaşanmış ve büyüme trendi %3-4 civarında seyretmiştir. Bu durum sonucunda Mısır hükümeti uluslararası kurumların da baskısıyla reform yapma yoluna gitmiştir. 1990-1997 yılları arasında uygulanan reform politikaları neticesinde 90'ların sonlarında büyüme

oranları %7 düzeyine gelmiştir (Ikram, 2007). 2000'li yılların başında tekrar ekonomik sorunlar yaşayan Mısır'ın büyüme oranları %3 seviyesine kadar gerilemiştir. Ahmed Nazif hükümetinin 2004 yılında göreve gelmesi ile birlikte alınan reform kararları, 2005-2009 yılları arasında yeniden yıllık %7 seviyesinde büyüme oranları yakalanmasını sağlamıştır. 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz nedeniyle büyüme oranlarında tekrar bir azalma görülmüştür. 2008 yılında %7,2 olan büyüme oranı 2009 yılında %4,2'ye düşmüştür. Bu gerilemeye, 2010 yılında meydana gelen Arap Baharı ayaklanmaları da eklenince 2011 yılı itibarıyla büyüme rakamları %2 civarına gerilemiştir. Hükümetin 2015 ve 2016 yıllarında aldığı önlemler ve yatırımlar ile büyüme rakamlarında kısmen de olsa bir iyileşme yaşanmıştır (Eğri, 2018). Mısır dünyanın en çok alüminyum tozu ihraç eden ülkesidir. Ayrıca diğer birçok bölge ülkesi gibi petrol türevleri ve azotlu gübre ihraç etmektedir. Bununla birlikte, rafine petrol, buğday gibi gıda maddeleri ve paketlenmiş ilaçlar ithal ettiği ürünlere örnek verilebilir (OEC, 2021)

Cemal Abdul Nasır'ın tüm üniversite mezunlarına iş garantisi verdiği politik yaklaşımı Hüsnü Mübarek döneminde kaldırılmıştır. Üniversite mezunu sayısındaki artışa rağmen iş piyasası ihtiyaçları ile uyum sağlanamadığı için mezunlar arasında işsizliğin artmasına neden olmuştur (Abdih, 2011: 37). Yükseköğrenim mezunları 2009 yılında toplam işsizliğin %35,5'ini oluştururken, 2010 yılında bu oran %39,7 seviyesine ulaşmıştır. Bununla birlikte, ortaöğretim düzeyinde eğitime sahip olan işsizlerin oranı da %50'ye yükselmiştir (Dünya Bankası, 2016). 2011'deki devrim ve 2013'teki darbeden bu yana oluşan kaos ortamı turizm endüstrisinin de çöküşünü getirmiş ve böylece 2010'da %26 olan genç işsizlik oranının 2014'te %42'ye yükselmesine neden olmuştur. Bölgesel istikrarsızlık yabancı ve yerli yatırım ortamını olumsuz etkilemiş ve bu durum istihdam için yaratılması gereken muhtemel yatırımlara engel olmuştur (Khan, 2014).

Mısır'daki Arap Baharı ayaklanması, batıdaki birçok kişi için Arap Baharı'nı tanımlayan Ocak 2011'deki Tahrir Meydanı'ndaki görüntülerle, muhtemelen bölgedeki en büyük halk desteğini temsil etmekteydi (Prince vd., 2018). Bu protestolar, Mısır'ın 2012 ortalarında ilk demokratik cumhurbaşkanlığı seçimini getirmiş ve seçim Müslüman Kardeşler adayı Muhammed Mursi'nin cumhurbaşkanı koltuğuna oturması ile nihayetlenmiştir. Fakat Mısır toplumunda İslam yanlısı ve anti-İslamcılar arasındaki derin ayrılıklar, 2013'ün ilk yarısında devam eden protestolara ve sosyal istikrarsızlığa sebep olmuş; bu sırada Mursi ordu tarafından görevden alınarak yerine Mısır Yüksek Mahkemesinin başyargıcı Adly Mansour geçici cumhurbaşkanı olarak geçirilmiştir. 2013 yazı boyunca, Mursi yanlısı ve karşıtı protestocuların çatışması Mısır Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanı Field Marshall

Abdell Fattah el-Sisi tarafından şiddetle bastırılmıştır. Mart 2014'e gelindiğinde Sisi ordudan istifa ederek başkanlık koltuğuna oturmuştur (Brownlee vd., 2015).

1.1.3. Libya

Libya, topraklarının %90'ı sahra çölünde olan bir Kuzey Afrika ülkesidir. Afrika ülkeleri arasında Cezayir, Sudan ve Kongo'nun ardından, en büyük yüzölçümüne sahip 4. ülkedir. Doğusunda Mısır, batısında Cezayir, kuzeybatısında Tunus, güneyinde Nijer ve Çad, güneydoğusunda ise Sudan ile komşudur (Ceviz, 2011).

Libya, 1951 yılında Birleşmiş Milletler kararıyla bağımsızlığını ilan etmiş ve Senusilerin önderi İdris es Senusi ülkenin ilk ve tek kralı olmuştur. Kurulduğu yıllarda Libya dünyanın en fakir ülkesi ilan edilirken 1959'da petrolün ülkede keşfedilmesiyle kaderi değişmiştir. 1969 yılında Kral İdris'in Türkiye'yi ziyareti sırasında, Muammer Kaddafi ve arkadaşları bir askeri darbe yaparak yönetimi ele geçirmişlerdir (Bearman, 1986). Bu askeri darbe, Kaddafi'nin 2011 yılında öldürülmesine kadar geçen 42 yıllık iktidar sürecinin başlangıcı olmuştur. Kaddafi, antikapitalist, antiemperyalist ve antisemitist görüşler benimsemesi nedeniyle Mısır'ın başında bulunan Cemal Abdunhasır'ın hayranı olmuştur. Aynı zamanda Arap milliyetçiliği ile sosyalizmin bir karması olan Nasırcılık fikrinden de etkilenmiş olan Kaddafi, yönetimi ele geçirdikten sonra Üçüncü Evrensel Teori adını verdiği ve kendi ifadesiyle İslamiyet ve sosyalizmi sentezleyen bir ideolojiyi benimsemiş ve bu doğrultuda mevcut hukuk sistemini askıya alarak şeriat hukukunu uygulamaya koymuştur (Marwan, 2016). Monarşi rejimini kaldırarak yerine Libya Arap Cumhuriyetini kurmuştur. Sosyalizmin de etkisi ile Kaddafi yönetimi tarafından ülkedeki yabancılara ait tüm araziler kamulaştırıp, yabancı askeri üs ve birlikler kaldırmıştır (Oliveri, 2013). Ayrıca, petrol gelirleriyle bir dizi sosyalist ekonomik politika uygulamıştır. Örneğin; sağlık koşullarının ve eğitim şartlarının iyileştirilmesi, asgari ücretin artırılması, faizsiz kredinin verilmesi ve ev yapanlara maddi destek verilmesi bu politikalardan bazılarıdır (Baltalı, 2019).

Kaddafi 15 Nisan 1973'te halk devrimi olarak nitelendirdiği Zawara Beyanı'nı ilan etmiş ve bu doğrultuda rejim aleyhtarlarını, ülke bürokrasisini, aydınları, Arap milliyetçiliği ve sosyalizm karşıtı yerel yöneticileri saf dışı bırakarak, yerine halk komiteleri kurmuş ve kamulaştırma çalışmalarını başlatmıştır (Hagger, 2009). Toplumun menfaati için mülkiyet hakkının ve kontrolünün devletin himayesinde olduğunu belirten Kaddafi, bu doğrultuda özel ticari işletmeleri millileştirme kararı almıştır. Ayrıca, mülkiyet hakkıyla ilgili olarak, özel mülkiyetin devlete devredilmesini ve bireysel gelirin sınırlandırılmasını kararlaştırmıştır (D. Vandewalle, 2012). 21. yüzyılın başlarında, petrol ve doğal gaz, ulusal gelirin neredeyse

dörtte üçünü ve ülkenin ihracat gelirlerinin ise yaklaşık tamamını oluşturmuştur. Muammer Kaddafi döneminde hükümet, ekonomi üzerinde güçlü bir denetim uygulamış ve Petrol Endüstrisi'ni de 1970'lerde millileştirmiştir. Ülkenin petrol bağımlılığını azaltmak için ekonomi politikasında, tarım ve endüstriye yatırımlar yapmaya çalışmıştır (Buru vd., 2021). Fakat bu sektörlerde yeterli sayıda uzman bulunamamasından dolayı arzu edilen verim alınamamıştır. Libya'nın en büyük ihraç ürünü petrol ve türevleridir. Ayrıca altın ihraç edip, takı olarak ithal etmektedir. Tütün, araba, altyapı ve yayın ekipmanları da ithal ettiği diğer ürünlerdendir (OEC, 2021). Ayrıca, Libya topraklarının tarıma elverişli olmaması sebebiyle tarımın GSYH içindeki payı oldukça düşük kalmaktadır. Bu nedenle Libya gıda maddeleri ihtiyacının tamamına yakınına ithal etmektedir. Bu durum tarım ve gıda sektörlerini stratejik konuma getirmektedir. Tarım sektörünün gelişmemiş olması nedeniyle ülke nüfusu kentlerde yoğunlaşmıştır. Libya'da nüfusun %75'inden fazlası kentlerde yaşamaktadır (Öztürkler, 2012a). Ülkede, 1974 yılının sonuna kadar petrolün getirdiği zenginlikle birlikte, kalkınmayı amaçlayan yeni bir ekonomik plan tasarlanmıştır. 1976-1980 yılları arasını kapsayan bu beş yıllık sosyal ve ekonomik kalkınma planı, ülkedeki işsizlik problemini çözmek amacıyla, petrol gelirlerinin başta tarım ve endüstri olmak üzere petrol dışı sektörlerle yatırılmasını amaçlamaktadır. Buna ek olarak, nitelikli Libya vatandaşları yetiştirmek için eğitime büyük miktarlarda harcamalar yapılmıştır. Ancak gelişmeler beklendiği gibi olmamıştır. 1979'un sonunda çoğu iyi eğitilmiş ve batı ülkelerindeki üniversitelerden mezun olmuş donanımlı on binlerce Libyalı, siyasal partilerin yasaklanmasıyla kendilerini ifade edecekleri özgür bir ortam bulamadıkları için Libya'da yaşamayı tercih etmemişlerdir (D. J. Vandewalle, 1995). Ülke ekonomisinin bu şekilde petrol ve doğalgaza bağlı olması sebebiyle küresel ekonomideki dönemsel dalgalanmalar enerji fiyatları yoluyla Libya GSYH 'sine yansımakta ve büyük istikrarsızlıklara neden olmaktadır. Bu ise kişi başına düşen milli gelirden ve dolayısıyla ülke halkının ekonomik refahında sürekli değişimlere sebep olmaktadır. İstihdam oranı yaklaşık olarak %50 olan Libya'da kadın ve erkeklerin işgücüne katılım oranlarında da ciddi farklılıklar vardır. Ülkede kadın ve erkeklerin işgücüne yaklaşık katılım oranları sırasıyla %25 ve %75'tir. Kadınların ancak erkeklerin üçte biri düzeyindedir (Öztürkler, 2012a). Sosyalist politika nedeniyle ülkede çalışanların %70-75'ini de devlet çalışanları oluşturmaktadır (Baltalı, 2019).

Kaddafi, Libya'daki konumunu korumak için ülke içinde sürekli bir çatışma ortamı oluşturmuştur. Böl-yönet politikasını benimseyerek Libya'yı şiddetle ve ekonomik içerikli olaylarla 42 yıl yönetmiştir (Chivvis ve Martini, 2014). Kaddafi bu süre zarfında kabileler arasında etnik bir çatışma, mezhep farklılıklarını kullanarak da dini bir çatışma ve en sonunda

kendine yakın olan kabileleri yönetime alarak kabileler arası bir ekonomik çatışma ortamı oluşturmuştur. Ayrıca, zayıf bir devlet yapılanması istediği için siyasal parti faaliyetlerine de izin vermemiştir (Chivvis ve Martini, 2014).

Kaddafi, batılı  lkelere, özellikle de ABD'ye karşı olmasına rağmen yönetiminin ilk yıllarında batı ve ABD ile herhangi bir çatışma içinde bulunmamıştır. Bu durumun en önemli sebebi, Libya ekonomisinde en büyük paya sahip olan petrolün batının teknolojisine ve bu alandaki uzmanlığına yoğun bir şekilde ihtiya ı olmasıdır (Campbell, 2013). Fakat bu ilişkiyi uzun süre devam ettirememiş ve kendi ideolojisini uygulamaya bir yerden başlamayı düşünmüştür. Bu sebeple; Libya 1969'da İşlam Konferansı Teşkilatı'na, 1975'te Arap Ekonomik Birliği Konseyi'ne  ye olmuştur. Arap Birliği söylemini benimsemiş olan Kaddafi yönetimindeki Libya'nın, 1969'da "Birleşik Mağrip", 1970'te "Mısır ve Sudan" ile, 1971'de "Suriye" ile 1973'te yine "Mısır" ile ve daha sonra "Tunus" ile bütünleşme girişimleri beklenen sonuçları vermemiştir (Ceviz, 2011). Buna ek olarak Libya, Arap dünyasında hem istediği bütünleşmeyi sağlayamamış hem de aldığı tepkiler sonucu uluslararası arenada yalnız kalmıştır. Sonuç olarak, Amerika ile ilişkileri de kötü bir noktaya ulaşmıştır. ABD, Libya'yı kontrol altında tutmak için çeşitli yaptırımlar uygulamaya başlamış ve bu doğrultuda ülkeye 1978 yılının başlarında tüm askeri teçhizatların satışını yasaklamakla beraber Libya'ya ekonomik yardımları da engelleyecek yaptırımlar uygulamaya koymuştur. Ardından Amerikan kuvvetleri 1981 ve 1986 yıllarında Libya'ya müdahale etmiştir (Silke, 2003). Libya ilerleyen yıllarda çeşitli ekonomik ambargolara maruz kalmıştır (Harris, 1986). 1999 yılının nisan ayında, Kaddafi rejimi Lockerbie faciasında ölenlerin yakınlarına tazminat ödemeyi kabul edince BM çok taraflı yaptırımları kaldırmıştır (D. Vandewalle, 2012).

Fakat petrol ve doğalgazdan elde edilen gelir halka yansıtılmamış ve genel olarak ülkedeki ekonomik rahatlama tabana ulaşmamıştır ( zt rkler, 2012a). Bu durum Libya halkının sokaklara dökülmesinde önemli bir rol oynamıştır. Tunus ve Mısır'da Arap Baharı'nın etkisiyle uzun süredir ülkelerinin başında olan diktatörlerin devrilmesinden etkilenen Libyalılar, 17 şubat 2011'de sosyal ağları kullanarak hükümet karşıtı protesto çağrıları yapmışlardır. Kaddafi karşıtı kabileler, Arap Baharı'nın bölgeye yayılmasıyla Libya'da Kaddafi'nin düşmesi için halk hareketleri başlatmışlardır. Buna karşılık Kaddafi, ayaklanmaların ülkeye yayılmasını engellemek amacıyla çok sert önlemler almıştır. Protestolar sivil savaşa dönmüş ve şiddet ülkenin her tarafına yayılmıştır. Libya'da şiddetin insan haklarını ihlal edecek seviyelere gelmesi  zerine Birleşmiş Milletler NATO eliyle müdahale kararı almıştır. Daha sonraki süreçte, Libya    bölgeye ayrılmış ve bu durum ülkede hayatın normale dönmesi önünde ciddi bir sorun teşkil etmiştir (Caner ve şengül,

2018). Sonuç olarak Arap Baharı Libya’da önemli travmalara sebep olmuş ve devrim sonrası yaşanan hadiseler kalıcı bir devlet sistemine geçişi engellemiştir.

1.1.4. Yemen

Arap Yarımadası’nın güneybatısında kalan Yemen, aynı zamanda bir tropikal kuşak ülkesidir. Ülkenin kuzeyinde Suudi Arabistan, doğusunda Umman, güneyinde Aden Körfezi, batısında ise Kızıldeniz yer almaktadır (Özey, 2009). Dünya petrolünün %8’lik kısmının geçiş güzergâhı olan Babülmendep Boğazı’nın kontrol merkezinde bulunması nedeniyle de Yemen ayrı bir jeopolitik öneme sahiptir (Semin, 2017).

Birinci Dünya Savaşı’nın ardından ülkenin kuzeyinde Kuzey Yemen Arap Cumhuriyeti ve güneyinde Güney Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti kurulmuştur (Yıldırım, 2015). 1990 yılında bu iki ayrı devlet, sınırın iki tarafına yayılan petrol kaynaklarını çıkarma amacıyla başkenti Sanaa olan Yemen Arap Cumhuriyeti’ni kurarak tek çatı altında birleşmişlerdir (Arslan, 2016; Terrill, 2011). Fakat 1990 yılındaki birleşmeye rağmen geniş çöllere ve engebeli bir coğrafyaya yayılan iyi silahlanmış aşiretler sebebiyle hükümetin ülkeyi kontrol etmesi oldukça zor olmuş ve Yemen kurulduğu günden bu yana gerçek anlamda bir ulus devlet olmayı başaramamıştır (Terrill, 2011). Yemen’in toplumsal yapısının temelinde aşiretler vardır ve aşiretler arası güç dengeleri Yemen siyasetinde oldukça etkili bir unsurdur (Gezgin, 2013). Bununla beraber, yeni devletin Cumhurbaşkanı olan Ali Abdullah Salih’in yönetim alanındaki yanlışları ve Güney Yemen’in yönetim kademesinden dışlanması 1994 yılında ülkede iç savaş çıkmasına sebep olmuştur (Gün, 2012). Bu çatışmaya ek olarak 2000’li yıllarla birlikte mezhepsel farklılıkları ön plana çıkaran ve imamet rejimi kurmak isteyen Husiler, hükümet güçleri ile birtakım anlaşmazlıklar yaşamış ve ülkedeki kaos ortamı alevlenmiştir (Ayhan, 2009). Ardından bu iç sorunlara bir de Suudi Arabistan temelli El-Kaide örgütü eklenmiştir (Gün, 2012). İktidarının devamlılığını sağlamak isteyen Salih bu ayrışmaları fırsat bilerek bunların tetikleyicisi olmuş ve ülkeyi böl-parçala-yönet anlayışıyla yönetmeyi tercih etmiştir (Salisbury, 2011).

Ülkenin en önemli tarım ürünleri pirinç, tütün, kahve, süpürge darısı, susam, tahıllar, ve pamuk olarak sıralanabilir. Yemen özellikle kahve üretiminde Ortadoğu ülkeleri arasında ilk sırada bulunmaktadır. Ayrıca ülkede yoğun şekilde uyuşturucu madde içeren bir tarım ürünü olan gat yetiştirilmektedir ve ülkedeki sulama suyunun %30’u bu tarım ürününün yetiştirilmesinde kullanılmaktadır. Ülkede hayvancılık da yaygın bir şekilde yapılan bir diğer ekonomik faaliyetidir. Özellikle sığır, eşek, koyun, keçi ve deve yetiştirilmektedir. Ayrıca balıkçılık faaliyetleri bakımından da ihracata yönelik bir üretim mevcuttur (İvak, 2019).

Ülkenin en önemli yer altı kaynakları demir, petrol, nikel, gümüş, doğal gaz, kükürt, bakır ve kurşundur (Özey, 2008). Yemen'in ihracatı ithalatından düşüktür. Ülkenin en önemli ihracat malları; petrol, kurutulmuş balıklar ve kahvedir. Daha çok ihracat yaptığı ülkeler Tayland, Çin, Hindistan, Güney Kore, İsviçre ve ABD'dir. 2000-2009 yılları arasında rafineri işlemleri dâhil hidrokarbon sektörü gayrisafi millî hasılanın %20-30 civarını teşkil ederken, ihracatının %80-90'ını ve kamu gelirlerinin %70-80'ini kapsamaktaydı. 2010 yılından beri sıvılaştırılmış doğalgaz ihracatını içeren sektör en önemli döviz kaynağı durumundadır (Salisbury, 2011). En önemli ithalat ürünleri ise; makine, gıda ürünleri ve kimyasal ürünlerdir. İthalat yaptığı ülkeler Çin, İsviçre, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Malezya olarak sıralanabilir (Özey, 2008).

Yemen'deki bir diğer büyük sorun su kaynaklarının kıtlığıdır. Ülkenin yeraltı su kaynakları da hızla tükenmektedir ve Sanaa'nın dünyanın ilk susuz başkenti olabileceği uyarısı birçok çalışmada dile getirilmiştir (Durac, 2012). Modern olmayan tarım metotlarının kullanımı su kıtlığını tetiklemiş ve durumun vahametini arttırmıştır (Özey, 2011).

Yemen'in nüfus büyüme oranı yıllık yaklaşık olarak %3'tür ve bu şekilde dünyanın en yüksek nüfus büyüme oranına sahip ülkelerden biridir. İşsizlik ortalama %40 civarındadır. Dolayısıyla nüfusun %43'ünün yoksulluk sınırının altında yaşadığı ve çocukların %57,9'unun beslenme yetersizliği yaşadığı tahmin edilmektedir. Bu bilgiler ışığında Yemen'de genç, işsiz ve memnuniyetsiz büyük bir kesimin varlığı söz konusudur (Forsythe, 2011). Ayrıca; 1980'lerde Körfez İş Birliği Örgütü ülkelerinde 1,3 milyondan fazla Yemenli işçi bulunmaktaydı. Buna ek olarak, ülke halkı 1958'den 1980'lerin sonuna kadar Suudi Arabistan'a vizesiz girebilme imkanına sahip bulunmaktalardı. Fakat Yemen Devlet Başkanı Ali Abdullah Salih'in, 1990'daki Kuveyt işgali sırasında Saddam Hüseyin'e destek olan tavrı bu ülkeleri rahatsız etmiş ve akabinde 12 aylık bir zaman diliminde ortalama bir milyon Yemenli, Körfez İş Birliği Örgütü üyesi ülkeler tarafından sınır dışı edilmiştir. Suudi Arabistan'ın da Yemenliler için vize zorunluluğu getirmesi Yemen ekonomisini ağır şekilde etkilemiştir (Forsythe, 2011).

2010 yılında Tunus'ta başlayan Arap Baharı hareketlerinin, Tunus ve Mısır'daki gösterilerin başarıya ulaşmasının da etkisi ile Yemen halkı Sanaa Üniversitesi merkezli gösteriler düzenlemeye başlamış ve ayaklanmalar ülke geneline yayılmıştır (Aydın Koyuncu, 2016). Yemen'deki ayaklanmaların odak noktasını; ülkede gençler için bir gelecek olmaması, hukukun üstünlüğünün sağlanamaması ve rejimin tüm ekonomik imkânları elinde tutması oluşturmuyordu. (Salisbury, 2011). Merkezi hükümetin ayaklanmaları silah yoluyla bastırma girişimi ülkeyi kaos ortamına sürüklemiş, halkın öfkesini tetikleyerek ülkede birçok insani

problemin yaşanmasına sebep olmuştur (Gün, 2012). Artan iç savaş, İran, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan'nın da Yemen'e çeşitli yollardan müdahaleleri ile bölgesel bir sorun haline almıştır (Acet, 2018). Amerika Birleşik Devletleri (ABD) de Yemen El-Kaide'si ile mücadele kapsamında insansız hava araçlarıyla ülkede çeşitli saldırılar gerçekleştirmiştir. Bu saldırıların 2011-2012 döneminde 3 kat artış gösterdiği çeşitli kaynaklarda bildirilmiştir (Gezgin, 2013). Sonuç olarak, hükümet karşıtları, anayasa değişikliklerinin yapılacağı aşamalı bir geçiş sürecinin sonuna kadar dahi olsa Ali Abdullah Salih'in görevde kalmasını kabul etmeyip derhal bırakmasını istemiş, buna dair tüm önerileri kesin şekilde reddetmişlerdir (Hill ve Nonneman, 2011). Çatışmalı bir sürecin ardından Salih halkın görevi bırakması yönündeki taleplerini, Kasım 2011'de Körfez Arap Ülkeleri İşBirliği Konseyi (KİK) tarafından hazırlanan Barış Planı'nı imzalayarak kabul edip görevi yardımcısı Mansur Hadi'ye bırakarak istifa etmiştir (Gezgin, 2013). Fakat istifa etmesine rağmen sonraki yıllarda tekrar iktidarı ele geçirmek için mücadeleye girişen Salih'in sonu da Kaddafi gibi olmuş, 2017 yılında Husi güçleri tarafından yakalanarak öldürülmüştür (İvak, 2019).

Zaten Arap Baharı öncesinde de oldukça kırılgan olan Yemen ekonomisi, çatışmalar neticesinde daha da olumsuz bir duruma gelmiştir (Gezgin, 2013). Devrimin akabinde ülkede yaşayan 10 milyon insan açlıkla boğuşurken temel hizmetlere dahi erişimi olmayan ve insani yardıma muhtaç 24 milyon kişi bulunmaktadır. Ayrıca, 1 milyondan fazla Yemenli çocuk akut yetersiz beslenmeden muztarip olmuş ve bunların 250.000'i acil yardım sağlanmadığı takdirde ölüm riskiyle karşı karşıya kalmıştır (Gulfnews, 2013).

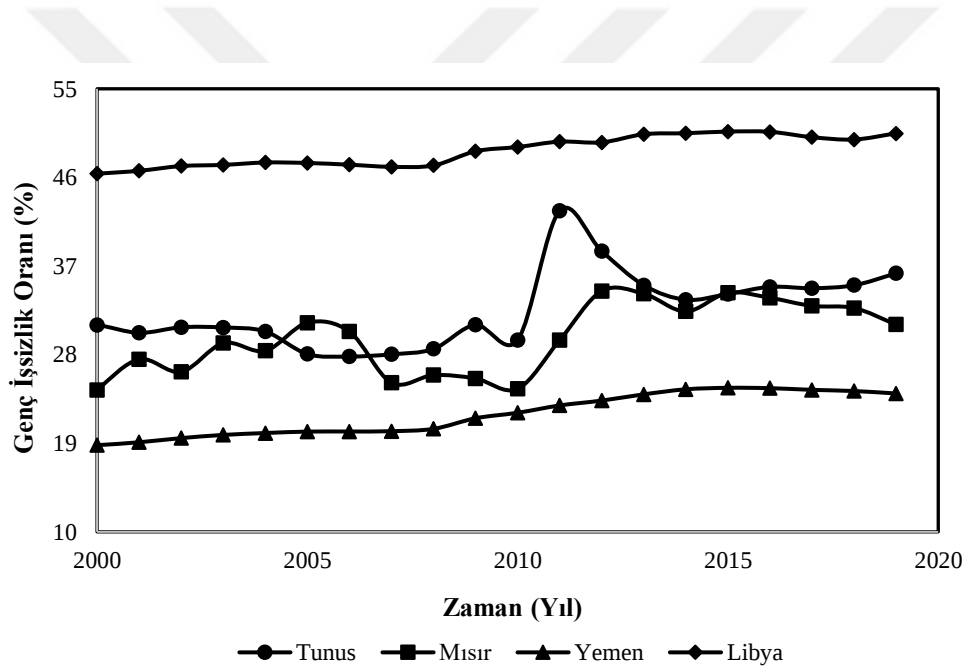
Arap Baharı'nın ardından ayaklanmaları bastırmak için Salih rejimi askerler, diğer güvenlik birimleri ve ayrıca devlet memurlarının maaşlarında artış, vergilerin azaltılması, üniversite harçlarının kaldırılması, yeni mezunların iş bulmalarına yardımcı olmak ve yoksul ailelere sosyal yardım programları gibi bir dizi ekonomik önlem almıştır (Terrill, 2013). Fakat tüm bunlar 33 yıllık Salih rejiminin son bulmasının önüne geçememiştir. Yemen'in kuruluşundan itibaren yaşadığı sorunlar Salih görevi bıraktıktan sonra nihayete ermemiş günümüze kadar devam etmiştir.

1.2. Ülkelerin Makro Ekonomik Gelişmeleri

1.2.1. Genç İşsizlik Oranı

2008 Mali Krizi Avrupa ülkelerinde işsizliği önemli ölçüde etkilerken, Arap ülkelerinde ciddi bir etki oluşturmamıştır. Şekil 1.2.1'de de görüldüğü üzere 2008 sonrasında işsizlik oranlarında önemli bir değişiklik yaşanmamıştır. Fakat 2010'dan 2011'e kadar özellikle Tunus ve Mısır'ın genç işsizlik oranlarında ciddi bir artış meydana gelmiştir. Şekil

1.2.1 incelendiğinde Tunus ve Mısır'da her 3 gençten 1'inin işsiz olduğu görülmektedir. Bu oran Libya'da daha da yüksek olup her 2 gençten 1'inin işsiz olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Yemen'de ise durum biraz daha farklıdır. Yemen'in yakın tarihi incelendiğinde Körfez, Asya, Afrika, Avrupa ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere dünyanın farklı bölgelerine dağılmış göçmenleriyle her zaman bir göç ülkesi olmuştur. Körfez krizinden sonra ise Suudi Arabistan ve BAE gibi petrol üreten ülkeler büyük ölçüde Yemenlilere kapalı hale gelmiştir. Kurulduğu tarihten bu yana devam eden iç savaş sebebiyle ülkeden dışarıya göç günden güne artmaktadır (Bruni vd., 2014). Yemen'de, genç nüfus artış göstermesine rağmen ülkenin iş imkanları oldukça zayıftır. Ülke verilerine göre her 5 gençten 1'i işsizdir (Şekil 1.2.1). Halkın büyük çoğunluğu ise kendi topraklarında tarımsal faaliyetler gerçekleştirmektedir.

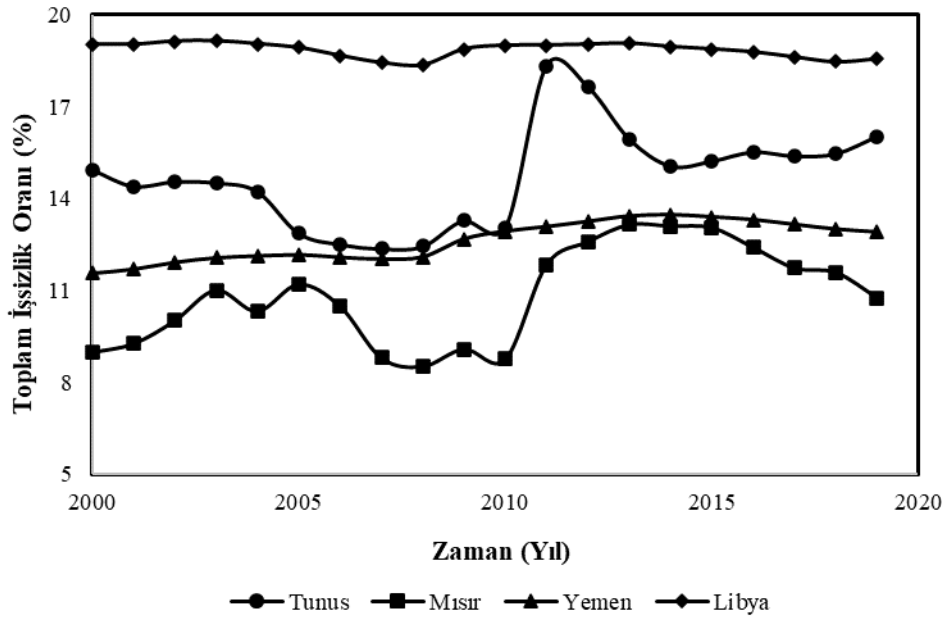

Şekil 1.2.1:2000-2019 Dönemi Genç İşsizlik Oranı (%)

Kaynak: Dünya Kalkınma Göstergeleri, Genç işsizlik oranları, gençlerin toplamı (15-24 yaş arası toplam işgücünün% 'si) modellenmiş ILO tahmini

1.2.2. Toplam İşsizlik Oranı

Toplam işsizlik oranı, genç işsizlik oranı ile karşılaştırıldığında ele alınan tüm ülkeler için daha düşük seyrettiği görülmektedir (Şekil 1.2.2). Tunus'un 2000-2008 yılları arasındaki genel işsizlik oranında düşüş görülmüştür. Mısır ise oldukça istikrarsız bir tablo sergilemiştir. Bununla beraber, Yemen ve Libya'da söz konusu yıllar içindeki herhangi bir dönemde kayda değer bir düşüşe rastlanmamıştır. Yine Şekil 1.2.2 dikkate alındığında, Arap Baharı'nın ardından özellikle Tunus ve Mısır'da toplam işsizlik oranında da ciddi bir yükseliş görülürken Yemen ve Libya'nın işsizlik oranlarında ise ortalama %1 lik bir artış yaşanmıştır

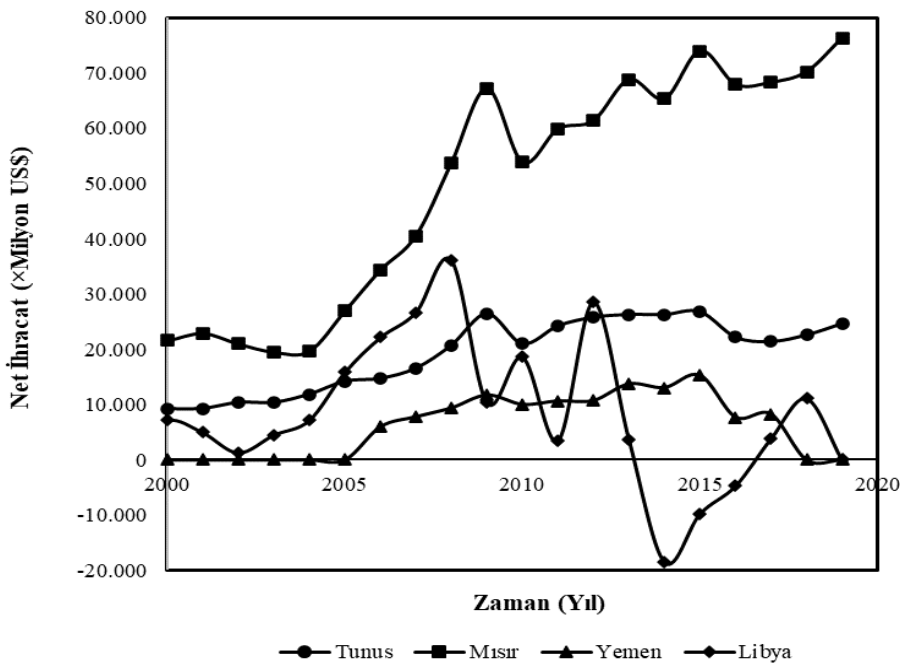

Şekil 1.2.2:2000-2019 Dönemi Toplam İşsizlik Oranı (%)

Kaynak: Dünya Kalkınma Göstergeleri, Toplam işsizlik oranları, gençlerin toplamı (Toplam iş gücünün % 'si) modellenmiş ILO tahmini

1.2.3. Net İhracat

2005'ten sonra genel olarak yükselişe geçen net ihracat oranları, 2008 küresel mali krizin etkisiyle özellikle Mısır ve Libya'da bir düşüş yaşamıştır (Şekil 1.2.3). 2010 yılında çıkan ayaklanmalar ülkelerin net ihracatını olumsuz yönde ve farklı oranlarda etkilemiş olsa da akabinde genel olarak toparlanmayı başaraabilmişlerdir.

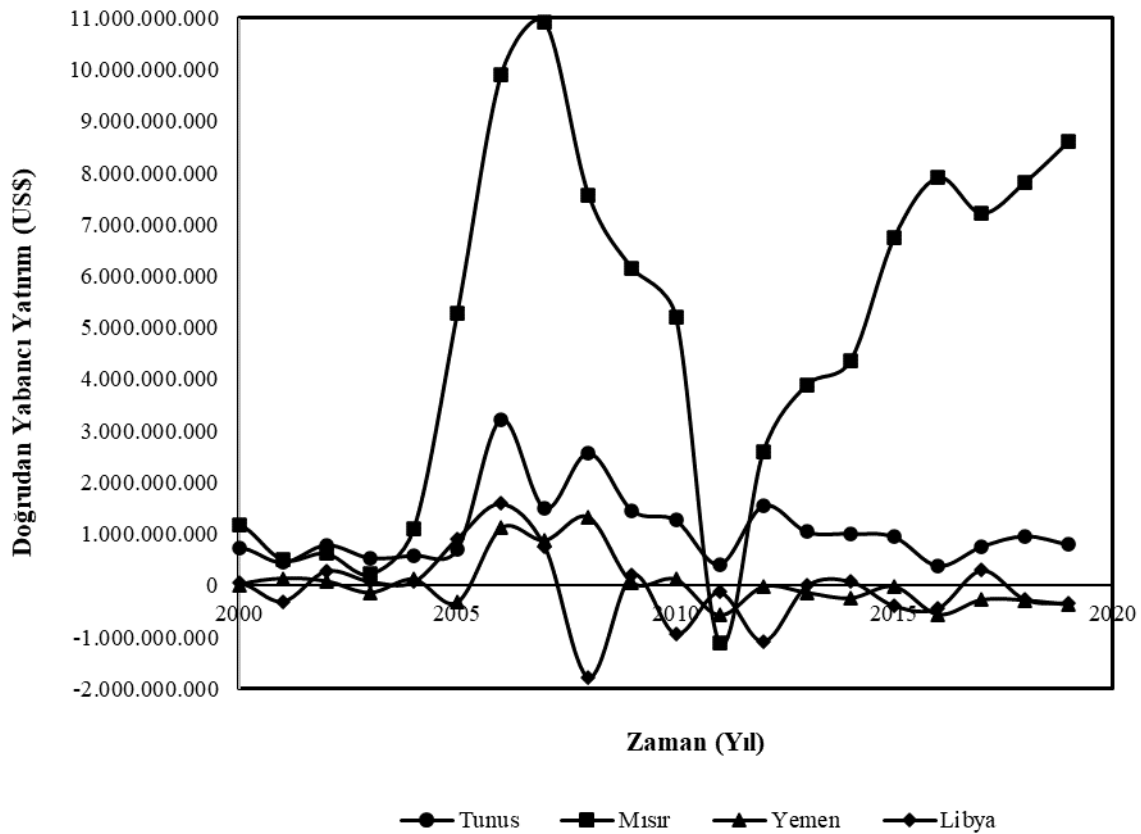

Şekil 1.2.3:2000-2019 Dönemi Net İhracat (Cari Milyar US\$)

Kaynak: Dünya Kalkınma Göstergeleri. (Toplam İhracat-Toplam İthalat)

1.2.4. Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY)

1990-2000 yılları arasında Libya haricinde ülkelerin DYY oranlarında artış meydana gelmiştir (Şekil 1.2.4). Bu artış özellikle Mısır için oldukça yüksek rakamlara ulaşmış ve 2007 yılına kadar devam etmiştir. Fakat 2008 Küresel Mali Krizi'nin etkisi ile DYY rakamlarında meydana gelen genel düşüş 2010 yılındaki ayaklanmalar ile devam etmiştir. Mısır, Libya ve Yemen bu süreçte negatif rakamları görmüştür. Tunus ise Arap Baharı'nın ardından telafi etmeye çalışsa da çok başarılı olamamıştır. Benzer şekilde, Mısır da bu sürecin ardından artış göstermesine rağmen mali krizden önceki yılları yakalayamamıştır. Yemen, ülkede yıllardan beri süregelen iç savaştan kaynaklanan güven ortamı eksikliği nedeniyle DYY'leri kendisine çekememiş ancak ülke içinden dışarıya yatırım yapılmıştır. Libya'da da benzer bir durum yaşanmıştır. Kaddafi dönemindeki millileştirme politikaları sebebiyle düşen DYY yatırımları, daha sonra yine Kaddafi tarafından uygulanan teşvik politikalarına rağmen istenilen düzeye gelememiştir.

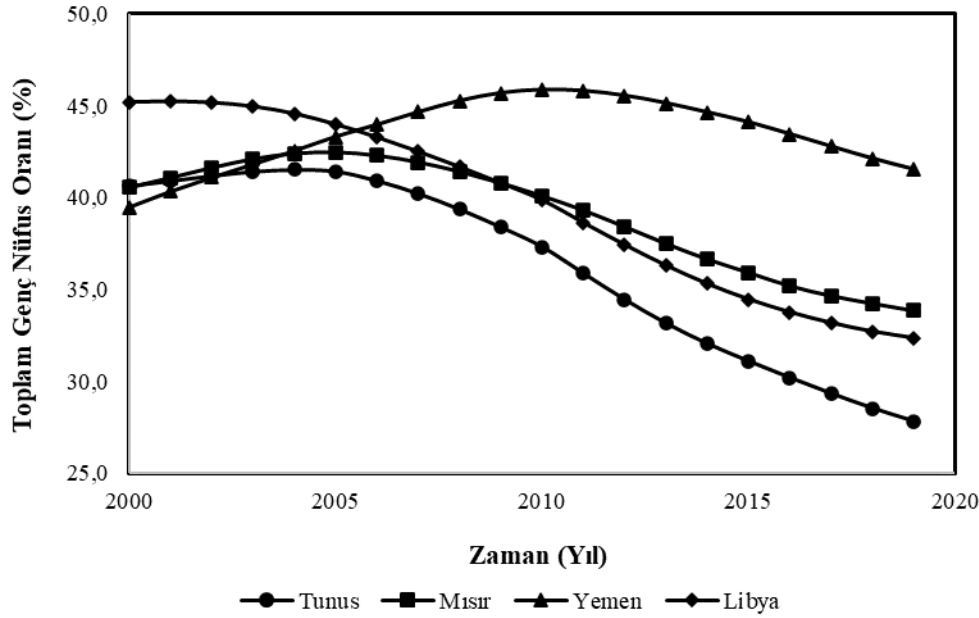

Şekil 1.2.4:2000-2019 Dönemi Doğrudan Yabancı Yatırım (US\$)

Kaynak: Dünya Kalkınma Göstergeleri. (Toplam Dışa Yatırım-Toplam İçeri Alım)

1.2.5. Toplam Genç Nüfus Oranı

Siyasi ve ekonomik benzerlikleriyle beraber bu ülkeler aynı zamanda demografik olarak da çok genç bir nüfusa sahiptirler. Ele alınan ülkelerin nüfus oranları incelendiğinde görülüyor ki, 15-24 yaş arası nüfus, toplam nüfusun yaklaşık olarak %40'ını temsil etmektedir (Şekil 1.2.5).

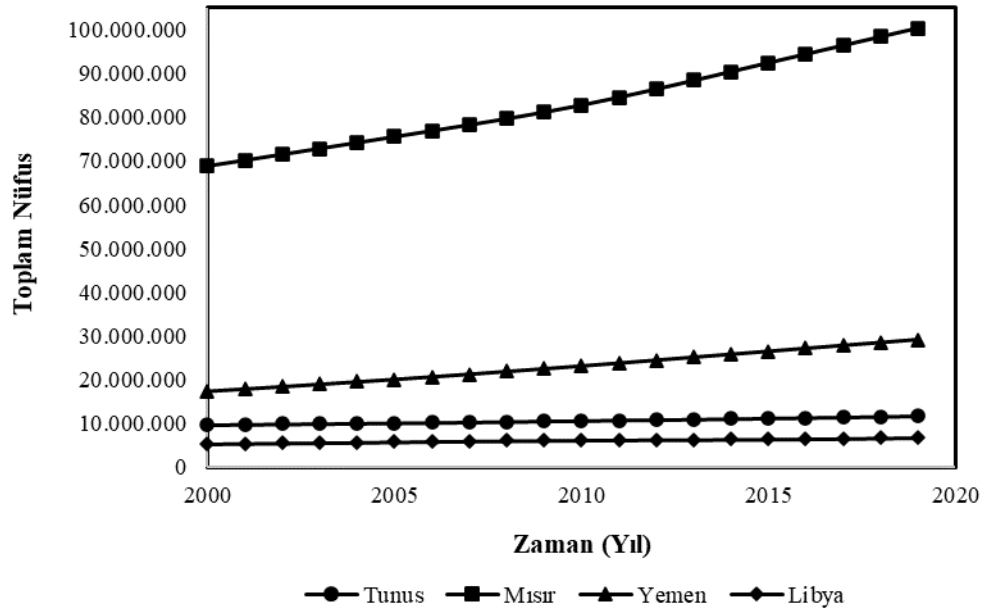

Şekil 1.2.5:2000-2019 Dönemi Toplam Genç Nüfus Oranı (%)

Kaynak: Dünya Kalkınma Göstergeleri (15-24 yaş %)

1.2.6. Toplam Nüfus

Mısır, Arap dünyasının en yüksek nüfusa sahip ülkesidir. Şekil 6'da da görüldüğü gibi Mısır'ın nüfusu son 30 yılda 2 kat artmıştır. Yemen'e baktığımızda, dünyadaki en yüksek nüfus büyüme oranlarına sahip olduğu ve toplam nüfusun son 30 yılda 3 kat arttığı görülmektedir. Bir diğer MENA ülkesi olan Tunus'da ise 1960'lı yıllardan itibaren doğurganlığın azaltılmasına yönelik bir aile planlaması programı uygulanmıştır. Bu uygulama ile oranların kısmi olarak düşmesine rağmen program nüfusun artışını istenen şekilde sınırlandıramamıştır. Libya'da da nüfus artışı Tunus'a benzer şekilde ilerlemiş olup %1 seviyesinde seyretmiştir.

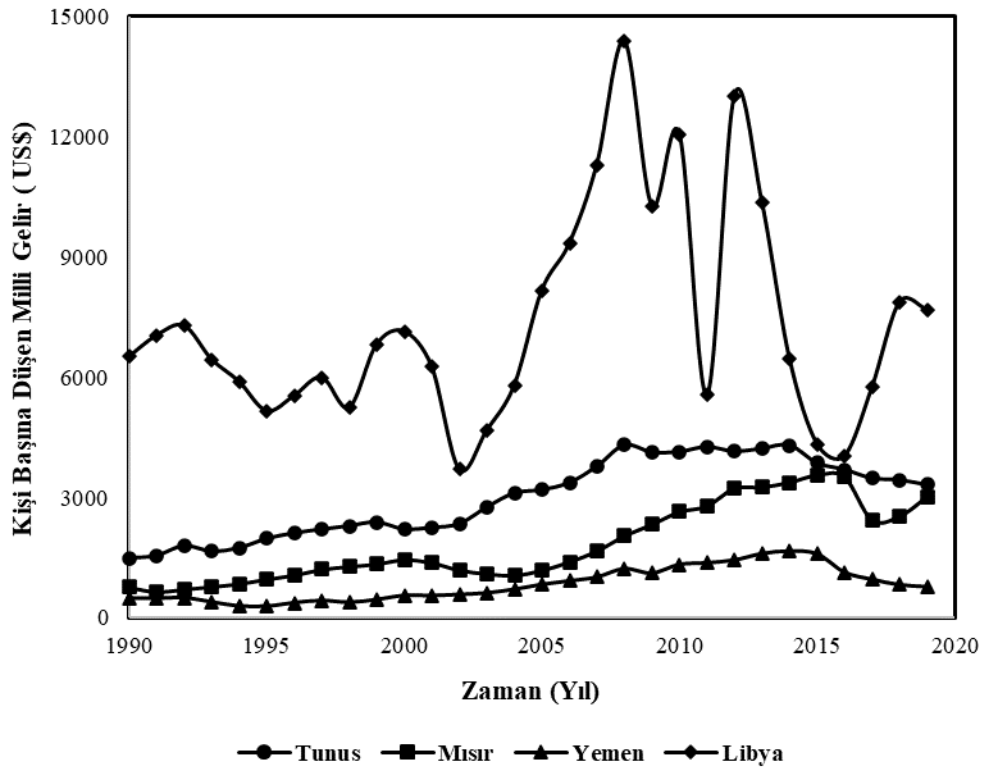

Şekil 1.2.6:2000-2019 Dönemi Toplam Nüfus

Kaynak: Dünya Kalkınma Göstergeleri

1.2.7. Kişi Başına Düşen Milli Gelir

Yıllar içinde Tunus'ta kişi başına düşen GSYİH'in artmasında, uygulanan aile planlaması politikası sebebiyle nüfus artış oranının %1,1'in altına inmesinin de etkisinin olduğu belirtilmektedir (Achy, 2011). Mısır ve Yemen'de de kişi başına düşen GSYİH'in yıllar içinde artış gösterdiği görülmektedir (Şekil 1.2.7). Libya petrol ülkesi olmasının etkisi ile ele alınan 4 ülke arasında kişi başına düşen GSYİH'si en yüksek olan ülke olmakla birlikte dış ülkelerle arasındaki siyasi ilişkiler nedeniyle rakamlarda yıllar içinde ciddi oynamalar görülmüştür. Şekil 1.2.7'ye göre, 2008–2011 küresel mali krizi ve Arap Baharı ayaklanmaları boyunca ülkelerin kişi başına düşen GSYİH'lerinde düşüş meydana gelmiştir. Arap Baharı'nın özellikle Libya'da kişi başına düşen GSYİH'yi önemli oranda düşürdüğü görülmektedir. Tüm bunlara rağmen, çalışmamızın önceki bölümlerinde de dile getirildiği gibi Libya, ele alınan diğer ülkeler arasında en yüksek kişi başına düşen GSYİH miktarına sahip olmakla beraber bu miktar halka yansıtılmamıştır.

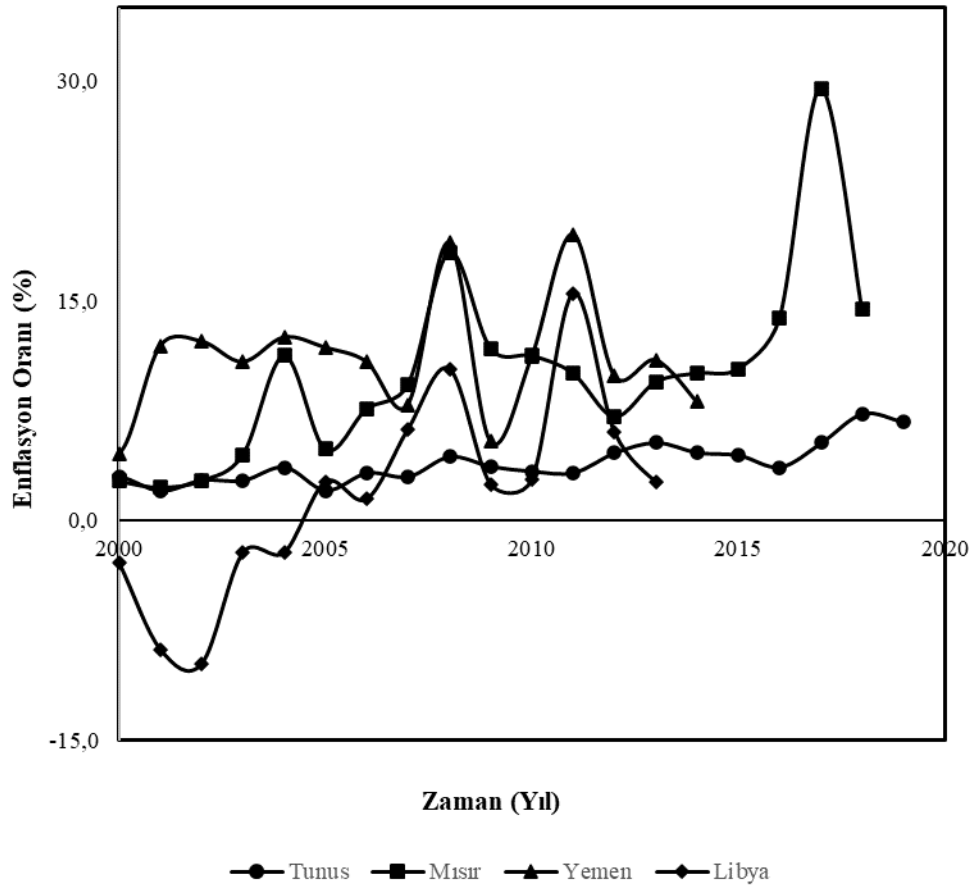

Şekil 1.2.7:2000-2019 Dönemi Kişi Başına Düşen Milli Gelir (US\$)

Kaynak: Dünya Kalkınma Göstergeleri

1.2.8. Enflasyon

İncelenen 30 yıllık süreçte sadece Tunus, hafiften orta seviyeye bir enflasyon hızı göstermiş ve oranlar tek haneli rakamlarda seyretmiştir (Şekil 1.2.8). Bununla birlikte Mısır ve Yemen çift haneli oranlarda kalmıştır. Libya ise yıllar içinde negatif değerlerle birlikte oldukça tutarsız bir tablo sergilemiştir.

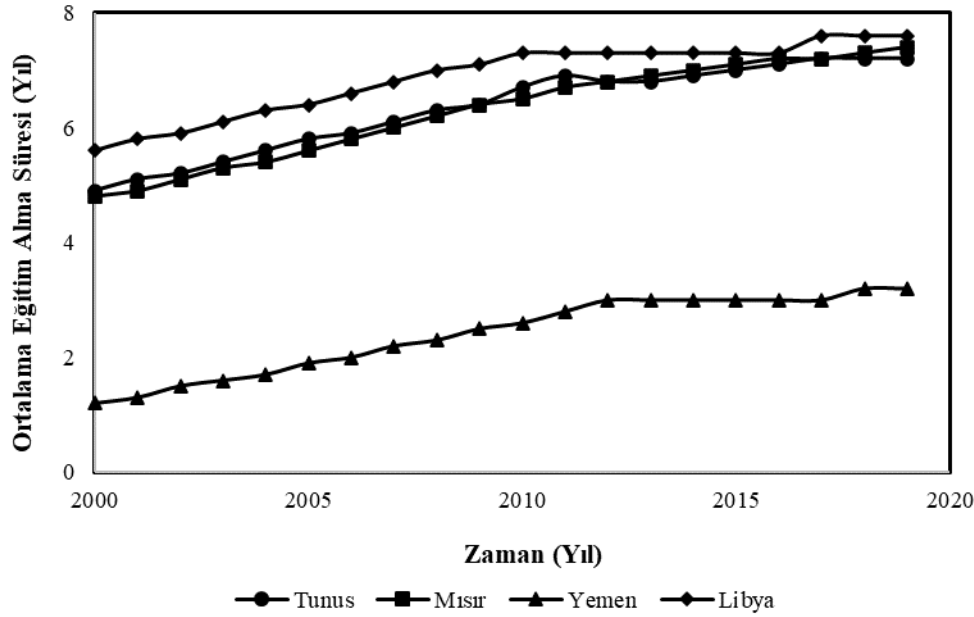

Şekil 1.2.8:2000-2019 Dönemi Enflasyon Oranı (%)

Kaynak: Dünya Kalkınma Göstergeleri

1.2.9.Ortalama Eğitim Alma Süresi

Arap dünyası nezdinde ele alınan ülkelerin verileri son yıllarda eğitimde dikkate değer bir genişleme yaşandığını göstermektedir. Ülkelerin tamamında ortalama eğitim alma yılı hemen hemen %50 oranında artış göstermiştir. Yemen de son 30 yılda önemli eğitim kazanımları elde etmiştir; fakat toplam nüfus içindeki çocukların ve gençlerin yüksek oranı, eğitim açısından sürekli bir zorluk teşkil etmektedir. Yemen'deki hızlı nüfus artışı, zorlu bir coğrafya ile birleştiğinde, inkâr edilemez bir şekilde eğitim kapsamında güçlüklerle neden olmaktadır (Bruni vd., 2014). Ayrıca, başta kırsal kesim olmak üzere eğitime talep oldukça azdır. Kızların eğitime katılma oranı da erkeklere göre oldukça azdır. Bunun sebebi, bölgede erken evlilik geleneği ve kızların ev işçiliğinde çalışması olarak gösterilebilir. Bir diğer önemli sebep ise, özellikle kırsal kesimlerde okula erişimin oldukça meşakkatli olmasıdır (Bruni vd., 2014).

Şekil 1.2.9: 2000-2019 Dönemi Ortalama Eğitim Alma Süresi (Yıl)

Kaynak: Birleşmiş Milletler Gelişim Programı-İnsani Gelişim Raporu- UNESCO Institute for Statistics (2020)

1.2.10.Dünya Yönetişim Göstergeleri (DYG)

Tunus, 30 yıllık süreç boyunca ifade özgürlüğü ve hesap verebilirlik ve yolsuzluk kontrolü endekslerinde başarılı bir yol kat ederken, diğer göstergelerde aynı başarıyı sağlayamamıştır. Mısır'da ise, genel anlamda bir kötüye gidiş görülmektedir. 2012'de yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimleri ifade özgürlüğü açısından ülke için bir umut göstergesi olsa da istikrar sağlayamamıştır. Yemen ve Libya için de sonuçlar Mısır'dan farklı olmamıştır. Özellikle 2010'da başlayan ayaklanmalar bu ülkelerin yönetim göstergeleri rakamlarında genel olarak bir düşüşün yaşanmasına sebep olmuştur.

Tablo 1.2.10:1996-2019 Dönemi Dünya Yönetişim Göstergeleri

Ülke	Yıl	İfade Özgürlüğü ve Hesap Verebilirlik	Siyasi İstikrar ve Şiddetin Olmaması	Devletin Etkilliliği	Düzenleyici Kalite	Hukukun Üstünlüğü	Yolsuzluğun Kontrolü
Tunus	1996	31.0	55.3	62.9	60.9	41.2	35.5
	2000	23.4	59.8	71.3	53.8	43.6	48.2
	2005	21.6	47.6	64.8	52.5	53.6	49.6
	2010	9.0	43.6	63.2	52.6	57.3	48.6
	2011	35.7	35.5	55.5	46.9	50.7	56.4
	2012	43.7	22.3	55.0	46.4	51.2	56.9
	2013	45.1	19.0	52.1	40.8	49.3	56.9
	2014	55.2	18.6	48.1	39.4	52.9	55.8

	2019	56.7	17.1	48.6	35.6	55.8	52.9
Mısır	1996	22.0	27.6	36.1	53.3	51.8	38.7
	2000	22.4	47.6	48.2	36.9	51.0	34.0
	2005	21.2	26.7	40.7	38.7	52.7	31.2
	2010	13.7	19.4	42.1	46.9	49.8	31.0
	2011	14.1	6.6	35.1	41.2	41.8	25.6
	2012	25.8	7.6	23.2	33.6	40.4	31.2
	2013	16.9	7.1	20.9	29.4	33.3	31.8
	2014	14.8	7.6	20.2	26.4	29.3	30.8
	2019	8.4	12.9	36.5	18.8	38.0	27.9
Yemen	1996	27.5	9.6	31.7	32.1	9.0	27.4
	2000	24.4	14.3	21.5	23.6	3.5	13.7
	2005	17.3	8.7	19.6	21.6	9.1	18.5
	2010	11.4	1.9	14.4	28.2	13.3	9.0
	2011	9.4	1.9	11.8	22.3	8.0	6.6
	2012	9.4	1.4	8.5	27.5	8.9	8.5
	2013	11.7	1.9	11.4	25.1	11.3	9.0
	2014	11.8	1.0	6.7	18.8	7.7	1.9
	2019	4.4	0	0.5	4.3	2.9	1.9
Libya	1996	9.5	18.6	20.8	3.8	14.6	20.4
	2000	4.5	34.9	10.8	4.6	19.3	22.8
	2005	2.4	60.7	14.7	5.9	18.7	17.6
	2010	2.8	47.4	13.4	8.6	16.1	5.2
	2011	6.6	11.8	7.6	4.7	11.7	5.7
	2012	23	6.6	4.3	2.8	12.2	3.3
	2013	20.7	4.7	5.7	1.9	7.5	0.9
	2014	17.2	4.3	1.9	1.4	2.9	1.4
	2019	7.9	1.4	1.9	1.0	1.9	2.4

Kaynak: Dünya Yönetişim Göstergeleri (Dünya Bankası)

1.3. Genel Değerlendirme

Genç nüfus oranının hızlı bir şekilde artışına tanık olan Arap dünyasının, güncel istatistiklere göre yaklaşık %60'ını 30 yaş altı nüfus oluşturmaktadır. Bununla birlikte, MENA Bölgesi'nde, 1996'dan bu yana işsizlerin sayısında tutarlı bir artış görülmüştür. Tahminlere göre, MENA'da her yıl yaklaşık 500.000 kişi daha işsiz kalmaktadır (Raphaeli, 2006). Kültürel nedenlerden dolayı Arap ülkelerinde kadın işgücüne katılım oranları da dünyadaki en düşükler arasındadır (Ross, 2008). İşsizlik hem kişi hem de içinde bulunulan ülke için ekonomik, sosyal ve psikolojik problemlere sebep olmaktadır.

Bununla birlikte, Asya ile Orta ve Doğu Avrupa'nın yükselen piyasa ekonomileriyle karşılaştırıldığında, MENA Bölgesi'ndeki nispeten yüksek fakat pek etkileyici olmayan büyüme oranlarına rağmen son birkaç on yılda bölgedeki istihdam yaratma hızı, işgücünün büyümesine ayak uyduramamıştır. Buna ek olarak, 1996 ile 2006 arasındaki yıllarda, bölgedeki işgücünün, gelişmekte olan dünyanın geri kalanına göre yılda üç kat daha fazla büyüdüğü görülmüştür. Böylece bölge, yüksek işsizlik seviyesine ulaşmakla beraber dünyadaki en büyük genç işsizlik oranlarına da sahip olmuştur (Maloney, 2011). Zamanla, bölgenin demografik profili sadece gençleşmekle ve işsiz kalmakla kalmamış, aynı zamanda daha eğitilmiş ve politik olarak daha talepkâr hale gelmiştir (Ozekin ve Akkas, 2014). Eğitim seviyesinin artması da bu ülkeler için pozitif bir etki yaratmak yerine handikap haline gelmiş, eğitilmiş gençlerin nitelikli iş bulamamaları neticesinde işsiz kalmaları ile sonuçlanmıştır. Özellikle son on yılda nispeten yüksek ekonomik büyüme oranlarına ve ortalama eğitim alma yılındaki hızlı ilerlemeye rağmen özellikle gençler arasındaki işsizlik oranları, eşitsiz servet dağılımı, rekabetçi olmayan ekonomik yapı ve ekonomilerin değişen ihtiyaçlara tepkisizliği gibi sosyo-ekonomik sorunlar yükselmeye devam etmiştir (Ozekin ve Akkas, 2014). Dolayısıyla, son on yılın kritik ekonomik derslerinden biri, asıl önemli olanın büyüme değil, büyüme türü olduğudur. MENA bölgesi bir bütün olarak 2000- 2010 yılları arasında yaklaşık %5'lik ortalama yıllık büyüme yaşamıştır; bu oran benzer gelir seviyelerine sahip bölgelerle karşılaştırıldığı zaman oldukça olumlu bir tablodur. Fakat asıl problem, bölgenin böylesi bir büyümeyi genç nüfusu için bol üretken işlere dönüştürememesidir (Hakimian, 2011). Arap Baharı krizinde işsizliğin, ayaklanmaların en önemli sebebi olmasına rağmen, beklenenin aksine tablo daha da kötüleşmiş ve özellikle ayaklanmaların yoğun yaşandığı bölgelerde işsizliğin ciddi oranda artmasına şahit olunmuştur. Dünya Kalkınma Göstergesi (WDI) istatistiklerine göre, Tunus'ta toplam işsizlik oranı 2011 yılında %18'e ulaşırken, Mısır, Libya ve Yemen'de sırasıyla %12, 19 ve 13 olarak tespit edilmiştir. Bu durum genç işsizlik oranlarında daha kötü bir tablo oluşturmuştur. Tunus'ta genç işsizlik oranı 2011 yılında %43 oranlarını gösterirken, sırasıyla Mısır, Libya ve Yemen' de %29,50 ve 23 oranlarına ulaşmıştır.

2008 küresel mali krizin etkileri ile artmaya başlayan işsizlik oranları, 2010 sonrası ortaya çıkan siyasi gelişmeler ve ayaklanmalarla daha da ivme kazanmıştır. Arap geçiş ülkelerindeki hükümetler, siyasi ve güvenlik problemleri ile meşgul olmalarına rağmen, işsizlikle mücadelenin öncelikle ele alınması gereken ekonomik faaliyet olduğunun da farkındalardı. Fakat bu bölge için iş yaratmanın tek yolu hükümet istihdamını artırmaktı ki birçok ülke bunu yaptı. Örneğin, Mısır'da 2011-12'de yaklaşık 400.000 kamu sektörü işi

oluşturmuştur. Tunus'ta ise 2013 bütçesi ek olarak 23.000 kamu işi içermekteydi. Şu anda Arap geçiş ülkelerindeki kamu sektörü dünyadaki diğer tüm ülkeler arasında en büyük işveren olmaya devam etmektedir (Khan, 2014). Fakat görünen tabloda, bu durum büyük sorunun üstesinden gelmek için yeterli olmamıştır.

Yönetişim Göstergeleri de ülkelerin makroekonomik düzeyini belirlemede dolaylı yoldan etkili olan bir diğer faktördür. Ülkede mevcut olan siyasi istikrarsızlık ülkeye yapılan yatırımların önünde engel teşkil ederken yolsuzluğun kontrol edilememesi de siyasilere ve devlete olan güveni zedelemektedir. Haklarını devletin koruyacağına dair inancı olmayan halk iş kurmaktan ve yatırım yapmaktan çekinmekte bu durum ise serbest girişimin önüne set çekmektedir. Ayrıca, bölge genelinde özgürlük açığı ve düşük düzeyde “söz hakkı ve hesap verebilirlik” ile yönetici elitlerin ve hükümet görevlilerinin yolsuzluğuna yönelik algılanan öfke de insanları sokağa çıkaran bir başka siyasi faktördür (Ozekin ve Akkas, 2014). Kuzey Afrika ülkelerinde, iktidardaki elitler her zaman büyük ayrıcalıklardan yararlanmışlardır. Mübarek, Kaddafi ve Tunus Devlet Başkanı Bin Ali'nin zengin aileleri ile yoksul halk arasındaki büyük ayırım ayaklanmaların başlıca sebeplerinden olmuştur (Ansani ve Daniele, 2012). Bu ülkelerde dini otoriteler ve askeri seçkinler muazzam bir etkiye sahiptir. Güç ve refahın yoğunlaşması, şeffaflığın olmaması, hantal ve etkisiz düzenleme sistemlerinin varlığı, doğal kaynakların sömürülmesi ve kamu ihalelerindeki işleyiş yolsuzluğu teşvik etme eğilimindedir (Ansani ve Daniele, 2012).

Bu ülkelerdeki makroekonomik yapıyı olumsuz yönde etkileyen değişkenlerden bir diğeri de enflasyon oranlarıdır. Enflasyon uzun dönemde büyüme, finansal maliyetler ve yatırımlar gibi birçok makroekonomik değişkeni negatif yönde etkilemektedir. Dolayısıyla toplumun geneli için bir tehdit oluşturmaktadır. Tunus dışındaki ülkelerin çift haneli enflasyon rakamları nedeniyle genel fiyatların devamlı olarak ciddi oranlarda artması halkı fakirleştirmekte ve isyana teşvik etmektedir.

Doğrudan yabancı yatırımın ise gençlerin istihdamını kolaylaştırmaya yardımcı olduğu ve ekonomik büyümeye fayda sağlamak için girişimci yetenekleri kullandığı genel bir teori mevcuttur (Arayssi ve Fakih, 2015). Doğrudan yabancı yatırım, bu ülkelerin kalkınması ve halkın sosyo-ekonomik refahı için ciddi bir fırsat olsa da siyasi kaos ortamı, dönem dönem ortaya çıkan millileştirme politikaları ve bazı belirsizliklerden dolayı özellikle ele alınan bu ülkeler doğrudan yabancı yatırımları çekme konusunda oldukça başarısız olmuşlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

LİTERATÜR TARAMASI

2.1. İşsizlik Oranını Etkileyen Faktörlerin Tespitine Yönelik Yapılan Çalışmalar

Literatürde yaş aralığı açısından “gençliğin” birkaç farklı tanımı bulunmaktadır. Örneğin, ABD ve Birleşik Krallık'ta gençler 16-24 yaşları arasındaki kişiler olarak tanımlanırken, Uluslararası Çalışma Ofisi (ILO) ve Avrupa ülkeleri genç işgücünü 15-24 yaş arası insanlardan oluşan bireyler olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte, Eurostat (Avrupa Birliği İstatistik Enstitüsü) ise genç işgücünü 15-29 yaş arası işçiler olarak tanımlamaktadır (Bayrak ve Tatlı, 2018). Buna karşılık, OECD genç işsizleri, çalışmayan ancak istihdam için uygun olan ve son dört hafta içinde iş bulmak için aktif adımlar atmış 15-24 yaş arası kişiler olarak tanımlamaktadır (OECD, 2016).

İşsizlik, işgücü ile istihdam edilenler arasındaki farkı temsil etmektedir. Bütün ekonomilerin maruz kaldığı işsizlik küresel bir makroekonomik sorundur. Bir ülkede işsizliğin yüksek seyretmesi o ülkedeki birçok makroekonomik değişkeni de olumsuz yönde etkilemektedir. Genel olarak incelendiğinde gençlerin işsiz kalma olasılığı toplam nüfusun işsizlik oranına göre iki kat daha fazla olduğu görülmektedir. Gerçek rakam büyük olasılıkla daha yüksek olmaktadır, çünkü “cesareti kırılmış işçi etkisi”, eğitimlerine devam etmeyi ya da sadece aileleriyle yaşamayı seçebilen ve bir iş bulamazsa güçlü arama çabalarını uygulamaktan kaçınan gençler için daha olası bir durumdur (Choudhry vd., 2012). Birçok ülke için yapılan çalışmalar da genç işsizlik oranının yetişkin işsizlik oranının yaklaşık 2-4 katı olduğunu göstermektedir (Marelli ve Vakulenko, 2014; Torun ve Arıca, 2011). Bir diğer önemli husus ise genç işsizliğin makroekonomik şoklara karşı toplam işsizliğe göre daha hassas olmasıdır (Jimeno ve Rodriguez-Palenzuela, 2003). Genç işsizlik oranı çoğu ekonomide toplam işsizlik oranının en az iki katı olmakla birlikte bu durumun aksine Almanya gibi bazı önemli istisnalar da mevcuttur. Avrupa'nın bazı Akdeniz ülkelerinde (İspanya, İtalya, Yunanistan) ya da bazı AB üye devletlerinde (özellikle Macaristan ve Slovakya) kalıcı olarak yüksek genç işsizlik kaydedilmiştir (Scarpetta vd., 2010)). Ayrıca, mevcut kriz dönemlerinde, genç işsizlik oranındaki artış genel olarak toplam orandaki artıştan daha büyük olmuş ve buna paralel olarak ortalama işsizlik süresi de artmıştır. Uzun dönemli yüksek işsizlik oranı, yapısal ve kalıcı karakteri nedeniyle özel bir endişe kaynağıdır ve gençler söz konusu olduğunda, "kayıp nesil" riskini yükseltmektedir (Scarpetta vd., 2010). Çünkü gençlik dönemi insanların toplumdaki yerlerini bulmaya başladığı, ekonomik bağımsızlıklarını ele aldığı ve hayallerini, özlemlerini gerçekleştirmek için mücadele ettiği

insan ömrünün en önemli zaman dilimidir. Bu en önemli dönemde, gençlerin karşılaştığı istihdam krizi onların birçok alanda savunmasızlığını arttırıp hayata, geleceğe dair güvenlerini yok etmektedir.

İşsizlik, genellikle protestolar ve ayaklanmalardan terörizme ve silahlı mücadelelere kadar çeşitli siyasi istikrarsızlık biçimlerinin arkasındaki güçlü bir itici güç olarak kabul edilmektedir (Paasonen, 2017). Ayrıca, Arap Baharı'nın ortaya çıkmasına sebep olan faktörlerden biri olarak da çalışmalara konu olmuştur (Campante ve Chor, 2014; Mirkin, 2013; Paasonen, 2017). Goldstone (2011) gıda fiyatlarındaki artış ve yüksek işsizliğin Arap Baharı'nın tetiklenmesine sebep olduğunu vurgulamıştır. Buna ek olarak, Malik ve Awadallah (2013) Arap Baharı'nın, yoksulluk, işsizlik ve ekonomik fırsatların yokluğundan kaynaklandığını ileri sürmüştür.

Literatürde işsizliğin belirleyicileri ile alakalı birçok çalışma mevcuttur. Fakat bu araştırmaların büyük çoğunluğu işsizliğin geleneksel belirleyicileri ile işsizlik arasındaki bağlantıyı çeşitli ülke ve bölgeler için tespit etmek amaçlı yapılmıştır. Mevcut literatür incelemesi gösteriyor ki, Arap Baharı'nın ve Yönetişim Göstergelerinin dört MENA ülkesi olan Tunus, Mısır, Libya ve Yemen işsizlik oranlarındaki etkisini özel olarak inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Bu literatür çalışmasında dünyadaki konu ile ilgili mevcut literatürlerin kanıtları ve genel incelemeleriyle birlikte özelde MENA ülkesine odaklanan ilgili mevcut araştırma çalışmaları gözden geçirilmiştir.

Trimurti ve Komalasari (2014)'ın Endonezya'nın 2004-2012 yılları arasındaki ekonomik büyüme, enflasyon, asgari ücret ve işsizlik verilerini inceledikleri çalışmalarında, ekonomik büyümenin işsizlik üzerinde önemli bir faktör olmadığını tespit etmişlerdir. Yani, makroekonomik istikrarın sağlanmasının çok ihtiyaç duyulan işleri yaratmak ve işsizliği azaltmak için yeterli olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca çalışma, enflasyonun işsizlik üzerinde olumlu ve anlamlı etkileri olduğunu, asgari ücret ve işsizlik değişkenlerinin işsizlik üzerinde önemsiz etkileri olduğunu ortaya koymaktadır.

O'Higgins (2003)'in 1950-2010 dönemi verilerini ele alarak gelişmekte olan ve geçiş ülkelerine odaklanan gençlik işgücü piyasası eğilimlerini incelediği makalesinde, gelişmekte olan ve geçiş ülkelerindeki genç işsizliğin hem demografik faktörlerden hem de toplam işgücü piyasası koşullarından güçlü bir şekilde etkilendiğini vurgulamıştır. Ayrıca işgücüne katılım, eğitim ve çocuk işçiliğinin tümünün, genç işsizliğine değişen derecelerde katkıda bulunan faktörler olduğu ifade edilmiştir.

Ali Fakih vd. (2020)'nin SAHWA Gençlik Araştırması (2016) anketini kullanarak beş ana MENA ülkesi olan Cezayir, Fas, Mısır, Lübnan ve Tunus ülkelerini kapsayan

makalesinde genç işsizliği etkileyen faktörleri sosyoekonomik, hane halkı, kurumsal ve Arap Baharı faktörü olarak sınıflandırarak araştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda coğrafi konum, cinsiyet, beceriler, eğitim, medeni durum ve ikamet yerinin genç işsizliğin belirlenmesinde önemli değişkenler olduğu tespit edilmiştir. Erkek olmak ve lise diplomasına sahip olmanın işsiz kalma olasılığını artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulguya ek olarak, hükümete güvenin artması hem işgücü piyasasında hem de eğitimde cinsiyet eşitliğini arttırmak ve Arap Baharı sonrası ekonomik kapsayıcılığın iyileştirilmesi gibi durumlar işsizlik oranını azaltma yönünde pozitif etki oluştururken, işle ilgili kaygılara, yolsuzluğa ve toplumda eşit olmayan haklara sahip olmanın işsizliği artırdığı görüşü öne sürülmüştür.

Bilgin ve Kilicarslan (2008), 1975-2005 yılları arasındaki 3 MENA ülkesi (Mısır, İsrail ve Ürdün) ile Türkiye'nin verilerini ele alarak GSYİH büyümesi ve işsizlik arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, işsizlik ile büyüme arasında güçlü bir bağlantı tespit etmiştir. Çalışma, gelişmekte olan ülkelerdeki büyüme oranları düştükçe işsizlik oranlarının arttığını göstermektedir.

Byun ve Hollander (2015)'in Arap Baharı'na sebep olabilecek bir dizi değişkeni test ettikleri çalışmalarında, 2011'de insanları sokağa çıkaran şeyin işsizlik ve yoksulluktan ziyade yozlaşmış yöneticiler ve yolsuzluk olduğu vurgulanmıştır.

Khandelwal vd. (2013)'in Mısır, Ürdün, Libya, Fas, Tunus ve Yemen'i ele alarak Arap Baharı'nın sebep olduğu siyasi istikrarsızlığın etkilerini inceledikleri çalışmalarına göre, makaleye konu olan tüm ülkelerde siyasi istikrarsızlık yaşanırken işsizlik oranlarının ortalama yüzde 1-1½ puan yükseldiği görülmüştür. Ayrıca oranların kriz önceki döneme gelebilmesi için 4 ile 5 yılı bulduğu bildirilmiştir.

Broussard ve Tekleselassie (2012), 1999/00, 2004/05, 2009 ve 2011 yılları verilerini kullanarak Etiyopya'daki genç işgücü piyasasını inceledikleri çalışmalarında, Etiyopya'daki işsizliği, eğitimsizliğin ya da işgücü piyasası ile uyumlu olmayan bir eğitim kazanımına sahip olmanın birincil nedeni olarak görmüşlerdir. Etiyopya'da eğitime erişimde önemli artışlar olmuştur, ancak yeni eğitilmiş iş arayanlara istihdam fırsatları sağlamak için çok fazla iş olanağı yaratılmamıştır. Bununla birlikte, ekonomi işsizlikte etkileyici düşüşler göstermiş olsa da kadınlar bundan erkekler kadar yararlanamamıştır. Makale ayrıca kentsel bir alanda yaşamının işsiz olma olasılığını artırdığını da öne sürmektedir.

Bayrak ve Tatlı (2018), 31 OECD ülkesinin 2000-2015 yılları arasındaki verilerini ele alarak, GSYİH büyümesinin genç işsizlik üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmaya, enflasyon, yıllık brüt tasarrufların (GS) GSYİH'ye oranı ve işgücü verimliliğinin yıllık

büyüme oranı da kontrol değişkenler olarak eklenmiştir. Söz konusu araştırmaya göre, büyüme ve enflasyon genç işsizliği negatif yönde ve önemli ölçüde etkilemiştir.

Maqbool vd. (2013) 1976-2012 arası bir veri setini kullanarak gayri safi yurtiçi hasıla, nüfus, enflasyon, doğrudan yabancı yatırım, dış borç gibi değişkenlerin Pakistan'da işsizlik üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmalarında, GSYİH, nüfus, DYY'ler ve enflasyonun kısa vade ve uzun vadede işsizlik üzerinde önemli bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Philips Eğrisi'nin Pakistan'ın uzun ve kısa dönem işsizliği için etkin olduğu sonucunu elde etmişlerdir.

Bertoni ve Ricchiuti (2017)'nin 2006 ve 2012 yıllarında yapılan Mısır İşgücü Piyasası Panel Anketi'ni kullanarak Mısır'da demografi, işgücü piyasası ve gençlerin eğitim başarıları ile işsiz olma arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmaya göre, Mısır'da kadın olmanın veya genç ve iyi eğitilmiş olmanın işsizlik durumu ile karşılaşma olasılığının yüksek olduğu sonucu görülmüştür.

Haririan vd. (2009)'nın Mısır, İsrail, Ürdün ve Türkiye'nin 1975-2005 yılları arasındaki verilerini ele alarak GSYİH büyümesi ve işsizlik arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, GSYİH'deki büyümenin işsizliği azalttığını tespit etmişlerdir. Her 4 ülke için de bu ilişkinin güçlü olduğu görülmekle beraber, Mısır ve Türkiye için daha kuvvetli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Mohseni ve Jouzaryan (2016) çalışmalarında 1996-2012 dönemi için İran'da enflasyon ve işsizliğin kısa ve uzun dönemlerde ekonomik büyümeye etkisi araştırıldı. Model tahmin sonuçları, enflasyon ve işsizliğin uzun vadede ülke ekonomisi üzerindeki önemli ve olumsuz etkisini ortaya koymuştur. Yani uzun vadede enflasyon ve işsizliğin artması ekonomik büyümeyi azaltmaktadır.

Arayssi vd. (2019) 2005-2016 dönem verilerini kullanarak MENA ülkelerinde Arap Baharı'nın ekonomik sonuçlarını inceledikleri çalışmalarında, Arap Baharı'nın ve küresel mali krizin bölge ekonomisinin büyümesini olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Bununla birlikte, petrol üreticisi ülkeler için küresel mali krizin büyüme üzerinde petrol üretmeyen ülkelere nispeten Arap Baharı'ndan daha güçlü bir olumsuz etkisi olduğu ifade edilmiştir. Çalışma ayrıca, savaşların, sivil düzensizliklerin ve çatışmaların çok yönlü belirsizliklere yol açtığını ve bu durumun mali dengeleri zorladığını dolayısıyla ekonomik büyümenin zayıfladığını ileri sürmüştür. Bununla birlikte, yönetim göstergelerinden devletin etkinliği, hukukun üstünlüğü, yolsuzluğun kontrolü ve düzenleme kalitesinin büyümeyi desteklediği sonucuna ulaşmışlardır.

Bruno vd. (2014)'un 26 OECD ülkesinin 1981-2009 yılları arasındaki verilerini ele alarak genç işsizliği ve toplam işsizliği etkileyen faktörleri inceledikleri çalışmalarında, işsizliğin döngüsel ekonomik koşullara oldukça duyarlı olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca mali krizin işsizliğe etkisinin büyük ve önemli olduğunu bildirmişlerdir. Bununla birlikte, işsizliğin GSYİH büyümesine de oldukça duyarlı olduğu tespit edilmiş olup GSYİH büyümesi ve mali kriz etkisinin genç işsizlik üzerinde toplam işsizliğe nispeten daha büyük olduğu sonucuna varılmıştır.

Aynı şekilde Stampini ve Verdier-Chouchane (2011), Tunus'taki genç işgücü piyasasının dinamiklerini, boylamsal bir bileşeni içeren 2005 ile 2007 yılları arasında benzersiz işgücü anketi verilerini kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışma, Tunus'taki işsizlik sorununu demografik patlama, genç nüfusun artması, popüler kısa dönem işler ve kamu yönetimi gibi emek yoğun sektörlerdeki zayıf büyüme gibi faktörlere bağlamıştır. Ayrıca, ekonomik büyümenin işsizlik oranını azaltacağı vurgulanmıştır.

Campante ve Chor (2012)'nin Arap ülkelerinin 1980-2010 arası dönemini ele alarak eğitim, işsizlik ve siyasi eylemler arasındaki ilişkiyi kapsamlı olarak inceledikleri çalışmalarında, işsizliğin yüksek olduğu ve eğitim alma yılının arttığı ülkelerde halkın protestoya daha meyilli olduğunu tespit etmişlerdir.

Abé Ndjié vd. (2019), 2002-2016 dönemi verilerini kullanarak Afrika'da genç işsizliğine ilişkin yönetim göstergeleri etkilerini tahmin etmek için yaptıkları çalışmada, yolsuzluk kontrolü ve siyasi istikrarın Afrika'daki genç işsizliğini azaltabilecek yönetim göstergeleri olduğunu bulmuşlardır. Bununla birlikte, doğal kaynaklar açısından zengin olan ve yolsuzluğun yüksek olduğu ülkelerde siyasi istikrarın tek başına genç işsizliğini azaltamayacağını ileri sürmüşlerdir. Benzer şekilde, hükümetin etkinliği, düzenleyici kalite, hukukun üstünlüğü, söz hakkı ve hesap verebilirlik gibi diğer yönetim göstergelerinin henüz Afrika ülkelerinde beklenen etkileri üretmediğini ifade etmişlerdir. Ayrıca, çalışmanın sonuçları, kamu harcamaları ile genç işsizlik arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Arayssi ve Fakih (2015) kurumların rolü ve mali derinleşmenin seçilmiş 12 MENA ülkesindeki büyüme oranları üzerindeki etkisini 2007-2010 dönemine ait panel verileri kullanarak araştırmışlardır. Araştırma bulgularına göre, imalatçı firmalardaki DYY seviyesinin ekonomik büyümeyi artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, hukukun üstünlüğü gibi yönetim göstergelerinin MENA ülkelerinde ekonomik büyümenin desteklenmesinde önemli rol oynadığı ifade edilmiştir.

Shabbir vd. (2020), Güney Asya ülkelerinin 1994-2016 yılları arasındaki verileri ele aldıkları araştırmalarında işsizlik ile, yönetim, beşerî sermaye, finansal aktivite, DYY, enflasyon gibi değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırmaya göre, Güney Asya ekonomilerinin işsizlik oranı ile yönetim, internet kullanıcıları, mobil hücresel abonelikler, sabit geniş bant abonelikleri ve beşerî sermaye arasında %5 anlamlılık düzeyinde negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Diğer yandan, finansal aktivite ve nüfus artışının işsizlik oranı ile aralarında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu ileri sürülmüştür.

Choudhry vd. (2012) mali krizin genç işsizlik üzerindeki etkisini incelemiş ve dünya genelinde 70'ten fazla ülkenin 1980-2005 yılları arasındaki verilerini analiz etmişlerdir. Ampirik tahminlere göre, mali krizin genç işsizlik üzerindeki etkisi istatistiksel olarak önemli ve güçlü çıkmıştır. Bununla birlikte mali krizlerin genç işsizlik üzerindeki etkisi genel işsizlik üzerindeki etkisinden daha büyük olmuştur. Ayrıca, mali krizler, krizin başlangıcından sonraki beş yıl boyunca genç işsizliği etkilese de en olumsuz etkiler finansal krizin ardından ikinci ve üçüncü yılda görülmektedir.

Al-Wadi (2016)'nin 1990-2016 döneminde Mena ülkelerinde GSYİH büyümesi ve işsizlik arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, GSYİH büyümesinin işsizliği etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Analiz sonucunda, işsizliği etkileyen başka faktörler olabileceği ifade edilmiştir.

Akhtar ve Shahnaz (2005)'in çalışmalarında 1990'lı yıllar boyunca Pakistan'da mevcut olan genç işsizliğin mikro ve makro yönleri araştırılmıştır. Bulgulara göre, ekonomik büyümenin özellikle kadın işsizliğini azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, genç işsizliğin azaltılmasında kamu sektörü yatırımlarının artırılmasından ziyade özel sektör yatırımlarına ağırlık verilmesinin daha etkili sonuçlar doğurduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte yetenek edinimi ve mesleki eğitimin iş bulma şansını arttırmadığı bildirilmiştir.

Kreishan (2011)'in 1970-2008 dönemini kapsayan çalışmasında, Okun yasasının uygulanması yoluyla Ürdün'deki işsizlik ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Ampirik sonuçlar, Okun yasasının Ürdün için doğrulanamayacağını ortaya koymuştur. Bir diğer deyişle, ekonomik büyüme eksikliğinin Ürdün'deki işsizlik sorununu açıklamadığı söylenebilmektedir.

Şimşek ve Hepaktan (2019) 2005-2018 yıllarına ait veriler ele alınarak Türkiye'de ticari açıklığın, enflasyon ve işsizlik gibi makroekonomik değişkenler ile arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Bulgulara göre, ticari açıklık ile enflasyon arasında ters yönlü bir ilişki varken, ticari açıklık ile işsizlik arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu saptanmıştır. Ayrıca,

Granger Nedensellik Testi sonuçlarına göre, ticari açıklık ile işsizlik oranı arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunurken, enflasyon ile ticari açıklık arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Akeju ve Olanipekun (2014) Okun yasasının Nijerya'daki geçerliliğini test etmeyi amaçladıkları çalışmada işsizlik oranı ve ekonomik büyüme arasındaki hem kısa hem de uzun dönem ilişkilerini belirlemek için Hata Düzeltme Modeli (ECM) ve Johansen eşbütünleşme testinden yararlanmışlardır. Analiz sonuçlarına göre, işsizlik oranı ve ekonomik büyüme arasında hem kısa hem de uzun vadeli bir ilişki olduğu görülmektedir.

Haouas ve Yagoubi (2012) Tunus'ta 1984-2010 yılları arasındaki verileri kullanarak genç istihdamı ve işsizliğindeki eğilimleri analiz ettikleri çalışmalarında işsizliğin özellikle gençler için oldukça yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, Tunus ekonomisinin daha eğitilmiş işçiler için yeterli sayıda iş üretmediği dolayısıyla yüksek eğitilmiş gençlerin %50'sinin işsizlikten muzdarip olduğu vurgulanmaktadır.

Abdul-Khaliq vd. (2014)'ın 9 Arap ülkesinde 1994-2010 yılları verilerini ele alarak işsizlik ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarının sonuçlarına göre, ekonomik büyüme ve işsizlik arasında negatif ve güçlü bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca, nüfus artış oranının işsizliği arttırdığına vurgu yapılmıştır.

Korkmaz (2015) Arap Baharı sonrası Arap bölgelerinde yaşanan tedirginlik nedeniyle yapılan askeri harcamaların ekonomik büyüme (GSYİH) ve işsizlik üzerinde etkisi olup olmadığını etkisini incelemek amacıyla 2005-2012 yılları için Akdeniz bölgesinde 10 ülke (Bosna-Hersek, Fransa, Hırvatistan, İspanya, İsrail, İtalya, Mısır, Slovenya, Türkiye ve Yunanistan) seçerek analizler yapmıştır. Analiz sonucunda, askeri harcamaların ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılırken işsizliğe pozitif etkisi olduğu yani arttırdığı sonucu elde edilmiştir.

Paasonen (2017), Arap Barometresi 2014 anket veri setini kullanarak Mısır, Libya, Yemen ve Tunus ülkelerini kapsayan ve işsizliğin Arap Baharı ayaklanmalarında oynadığı rolü incelediği çalışmada, işsizliğin Arap Baharı'nın arkasındaki ana itici güç olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Yine yukarıdaki çalışmayı destekleyici bir diğer araştırmada Hoffman ve Jamal (2012) ise, Arap Barometresini kullanarak 7 Arap ülkesinden gelen verileri incelemiş ve bireyin bir protestoya katılma olasılığını etkileyen faktörleri de modellemişlerdir. Çalışma sonuçlarına göre işsizlerin, istihdam edilenlere göre istatistiksel olarak önemli ölçüde daha az aktif protestocu oldukları ifade edilmiştir.

Mubarak ve Nugroho (2020), 2011-2019 döneminde 99 gözlemle Endonezya'nın Sulawesi Tengah eyaletindeki 11 bölge ve belediyeden alınan panel istatistik verileriyle nüfus, emek, işsizlik ve yoksulluğun ekonomik büyüme üzerindeki kısmi ve eşzamanlı etkilerini analiz etmişlerdir. Analiz bulguları, işgücü ve işsizliğin ekonomik büyümeyi önemli ölçüde etkilemediğini, fakat nüfus ve yoksulluğun ekonomik büyümeyi sırasıyla olumlu ve olumsuz yönde ve önemli ölçüde etkilediğini ortaya koymaktadır.

Irpan vd. (2016) 1980-2012 veri setini ele alarak DYY'nin Malezya'daki istihdam oranı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmaya yabancı işçi sayısı, gayri safi yurtiçi hasıla ve döviz kuru gibi faktörler de dahil edilmiştir. Çalışmada, DYY, yabancı işçi sayısı ve GSYİH'nin Malezya'daki işsizlik oranını önemli ölçüde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmanın aksine, Hisarcıklılar vd. (2014)'ın Türkiye'de 2000–2008 dönemi için sektörel düzeyde istihdam yaratmada DYY girişlerinin rolünün incelendiği çalışmalarında, doğrudan yabancı yatırımlar ile istihdam arasında pozitif ancak zayıf bir ilişki bulunmuştur. Bunun sebebi olarak Türkiye'deki baskın yabancı giriş biçimi olarak birleşme ve devralmalar ve 2004'ten sonra finans sektöründeki DYY girişlerinin hakimiyeti gösterilmiştir.

Demidova ve Signorelli (2012)'nin 2000-09 dönemi için Rusya'da bölgesel genç işsizliğinin temel belirleyicilerini ve genç işsizlik ile toplam bölgesel işsizlik oranları arasındaki oranı ampirik olarak analiz ettikleri çalışmalarında, bir bölgedeki ekonomik kalkınma seviyesinin artmasının, genç işsizlik seviyesini düşürdüğü sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, bir bölgenin ihracatının yeni istihdam yaratılmasına katkı sağlaması nedeniyle genç işsizliğini azalttığı ve bölgesel ithalatın ise tam tersi bir etkiye sahip olduğu ileri sürülmüştür.

Jin vd. (2019)'un çalışmalarında, ithalat ve ihracatın işsizlik oranı üzerindeki etkisini araştırmak için 2006'dan 2016'ya kadar olan dönemi kapsayan 66 çapraz ülke verisi kullanılmıştır. Buna ek olarak, çalışma benzer ekonomik gelişme düzeyleri ve endüstriyel yapılarını göz önünde bulundurmak için tüm örneklemin yanı sıra gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler, düşük sanayi oranı ve yüksek sanayi oranı ülkeleri ile düşük hizmet oranı ve yüksek hizmet oranı ülkeleri olmak üzere altı alt örnekleme ayrılmıştır. Tahmin sonuçları, gelişmekte olan ülkeler, sanayi oranı yüksek ülkeler ve hizmet oranı düşük ülkelere oluşan alt örneklemlerde ithalatın işsizlik oranını düşürdüğüne işaret etmektedir. Aksine, gelişmiş ülkeler, sanayi oranı düşük ülkeler ve hizmet oranı yüksek ülkelere oluşan alt örneklemlerde ise ihracatın işsizlik oranı üzerinde olumlu ve anlamlı etkileri bulunmaktadır. Bu nedenle bu çalışma, ithalat ve ihracatın işsizlik üzerindeki etkilerinin her ülkenin ekonomik kalkınmasına ve endüstriyel yapısına bağlı olduğunu göstermektedir. Dahası,

ihracatın vasıfsız işçilerin işsizliğini artırırken, aynı zamanda vasıflı işçi istihdamını da arttırdığı ifade edilmektedir.

Maijama'a vd. (2019) 1991'den 2017'ye kadar yıllık zaman serisi verilerini kullanarak Nijerya'daki nüfus artışının işsizlik üzerindeki etkisini inceledikleri ampirik çalışmalarında, nüfus artışının ve döviz kurunun işsizlik oranını arttırdığını ortaya koyarken, tüketici fiyat endeksi, kişi başı GSYİH ve doğrudan yabancı yatırımın ise uzun vadede işsizlik oranını düşürdüğü tespit edilmiştir.

Acemoğlu vd. (2014)'nın 175 ülkenin 1960-2010 dönem verilerini ele alarak, demokrasi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalarında, demokrasinin yatırımı teşvik etmesi, eğitim düzeyini arttırması, ekonomik reformları teşvik etmesi, kamu yararını iyileştirmesi ve sosyal huzursuzluğu azaltması sebebiyle ekonomik büyümeyi arttırdığı ileri sürülmektedir.

Gossel (2018), 1985-2014 dönemi boyunca Sahra Altı Afrika'daki 30 ülke arasında DYY, demokrasi ve yolsuzluk arasındaki ilişki incelenmiştir. Bulgulara göre, bölgedeki yolsuzluk seviyesinin artmasının DYY girişlerini arttırdığı ileri sürülmüştür. Bu durumun bölge ülkelerindeki demokrasi zayıflığından kaynaklandığı ileri sürülüp, analiz sonuçlarına göre demokratik sermaye biriktikçe yolsuzluğun çekiciliğinin zaman içinde azalabileceği ifade edilmektedir.

Saha ve Ali (2017), 1984-2013 dönemi boyunca seçilmiş 16 MENA ülkesinde siyasi ve ekonomik özgürlüklere odaklanılarak ekonomik kalkınmanın yolsuzluğu önlemedeki rolü araştırılmıştır. Bulgular, ekonomik ve siyasi özgürlükler ile hükümetin büyüklüğü arasındaki etkileşimli ilişkinin yolsuzluğun azalmasına yardımcı olduğu yönündedir. Ayrıca, gelirdeki artışın doğal kaynaklar bakımından zengin olan ülkelerde yolsuzluğu arttıracasına vurgu yapılmıştır. Bununla birlikte, elde edilen bir diğer bulgu ise, eğitim seviyesinin artmasının yolsuzluğu arttıracığı yönündedir.

Gelişmiş ekonomilerden elde edilen bulgular da şu şekildedir;

Gangji ve Plasman (2008), 1994-2002 dönem verilerini ele alarak, Belçika işgücü piyasasında sürekli işsizliğin sebeplerini araştırmışlardır. Sonuçlar Belçika'daki işsizliğin devlet bağımlılığı, cinsiyet, bölge, yaş ve milliyet gibi faktörlere göre belirlendiğini göstermiştir. Buna ek olarak, eğitimin kişiye birçok iş bulma imkânı verdiği için işsizliği etkileyen en temel etmenlerden biri olduğu ifade edilmiştir.

Baussola vd. (2015) çok terimli logit modeli tahminleri metodunu kullanarak İtalya ve Birleşik Krallık'taki işgücü piyasalarını, her iki ülkenin 2004–13 dönemine ait işgücü anketi verilerine dayanarak karşılaştırmışlardır. Çalışma sonucuna göre her iki ülkedeki kadınların,

erkeklere göre işgücüne başarılı bir şekilde girme olasılığı çok daha düşüktür. Bulgular, İtalya'daki durgunluğun istihdam üzerindeki etkisinin asimetrik olduğunu göstermektedir. Ayrıca, mali kriz özellikle erkeklerin istihdam edildiği sektörleri etkilemesi sebebiyle erkek istihdamını kadın istihdamından daha fazla etkilemiştir. Bulgulara göre iki ülke arasındaki bir diğer fark ise, eğitimin istihdam olanaklarını artırmadaki rolü durgunluğun etkisinin cinsiyete göre daha eşit bir şekilde dağıtıldığı Birleşik Krallık'ta değişmeden kalırken İtalya'da eğitimin rolü ortadan kalkmıştır. Çalışmadaki bir diğer bulgu ise, İtalya'da gençler daha az istihdam fırsatına sahip iken, Birleşik Krallık'ta, gençlerin işsizlik oranının daha düşük olmasıdır.

Malley ve Molana (2008) 1960-2001 yılları arasında G7 ülkeleri için üç aylık verileri kullanarak yaptıkları çalışmalarında ekonomik büyüme ile işsizlik arasındaki ilişkinin Almanya örneğinde daha önemli olduğunu belirtmişlerdir.

Mitrakos vd. (2010) Yunanistan Ulusal İstatistik Servisi (NSSG) tarafından yürütülen 2004 ile 2007 yılları arasındaki İş Gücü Anketlerinden mikro veriler kullanılarak, işgücünün eğitim nitelikleri ile ilgili değişkenlere vurgu yaparak, Yunanistan'daki işsizliğin belirleyicilerini analiz ettikleri çalışmalarında, işsizliğin hem lisansüstü eğitimde hem de yüksek öğretimde eğitimden işgücü piyasasına geçiş sorunu olduğuna vurgu yapılmıştır. Ayrıca, kadınların benzer eğitime sahip erkeklere oranla daha yüksek düzeyde işsizlik oranı ile karşı karşıya kaldıkları ifade edilmiştir.

Gaston ve Rajaguru (2013) Avustralya'nın işsizlik oranının ihracat talebinden nasıl etkilendiğini araştırdıkları çalışmalarında 1960–2008 dönemine ait Avustralya verileri kullanılmıştır. Ampirik bulgular, bir ülkenin kaynaklara ve ticarete olan talebinin düşen işsizlik oranının önemli itici güçleri olduğuna vurgu yapmaktadır. Ayrıca, ticarete konu olan mal endüstrilerindeki sermaye birikiminin, işsizliğin azaltılması üzerinde, ekonominin ticarete konu olmayan ve hizmetler sektöründeki sermaye birikiminden çok daha güçlü bir yararlı etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla, yüksek ticaret hadleri işsizliğin denge oranını düşürmektedir. Bununla birlikte, artan ihracat fiyatlarının, işsizlik oranını düşüren bir diğer önemli faktör olduğu ifade edilmiştir.

Tablo 2.: Literatür Taraması

YAZAR	ÜLKELER	DÖNEM	SONUÇ
Trimurti ve Komalasari (2014)	Endonezya	2004-2012	Ekonomik büyümenin işsizlik üzerinde önemli bir faktör olmadığı, fakat, enflasyonun işsizlik üzerinde olumlu ve anlamlı etkileri olduğu bulunmuştur.
O'higgins (2003)	Gelişmekte olan ve geçiş ülkeleri	1950-2010	Gelişmekte olan ve geçiş ülkelerindeki genç işsizliğin hem demografik faktörlerden hem de toplam işgücü piyasası koşullarından güçlü bir şekilde etkilendiği vurgulanmıştır.
Fakih vd.	Cezayir, Fas,	SAHWA	Erkek olmak ve lise diplomasına sahip olmanın işsiz

(2020)	Mısır, Lübnan ve Tunus	Gençlik Araştırması (2016) anketi	kalma olasılığını artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Hükümete güvenin artması hem işgücü piyasasında hem de eğitimde cinsiyet eşitliğini arttırmak ve Arap Baharı sonrası ekonomik kapsayıcılığın iyileştirilmesi gibi durumlar işsizlik oranını azaltma yönünde pozitif etki oluşturacağı vurgulanmıştır.
Bilgin ve Kilicarşlan (2008)	Mısır, İsrail, Ürdün ve Türkiye	1975-2005	Gelişmekte olan ülkelerdeki büyüme oranları düştükçe işsizlik oranlarının arttığı ifade edilmektedir.
Broussard ve Tekleselassie (2012)	Etiyopya	1999-2004Ü-2009-2011 Yılları	Etiyopya'daki işsizliği, eğitimsizliğin ya da işgücü piyasası ile uyumlu olmayan bir eğitim kazanımına sahip olmanın birincil nedeni olarak görmüşlerdir.
Bayrak ve Tatli (2018)	31 OECD Ülkesi	2000-2015	Büyüme ve enflasyon genç işsizliği negatif yönde ve önemli ölçüde etkilemiştir.
Maqbool vd. (2013)	Pakistan	1976-2012	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla, Nüfus, DYY'ler ve Enflasyonun kısa vade ve uzun vadede işsizlik üzerinde önemli bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Bertoni ve Ricchiuti (2017)	Mısır	2006-2012	Mısır'da kadın olmanın veya genç ve iyi eğitilmiş olmanın işsizlik durumu ile karşılaşma olasılığının yüksek olduğu sonucu görülmüştür.
Haririan vd. (2009)	Mısır, İsrail, Ürdün ve Türkiye	1975-2005	GSYİH büyümesinin işsizliği azalttığı tespit edilmiştir.
Mohseni ve Jouzaryan (2016)	İran	1996-2012	Uzun vadede enflasyon ve işsizliğin artmasının ekonomik büyümeyi azalttığı vurgulanmıştır.
Arayssi vd. (2019)	MENA Ülkeleri	2005-2016	Arap Baharı'nın ve küresel mali krizin bölge ekonomisinin büyümesini olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Yönetişim göstergelerinden devletin etkinliği, hukukun üstünlüğü, yolsuzluğun kontrolü ve düzenleme kalitesinin hepsinin büyümeyi desteklediği ifade edilmiştir.
Bruno vd. (2014)	26 OECD Ülkesi	1981-2009	GSYİH büyümesi ve mali kriz etkisinin genç işsizlik üzerinde toplam işsizliğe kıyasla daha büyük olduğu sonucuna varılmıştır.
Stampini ve Verdier-Chouchane (2011)	Tunus	2005-2007	Tunus'taki işsizlik sorunu demografik patlama, genç nüfusun artması, popüler kısa dönem işler ve kamu yönetimi gibi emek yoğun sektörlerdeki zayıf büyüme gibi faktörlere bağlanmıştır.
Campante ve Chor (2012)	Arap Ülkeleri	1980-2010	İşsizliğin yüksek olduğu ve eğitim alma yılının arttığı ülkelerde halkın protestoya daha eğilimli olduğunu tespit edilmiştir.
Abé Ndjé vd. (2019)	Afrika	2002-2016	Yolsuzluk kontrolü ve siyasi istikrarın Afrika'daki genç işsizliğini azaltabilecek yönetim göstergeleri olduğu bulunmuştur. Kamu harcamaları ile genç işsizlik arasında negatif bir ilişki olduğu gösterilmiştir.
Arayssi ve Fakih (2015)	12 MENA Ülkesi	2007-2010	İmalatçı firmalardaki DYY seviyesinin ekonomik büyümeyi artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, hukukun üstünlüğü gibi yönetim göstergelerinin MENA ülkelerinde ekonomik büyümenin desteklenmesinde önemli rol oynadığı ifade edilmiştir.
Shabbir vd. (2020)	Güney Asya	1994-2016	Güney Asya ekonomilerinin işsizlik oranı ile yönetim, internet kullanıcıları, mobil hücresel abonelikler, sabit geniş bant abonelikleri ve beşerî sermaye arasında %5 anlamlılık düzeyinde negatif ve anlamlı bir ilişki olduğu ispatlanmıştır. Ayrıca, finansal aktivite ve nüfus artışının işsizlik oranı ile pozitif ve güçlü bir ilişkiye sahip olduğu ileri

			sürülmüştür.
Choudhry vd. (2012)	Dünya Geneline 70'ten fazla ülke	1980-2005	Mali krizin genç işsizlik üzerindeki etkisi istatistiksel olarak önemli ve güçlü çıkmıştır.
Al-Wadi (2016)	MENA Ülkeleri	1990-2016	GSYİH büyümesinin işsizliği etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır.
Akhtar ve Shahnaz (2005)	Pakistan	1990-1999	Ekonomik büyümenin özellikle kadın işsizliğini azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Yetenek edinimi ve mesleki eğitimin iş bulma şansını arttırmadığı bildirilmiştir.
Kreishan (2011)	Ürdün	1970-2008	Ekonomik büyüme eksikliğinin Ürdün'deki işsizlik sorununu açıklamadığı ifade edilmektedir.
Şimşek ve Hepaktan (2019)	Türkiye	2005-2018	Ticari açıklık ile enflasyon arasında ters yönlü bir ilişki varken, ticari açıklık ile işsizlik arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu ispatlanmıştır.
Haouas ve Yagoubi (2012)	Tunus	1984-2010	Tunus ekonomisinin daha eğitimli işçiler için yeterli sayıda iş üretmediği dolayısıyla yüksek eğitimli gençlerin %50'sinin işsizlikten muzdarip olduğu vurgulanmaktadır.
Abdul-Khaliq vd. (2014)	9 Arap Ülkesi	1994-2010	Ekonomik büyüme ve işsizlik arasında negatif ve güçlü bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca, nüfus artış oranının işsizliği arttırdığına vurgu yapılmıştır.
Korkmaz (2015)	Akdeniz Bölgesinde 10 Ülke	2005-2012	Askeri harcamaların ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılrken işsizliğe pozitif etkisi olduğu yani arttırdığı sonucu elde edilmiştir.
Paasonen (2017)	Mısır, Libya, Yemen ve Tunus	Arap Barometresi 2014 anket veri seti	İşsizliğin Arap Baharı'nın arkasındaki ana itici güç olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Mubarak ve Nugroho (2020)	Endonezya	2011-2019	İşgücü ve işsizliğin ekonomik büyümeyi önemli ölçüde etkilemediği, fakat nüfus ve yoksulluğun ekonomik büyümeyi sırasıyla olumlu ve olumsuz yönde ve önemli ölçüde etkilediği ortaya konulmuştur.
Irpan vd. (2016)	Malezya	1980-2012	DYY, yabancı işçi sayısı ve GSYİH'nın Malezya'daki işsizlik oranını önemli ölçüde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.
Hisarciklilar vd. (2014)	Türkiye	2000-2008	Doğrudan yabancı yatırımlar ile istihdam arasında pozitif ancak zayıf bir ilişki bulunmuştur.
Demidova ve Signorelli (2012)	Rusya	2000-2009	Ekonomik kalkınma seviyesinin artmasının, genç işsizlik seviyesini düşürdüğü sonucuna ulaşılmıştır. İhracatın genç işsizliğini azalttığı ve bölgesel ithalatın ise tam tersi bir etkiye sahip olduğu ileri sürülmüştür.
Jin vd. (2019)	66 Çapraz Ülke verisi	2006-2016	Çalışma, ithalat ve ihracatın işsizlik üzerindeki etkilerinin her ülkenin ekonomik kalkınmasına ve endüstriyel yapısına bağlı olduğunu göstermektedir. Dahası, ihracatın vasıfsız işçilerin işsizliğini artırırken, aynı zamanda vasıflı işçi istihdamını da arttırdığı ifade edilmektedir.
Gangji ve Plasman (2008)	Belçika	1994-2002	Belçika'daki işsizliğin devlet bağımlılığı, cinsiyet, bölge, yaş ve milliyet gibi faktörlere göre belirlendiği öne sürülmektedir. Buna ek olarak, eğitimin kişiye birçok iş bulma imkânı verdiği için işsizliği etkileyen en temel etmenlerden biri olduğu ifade edilmiştir.
Baussola vd. (2015)	İtalya ve Birleşik Krallık	2004-2013	Mali krizin erkek istihdamını kadın istihdamından daha fazla etkilediği vurgulanmıştır.
Malley ve Molana (2008)	G7 Ülkeleri	1960-2001	Ekonomik büyüme ile işsizlik arasındaki ilişkinin Almanya örneğinde daha önemli olduğu belirtilmiştir.
Mitrakos vd. (2010)	Yunanistan	2004-2007	İşsizliğin hem lisansüstü eğitimde hem de yüksek öğretimde eğitimden işgücü piyasasına geçiş sorunu

			olduğuna vurgu yapılmıştır.
Gaston ve Rajaguru (2013)	Avustralya	1960-2008	Yüksek ticaret hadlerinin ve artan ihracat fiyatlarının işsizlik oranını düşürdüğü ifade edilmiştir.
Maijama'a vd. (2019)	Nijerya	1991-2017	Nüfus artışının ve döviz kurunun işsizlik oranını arttırdığı ifade edilirken, tüketici fiyat endeksi, kişi başi GSYİH ve doğrudan yabancı yatırımın ise uzun vadede işsizlik oranını düşürdüğü tespit edilmiştir.
Acemoğlu vd. (2014)	175 Ülke	1960-2010	Demokrasinin yatırımı teşvik etmesi, eğitim düzeyini arttırması, ekonomik reformları teşvik etmesi, kamu yararını iyileştirmesi ve sosyal huzursuzluğu azaltması sebebiyle ekonomik büyümeyi arttırdığı ileri sürölmektedir.
Gossel (2018)	Sahra Altı Afrika'daki 30 ülke	1985-2014	Çalışmada, bölgedeki yolsuzluk seviyesinin artmasının DYY girişlerini arttırdığı ileri sürölmüştür. Bu durumun bölge ölkelerindeki demokrasi zayıflığından kaynaklandığı ileri sürölüp, analiz sonuçlarına göre demokratik sermaye biriktikçe yolsuzluğu çekiciliğinin zaman içinde azalabileceği ifade edilmektedir.
Saha ve Ali (2017)	Seçilmiş 16 MENA ölkesi	1984-2013	Bulgular, ekonomik ve siyasi özgürlükler ile hükümetin büyüklüğu arasındaki etkileşimli ilişkinin yolsuzluğu azalmasına yardımcı olduğu yönündedir. Ayrıca, gelirdeki artışın doğal kaynaklar bakımından zengin olan ölkelerde yolsuzluğu arttıracığına vurgu yapılmıştır. Bununla birlikte, elde edilen bir diğer bulgu ise, eğitim seviyesinin artmasının yolsuzluğu arttıracığı yönündedir.

Yapılan literatür taramasında da göröldüğu üzere işsizliği etkileyen faktörler ölkelere ve gelişmişlik düzeylerine göre farklılık göstermektedir. Mevcut ampirik literatür çalışmalardan farklı olarak bu çalışmada işsizliğin geleneksel belirleyicilerinin dışında Arap Baharı'nın ve 6 Yönetişim Göstergesinin Tunus, Mısır, Libya ve Yemen'de genç işsizlik ve toplam işsizlik üzerindeki etkisi incelenmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM VERİ MODEL ve YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Hedefi

Bu çalışmada, Arap Baharı'ndan büyük ölçüde etkilenen 4 MENA ülkesinde 2000–2019 yılları için modellenmiş bağımsız değişkenler ile işsizlik arasındaki ilişki incelenmektedir.

Çalışmanın amaçları aşağıdaki gibidir:

1. İşsizlik ve Arap Baharı arasındaki ilişkinin incelenmesi
2. Genç işsizlik ve toplam işsizlik oranlarını etkileyen dinamiklerin kıyaslanması
3. İşsizlik ile demografik, ekonomik, politik ve yönetim göstergeleri arasındaki ilişkinin yönünün saptanması

3.2. Araştırma Soruları

Ele alınan değişkenlerin çoğunluğu, literatürde en çok işsizlik oranı ile ekonomik aktivite arasındaki ilişkiyi araştırmak için kullanılan işsizliğin doğrudan belirleyicileri olduğu için seçilmiştir. Bununla birlikte çalışmamızı farklı kılan değişken, Arap Baharı değişkeni ve yönetim değişkenleridir. Böylelikle temel araştırma soruları şu şekilde geliştirilmiş ve tanımlanmıştır:

1. Genç işsizlik oranı toplam işsizlik oranına göre gelişen Arap Baharı krizine daha mı yatkındır?
2. Ele alınan 4 MENA ülkesinin işsizlik oranlarının arkasındaki iç ve dış itici güçler nelerdir?
3. İç ve dış şokların işsizlik oranına katkısı ve bu şoklar ile işsizlik oranı arasındaki ilişkinin yönü nedir?

3.3. Hipotezler

H1. Yönetişim Göstergeleri, ele alınan 4 MENA ülkesi örneğinde işsizlik üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

H2. DYY, ele alınan 4 MENA ülkesi örneğinde işsizlik üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

H3. Arap Baharı, ele alınan 4 MENA ülkesi örneğinde işsizlik üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

H4. Kişi Başına Düşen Milli Gelir, ele alınan 4 MENA ülkesi örneğinde işsizlik üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

H5. Nüfus artışı, ele alınan 4 MENA ülkesi örneğinde işsizlik üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

H6. Net İhracat, ele alınan 4 MENA ülkesi örneğinde işsizlik üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

H7. 2008 Küresel Finansal Kriz, ele alınan 4 MENA ülkesi örneğinde işsizlik üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

H8. Eğitim değişkeni, ele alınan 4 MENA ülkesi örneğinde işsizlik üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

H9. Enflasyon değişkeni, ele alınan 4 MENA ülkesi örneğinde işsizlik üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

3.4. Kavramsal çerçeve

Bu çalışmada, ele alınan 4 MENA ülkesindeki işsizlik oranını etkileyebilecek Arap Baharı etkisi, yönetim göstergeleri, nüfus artışı, kişi başına düşen GSYİH, DYY, net ihracat, eğitim, enflasyon, küresel mali kriz gibi bazı temel faktörlere vurgu yapılmıştır. Yukarıdaki değişkenleri kullanarak kavramsal çerçeve aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

Şekil 2: Kavramsal Çerçeve (Literatürdeki çalışmalardan faydalanılarak tarafımca oluşturulmuştur.)

3.5. Değişkenler, Veri Kaynağı ve Metod

Çeşitli makroekonomik, yapısal ve kurumsal değişkenlerin işsizlik oranı üzerindeki etkisine ilişkin ekonometrik tahminimiz için Arap Baharı'ndan büyük ölçüde etkilenen ülkelerden olan Tunus, Mısır, Yemen ve Libya'nın 2000-2019 yıllarına ait verileri kullanılmıştır. Kullanılan veriler, Dünya Kalkınma Göstergeleri (WDI)'nden ve Dünya Çapında Yönetişim Göstergeleri (WGI)'nden türetilmiştir; her ikisi de Dünya Bankası'nın veri tabanlarından elde edilmiştir. İşsizlik oranı, belirlenmiş bir yaş grubundaki işsiz kişi sayısının o grup için işgücüne bölünmesi olarak tanımlanmaktadır.

Arap Baharı'nın genç nüfusun ve toplam nüfusun işsizliği üzerindeki etkisini incelemek için Panel Veri Yöntemi kullanılmıştır. Panel verileri, daha karmaşık davranış modellerini incelememizi sağlar ve veriler, saf kesit veya saflık serisi verilerinde kolayca gözlemlenemeyen etkileri daha iyi tespit edip ölçmeye imkân tanıyabilir (Bilgin ve Kilicarslan, 2008). Ampirik tahmin, ilgili değişkenlerin mevcut bilgilerini tam olarak kullanmak amacıyla dengesiz panel verileriyle yapılmıştır.

Modelimiz;

Denklem 1:

$$UYT_{jt} = \alpha_0 + \alpha_1 GDP_{PCjt} + \alpha_2 DYY_{jt} + \alpha_3 INF_{CPjt} + \alpha_4 YPT_{jt} + \alpha_5 MYS_{jt} + \alpha_6 fincrisis_{jt} + \alpha_7 Arabbahari_{jt} + \alpha_8 TB_{jt} + \alpha_9 CoC_{jt} + \alpha_{10} GE_{jt} + \alpha_{11} PS_{jt} + \alpha_{12} RoL_{jt} + \alpha_{13} VaA_{jt} + \alpha_{14} RQ_{jt} + \epsilon_{jt}$$

Denklem 2:

$$UT_{jt} = \alpha_0 + \alpha_1 GDP_{PCjt} + \alpha_2 DYY_{jt} + \alpha_3 INF_{CPjt} + \alpha_4 logPOPT_{jt} + \alpha_5 MYS + \alpha_6 fincrisis_{jt} + \alpha_7 Arabbahari_{jt} + \alpha_8 TB_{jt} + \alpha_9 CoC_{jt} + \alpha_{10} GE_{jt} + \alpha_{11} PS_{jt} + \alpha_{12} RoL_{jt} + \alpha_{13} VaA_{jt} + \alpha_{14} RQ_{jt} + \epsilon_{jt}$$

(j: Ülke (4 Ülke); t: zaman; 2000-2019 yılları arasını ifade etmektedir.)

UYT, ülke düzeyinde verilen yıllardaki genç nüfusun işsizliği oranını göstermektedir. UT ise ülke düzeyinde verilen yıllardaki toplam nüfusun işsizliği oranını ifade etmektedir. Modelin bağımsız değişkenleri, işsizliği büyük ölçüde etkileyen kapsamlı bir faktör kümesini temsil etmektedir. Çalışmada bağımlı değişkenlerimiz; Genç Nüfusun İşsizlik Oranı (UYT) ve Toplam Nüfusun İşsizlik Oranı (UT) iken, bağımsız değişkenlerimiz; Kişi Başına Düşen Milli Gelir (GDPPC), Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY), Enflasyon (INF-CP), Toplam Genç Nüfus (YPT), Toplam Nüfus (logPOPT), Ortalama Eğitim Yılı (MYS), Net İhracat (TB=Toplam İhracat-Toplam İthalat (cari milyar ABD doları)), 6 adet Yönetişim Göstergesi;

Yolsuzluğun Kontrolü (CoC), Devletin Etkinliği (GE), Siyasi İstikrar ve Şiddetin Olmaması (PS), Hukukun Üstünlüğü (RoL), İfade Özgürlüğü ve Hesap Verebilirlik (VaA), Düzenleyici Kalite (RQ). Kukla değişkenlerimiz; 2008 Küresel Mali Kriz kukla değişkeni (fincrisis), Arap Baharı kukla değişkeni (Arabbahari).

Bu tezin ana odağı Arap Baharı'nın işsizlik üzerindeki etkisi olsa da çalışmamızın doğruluğunu etkileyebileceğini düşündüğümüz Küresel Mali Krizin işsizliğe etkisini kontrol etmek amacıyla modele alınması düşünülmüştür.

3.5.1. Kullanılan Değişkenler

Bu çalışma, genç işsizlik ve toplam işsizlik oranıyla ölçülen içsel değişkeni açıklamak için çeşitli bağımsız değişkenler içermektedir.

3.5.1.1. Genç İşsizlik Oranı ve Toplam İşsizlik Oranı

ILO'ya göre, işsizliğin tanımı, referans döneminde çalışmayan, şu anda çalışmaya uygun olan ve aktif olarak iş arayan, belirli bir yaştan üzerindeki tüm kişilerden oluşmaktadır. Dolayısıyla işsizlik oranı, bir yaş grubundaki işsiz sayısının o grup için işgücüne bölünmesi olarak tanımlanır. Genç işsizlik oranının hesaplanmasında ise, o yaş grubuna (15-24 yaş) ait nüfus payda olarak işgücünün yerini almaktadır. ILO genç işgücünü 15-24 yaş arası insanlardan oluşuyor olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte, (Baah-Boateng, 2015), ILO tanımının Gana gibi birçok Afrika ülkesinin koşullarında dar olduğunu savunmaktadır. Çünkü, bu tanım birçok işsiz yetişkini cesareti kırılmış işçiler olarak kategorize ederek yanıltıcı sonuçlar doğurmaktadır. Ayrıca rapor, cesareti kırılmış çalışanları da hesaba katan daha geniş bir işsizlik tanımının benimsenmesini önermektedir. Tüm bu bilgiler ışığında, bu çalışmada genç işsizlik oranı değerlendirilirken ILO'nun genç işgücü tanımına uyulup veriler bu doğrultuda ele alınmıştır.

İşsizlik, bir ekonominin insan kaynaklarını verimli kullanmaması anlamına gelir ve dünya çapında yoksulluğun tek başına en büyük nedenidir. İşsizlik sorunu, az gelişmiş ülkelerin en kötü sorunlarından biridir. Bu nedenle, işsizlik oranı, şüphesiz dünya çapında medya ve karar alıcılar tarafından en çok alıntı yapılan işgücü piyasası göstergesidir (ILO, 2018). Klasik işsizlik tanımının dışında bir de mali, zihinsel ve fiziksel olarak eksik istihdam söz konusudur. İşçiler yaptıkları işten eşit ücret almadıklarında finansal, iş ile nitelik arasında uyumsuzluk olduğunda zihinsel ve işçiler iyi kullanılmadığında fiziksel eksik istihdam mevcuttur (Obayori ve Udeorah, 2020).

Keynesyen modele göre, toplam istihdam tüm ekonomideki toplam talebe bağlıdır. Toplam harcama düşükse, işverenler fazla mal stokundan kaçınmak için büyük miktarda mal

üretmeye istekli olmayacaktır. Dolayısıyla, düşük kapasitede üretim işgücünün azalması anlamına gelmektedir. Bu durum toplam gelirden azalmaya sebep olmakta ve bu bir kısır döngü haline gelebilmektedir (Obayori ve Udeorah, 2020).

3.5.1.2. Net İhracat

Teorik Literatürde birçok çalışma, serbest ticaretin uzun vadede her ülkenin milli gelirini daha yüksek işsizlik oranı ve daha fazla ücret eşitsizliği pahasına desteklediğini ifade etmektedir (Autor vd., 2013; Coşar vd., 2016; Guscina, 2006). Fakat bunun aksine, yapılan ampirik çalışmalarda ise uluslararası ticaretin işsizlik üzerindeki etkisi, her ülkenin sermaye bolluğu (Davidson vd., 1999), işçilerin beceri düzeyi (Moore ve Ranjan, 2005) ve üretkenlik (Dutt vd., 2009) gibi koşullarına bağlı olduğu vurgulanmaktadır.

Öte yandan, ithalat ve ihracat bağımsız olarak iş yaratabilmekte ya da yok edebilmektedir. Şöyle ki; konvansiyonel araştırmalar (Feenstra vd., 2017; Shiferaw, 2015) özellikle ihracatta karşılaştırmalı üstünlüklere sahip genişleyen sektörlerde işgücü talebinin artabileceğini gösterirken ithalat rekabetinden etkilenecek daralan sektörlerde ise azalttığına vurgu yapmaktadır (Kongar, 2006; Oscarsson, 2000).

Ayrıca Janiak (2006) işgücü piyasası sürtüşmesindeki farklılık nedeniyle ithalat ve ihracatın işsizlik üzerindeki etkilerinin ülkeler arasında farklılık gösterdiğini ileri sürmüştür. Jin vd. (2019) ise, ithalat ve ihracatının işsizliğe etkisinin, her ülkenin gelir düzeyi ve endüstriyel yapısı gibi ekonomik ortamlarına bağlı olduğunu ifade etmişlerdir.

Bir başka husus ise; uluslararası ticaretin vasıflı işçiler için işsizlik oranını düşürmesi ve vasıfsız işçilerin işsizlik oranını özellikle de vasıflıların bol olduğu ülkelerde arttırmasıdır (Davidson vd., 1999).

Araujo ve Lima (2007), bir ülkenin ihracatının büyüme oranının ekonomik büyümesiyle doğru orantılı olduğunu tespit etmişlerdir. (Porto, 2008) Arjantin’de ticaretin serbestleştirilmesi ve işsizlik arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, Arjantin tarım ürünleri ihracatındaki artışın işsizlik oranını düşürdüğü ve istihdamı artırdığı tahmin etmiştir.

3.5.1.3. Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY)

Bir ülkeye yapılan doğrudan yabancı yatırımın istihdamı artırıp işsizliği azaltacağı düşünülmektedir. DYY’nin gelişmekte olan ülkelere artan verimlilik, üretkenlik, alıcı ülkelerde teknoloji transferi, ihracat geliştirme, iş-beceri yaratma, yönetim bilgi ve becerilerinin yükseltilmesi gibi daha fazla büyüme fırsatlarına katkıda bulunması beklenmektedir (Mohamed ve Sidiropoulos, 2010). Yabancı yatırımcılar tarafından finanse

edilen projeler hem vasıflı hem de vasıfsız işçiler için daha fazla iş piyasası üretmektedir (Irpan vd., 2016).

MENA bölgesinin ekonomileri çok çeşitli olmakla birlikte temelde; petrol ihracatçıları (6 KİK ülkesi ve Libya), gelişmekte olan petrol ülkeleri (Cezayir, İran, Irak, Suriye ve Yemen) ve petrol ithal eden ülkeler (Mısır, Fas, Tunus, Ürdün ve Lübnan) olarak üç gruba ayrılabilir. Bir ülkenin petrol ile ilişkisini anlamak için DYY'nin o ülkede oynadığı rolü anlamak çok önemlidir (Chauvin, 2013). Dolayısıyla, MENA ülkelerine DYY girişlerinin de Suudi Arabistan, Mısır, Birleşik Arap Emirlikleri gibi birkaç ülkede oldukça yoğunlaştığı görülmektedir (Mohamed ve Sidiropoulos, 2010).

DYY'nin gençlerin istihdamını kolaylaştırmaya yardımcı olduğu ve ekonomik büyümeye fayda sağlamak için girişimci yetenekleri kullandığı genel bir teori mevcuttur (Arayssi ve Fakih, 2015). Gençler arasında yüksek işsizlik oranlarına sahip bir bölgede istihdam yaratmada DYY'nin potansiyel etkisine rağmen MENA ülkeleri DYY'nin istihdam üzerindeki etkisini değerlendiren kapsamlı araştırmalardan yoksundur (Chauvin, 2013). Bu konuda yapılan nadir çalışmaların sonuçları da şu şekildedir. (Hassane ve Zatla, 2001) Bölgedeki DYY ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki kurmanın zor olduğu sonucuna varmıştır. Bununla birlikte; (Sadik ve Bolbol, 2001), 1978'den 1998'e kadar olan 20 yıllık dönem boyunca Fas, Ürdün, Mısır, Suudi Arabistan, Umman ve Tunus'ta DYY'nin teknoloji ve üretkenlik üzerinde gözle görülür herhangi bir olumlu etkisinin olmadığı kanaatine varmışlardır. Buna ek olarak, (Massoud, 2008), DYY'nin Mısır'da istihdam üzerinde olumlu bir etki oluşturmadığını ifade etmiştir. Tunus'ta ise, DYY projeleri, toplam DYY işlerinin yaklaşık %58'ini oluşturan tekstil gibi emek yoğun sektörlere akmıştır. Fakat tekstil endüstrisi, işsizlerin ana unsurunu temsil eden üniversite mezunlarını istihdam edememektedir (yönetici pozisyonları hariç) (Chauvin, 2013).

3.5.1.4. Toplam Genç Nüfus ve Toplam Nüfus

Bir ülkede belli bir süre içinde meydana gelen nüfustaki artış miktarına nüfus artış hızı denir. Nüfus artışı, işgücünde meydana gelecek değişimleri etkileyen en önemli faktörlerden biridir. 18. Yüzyılda işsizlik oranının oldukça yükseldiği ve işsizlerin ölüm derecesinde açlığa ve sefaletle sürüklendiği bir dönemde Thomas R. Malthus 1798 yılında yazdığı “Nüfus İlkeleri Üzerine Bir Deneme” adlı eserinde nüfusun denetim altına alınmazsa geometrik olarak artacağına, gıda maddelerinin ise aritmetik olarak artacağına vurgu yapıp nüfus artışının insanları sefaletle sürükleyeceğine bu nedenle kontrol edilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır (Malthus, 1982). Bu görüşlerin aksine 14. Yüzyıl'ın önemli düşünürlerinden İbn-Haldun ise

artan nüfusun oluşturduğu yoğunluğun iş bölümüne imkân vereceğini bu durumun da toplumun refahını arttıracakını dile getirmiştir (Yumuşak, 1996).

Nüfus artışı, bir ülkenin nüfusunun yaş yapısını, küresel göçü, ekonomik eşitsizliği ve bir ülkenin işgücünün boyutunu etkilemektedir. Bu faktörler genel ekonomik büyümeyi hem etkilemekte hem de bundan etkilenmektedir (Obayori ve Udeorah, 2020). Nüfus artışı ile işsizlik oranı arasında doğrudan bir bağlantı vardır. Bunun nedeni, yeni istihdam yaratılmadan oluşan nüfustaki artışın işsizlik oranını artıracak ve işsizlerin yoksulluk içinde yaşama olasılığı en yüksek ve yeni iş bulma olasılığı en düşük olan muhtemel kişiler olacaktır (Okowa, 1994).

3.5.1.5. Kişi Başına Düşen Milli Gelir

Okun yasasına göre, ekonomi büyüdükçe istihdam oranında artış olmaktadır. Ekonomistler, sanayi devriminin başlangıcından bu yana, büyüme ve işsizlik arasındaki ilişkiyi incelemeye ilgi duymuşlardır (Carre ve Drouot, 2004). Birçok çalışmada bu ilişki ampirik olarak araştırılmıştır. İşsizlik ve büyüme arasındaki temel ters ilişki çok uzun zamandır iktisatçılar tarafından bilmekte idi (Anton Muscatelli ve Tirelli, 2001; Christopoulos, 2004; Malley ve Molana, 2007; Wajid ve Kalil, 2013). Dolayısıyla, birçok araştırma çalışması, GSYİH ile işsizlik arasında açıkça var olan olumsuz ilişki nedeniyle GSYİH'nin işsizliğin belirleyicisi olduğu sonucuna varmıştır (Clark ve Summers, 1982; O'Higgins, 1997).

MENA bölgesi ekonomik açıdan dünyanın en çeşitli bölgelerinden biridir. Kişi başına düşen GSYİH Yemen'de oldukça düşük iken, birçok körfez ülkesi dünyadaki en yüksek kişi başına GSYİH'e sahip ülkelerdendir. Dünya Bankası (DB), ülkeleri kişi başına düşen gelir düzeyini dikkate alarak düşük, orta-düşük, orta-yüksek ve yüksek gelir grupları şeklinde sınıflandırmaktadır. Buna göre Tunus ve Mısır orta-düşük gelir grubu, Yemen düşük gelir grubu, Libya ise orta-yüksek gelir grubu ülkeleri içinde yer almaktadır. Ülkelerin içinde bulunduğu dinamiklere göre GSYİH büyümesinin işsizlik ile bağlantısı değişmektedir. Literatürdeki bazı çalışmalar, (Al-Wadi, 2016; Kreishan, 2011; Trimurti ve Komalasari, 2014), ekonomik büyümenin işsizlik üzerinde önemli bir faktör olmadığını tespit etmişlerdir. Bununla birlikte, (Abdul-Khaliq vd., 2014; Bayrak ve Tatli, 2018; Bilgin ve Kilicarslan, 2008; Bruno vd., 2014; Haririan vd., 2009; Maqbool vd., 2013), büyüme oranlarının işsizlik oranlarını negatif yönde ve önemli ölçüde etkilediğini ifade eden birçok çalışma mevcuttur.

3.5.1.6. Enflasyon

Enflasyon, ekonomideki en önemli kavramlardan biridir. Temel düzeyde enflasyon, mal piyasasında fiyatların genel itibariyle artmasıdır. İşsizlik ile enflasyon arasındaki ilişki ilk defa A. W. Phillips (1958) tarafından İngiltere için 1861-1957 yıllarını kapsayan bir dönem ele alınarak incelenmiştir. Phillips Eğrisi, enflasyon ile işsizlik arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Literatürde enflasyonun işsizliği olumsuz yönde etkilediğine dair birçok çalışma mevcuttur (Belot ve Van Ours, 2001; Nickell vd., 2005). Bu çalışmalarda enflasyon ve işsizlik ilişkisi genel olarak şu şekilde açıklanmıştır; gerçek fiyat seviyesi beklenen fiyat seviyesini aşarsa (yüksek enflasyon oranlarında meydana gelebilir), ücret pazarlığı sürecinde reel ücretler beklenenden daha düşük olmaktadır. Bu durum istihdam artışını teşvik ederek işsizlik seviyesini azaltmaktadır. Buna mukabil, oluşan yüksek reel faiz oranları da toplam talebi düşürmekte ve bu durum işsizliğin artışı ile sonuçlanmaktadır. Enflasyon oranları ülkeler arasında ve zaman içinde gelişen çeşitli nedenlerden dolayı çok farklı olabilir. Bu çalışma, tüketici fiyat endeksi baz alınarak yapılmıştır.

3.5.1.7. Ortalama Eğitim Alma Yılı

Huntington (1968), makalesinde modernleşen pek çok ülkede yüksek öğrenimin, çoğu kez ülkelerin ihtiyaçlarına uygun becerileri sağlamada başarısız olduğunu, mezunların işlerin yaratılabileceğinden daha hızlı bir şekilde arttığını ve bunun yabancılaşılmaya ve istikrarsızlığa yol açtığını tartışmıştır ve eğitim seviyesi ne kadar yüksek olursa işsizlerin daha aşırı istikrarsızlaştırıcı davranışlar sergilediğini ifade etmiştir. Glaeser vd. (2007) yaptıkları çalışmalarında, eğitimin siyasi konulardaki farkındalığı arttırması, etkili siyasi faaliyet için gerekli sosyalleşmeyi teşvik etmesi veya yurttaşlık becerilerini genel olarak arttırması sebebiyle, eğitim düzeyi yüksek bireylerin her tür siyasi eylemde bulunma olasılıklarının daha yüksek olduğunu göstermişlerdir. Bununla birlikte, insana yapılan yatırımın ekonomik büyümeyi tetiklediği görülmüştür (Nerlove ve Raut, 1997).

İlk, orta ve daha yüksek olarak üç seviye ile ölçülen eğitim beşerî sermaye göstergelerindendir. Eğitim aynı zamanda çocuğa ayrılan zaman maliyetinin bir temsilcisi olarak da görülebilir (Frini ve Muller, 2012).

Literatürde eğitimin işsizlik üzerindeki etkisine dair birçok çalışma mevcut olmakla birlikte sonuçları değişkenlik arz etmektedir. Bazı çalışmalar yüksek eğitilmiş olmanın işsiz kalma olasılığını arttırdığını ifade ederken (Bertoni ve Ricchiuti, 2017; Fakih vd., 2020; Haouas vd., 2012; Mitrakos vd., 2010), eğitimin kişiye birçok iş bulma imkânı verdiği için işsizliği etkileyen en temel etmenlerden biri olduğunun ifade edildiği çalışmalar da mevcuttur (Baussola vd., 2015; Gangji ve Plasman, 2008).

3.5.1.8. Dünya Yönetişim Göstergeleri (DYG)

Bu çalışmanın amaçlarından biri de 4 MENA ülkesinde genç işsizliği ve toplam işsizliği etkileyebilecek yönetim göstergelerini belirlemektir. Bu nedenle, yönetim göstergeleri oluşturulan modele entegre edilmiştir.

Dünya Bankası'na göre yönetim, bir ülkenin sosyal ve ekonomik kaynaklarının üle kalkınması açısından yönetiminde gücün nasıl kullanıldığını ifade etmektedir. Ayrıca hükümetlerin politikaları tasarlama, formüle etme, uygulama ve genel olarak işlevlerini yerine getirme kapasitesini vurgulamaktadır (Dünya Bankası, 1992). Dolayısıyla yönetim, vatandaşların çıkarlarını ifade ettikleri, yasal haklarını kullandıkları, yükümlülüklerini üstlendikleri ve ihtilaflarını çözmek için onlara başvurdıkları mekanizmaları, süreçleri ve kurumları kapsamaktadır (UNDP, 2000). Yönetişimin yolsuzluk, mülkiyet haklarına saygı, iyi ekonomik politikaların tanımlanması, siyasi istikrar gibi faktörlerle genç işsizliğini etkilediği birçok çalışmada ifade edilmiştir (Battaglini ve Coate, 2011; Bouzid, 2016; Mark ve Nwaiwu, 2015). İktisat literatüründe yönetim ve işsizlik arasındaki ilişki dolaylı olarak analiz edilmiştir. Yönetişimde en çok tartışılan konulardan biri yolsuzluk ve bunun genç işsizlik oranı üzerindeki etkisi olmuştur. Farklı araştırmalarda, DYY kanalıyla yolsuzluğun işsizlik ve genel olarak işgücü piyasası üzerindeki ekonomik sonuçlarını incelemişlerdir. Teorik görüş, oldukça yozlaşmış bir ortamda yabancı aktörlerin yatırım yapma ve yerel pazarda iş fırsatları yaratma konusunda daha isteksiz oldukları yönündedir. Dolayısıyla yolsuzluk, iş yapmanın maliyetini artırmaktadır (Abé Ndjie vd., 2019). İşsizlik konusunda araştırma yapılırken yönetim her zaman göz ardı edilmektedir. Halbuki, yönetim göstergeleri işsizlik oranındaki artış veya düşüşü etkileyebilecek baskın ve önemli göstergelerdir (Shabbir vd., 2020).

Yönetişim göstergeleri 6 göstereye dayanmaktadır. Bunlar;

İfade ve Hesap Verebilirlik: Bir ülkenin vatandaşlarının hükümetlerini seçmeye ne ölçüde katılabileceklerinin yanı sıra örgütlenme özgürlüğü, ifade özgürlüğü ve özgür bir medyaya ilişkin algılarını yansıtmaktadır.

Siyasi İstikrar ve Şiddetin Olmaması: Hükümetin anayasaya aykırı yollarla ya da şiddet, terörizm ve kargaşa ile istikrarsızlaştırılması ya da devrilmesi olasılığına dair algılarını yansıtmaktadır.

Devletin Etkililiği: Kamu hizmetlerinin kalitesi, politika oluşturma-uygulama kalitesi, siyasi baskılardan bağımsızlık derecesi ve hükümetin bu tür politikalara bağlılığının güvenilirliğine dair algılarını yansıtmaktadır.

Düzenleyici Kalite: Hükümetin, özel sektörün gelişmesine destek veren sağlam politikalar ve düzenlemeler oluşturup hayata geçirme becerisine ilişkin algılarının yansıtmasıdır.

Hukukun Üstünlüğü: Temsilcilerin toplum kurallarına ne ölçüde güvendiğine, bunlara ne ölçüde uyduğuna, özellikle de mülkiyet haklarına, sözleşmelerin icrasına, polise, mahkemelere ve suç olasılığına dair algılarını yansıtmasıdır.

Yolsuzluğun Kontrolü: Devletin seçkinler ve çıkar grupları tarafından 'ele geçirilmesi' de dahil olmak üzere küçük ya da büyük farketmeksizin tüm yolsuzluk biçimleri için ve özel kazanç elde etmek adına kamu gücünün ne ölçüde kullanıldığına ilişkin algılarını yansıtmasıdır (Kaufmann vd., 2010).

Siyasi yönetim kurumlarının ekonomik kalkınmayı teşvik ettiği gösterilmiştir (Blackburn ve Forgues-Puccio, 2010). Bu değişkenler, kurumların ve yönetişimin kalitesini ölçmek için insanların, iş dünyasının ve politika yapıcılarının değerlendirmelerine göre hesaplanmaktadır. Yüzdelik bir sırada 0 (en düşük olan) ile 100 (en yüksek olan) arasında değişmektedir (Fakih vd., 2020). Değerler ne kadar düşükse, bir ülkenin performansı o kadar kötüdür.

3.5.2. Kukla Değişkenler;

Zaman Kukla Değişkenleri döngüsel şokları temsil etmek için kullanılacaktır. Bu değişkenlerin tahminlerin kalitesini artıracakı düşünülmektedir.

3.5.2.1. Küresel Finansal Kriz

2007-2008'de başlayan mali kriz, 1930'ların Büyük Buhranından bu yana en büyük resesyona (2008-2009) yol açmıştır ve dünya genelinde ekonomik performans, işgücü verimliliği ve istihdam üzerinde ciddi sonuçlar doğurmuştur (Choudhry vd., 2012).

(Scarpetta vd., 2010), krizlerin okuldan işe geçişi etkileyen bir dizi yapısal sorunu şiddetlendirdiğini vurgulamaktadır. Aslında, bir mali veya ekonomik kriz sırasında ve sonrasında, GSYH'deki düşüş -birkaç ay sonra- işgücü talebinde bir azalmaya dönüşmekte ve bu durumda okuldan ayrılanlar daha az boş kadro için daha fazla iş arayanla rekabet haline girmek durumunda kalmaktadır. Halihazırda işgücü piyasasında olan gençler, esas olarak geçici sözleşmelerin daha fazla yaygınlaşması nedeniyle işlerini ilk kaybedenler arasında olmakta ve bunun sonucunda yeni bir iş elde etmede de krizin getirdiği ekonomik koşullar nedeniyle önemli güçlükler yaşanmaktadır (OECD, 2009).

Finansal krizlerin işsizliğe etkisini inceleyen geniş bir literatür bulunmaktadır. Mesela; (Choudhry vd., 2012), çok geniş bir ülke kümesini ele aldığı çalışmada, krizlerin genç işsizlik oranı üzerindeki etkisinin önemli ve güçlü olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca kriz

kaynaklı oluřan etkinin mali krizden sonraki 5 yıl boyunca devam ettiđini ifade etmiřtir. Tek bir itici faktörden ziyade, Arap dűnyasını etkileyen ve uzun sűredir devam eden sosyo-ekonomik ve sosyo-politik sorunların bir kombinasyonu, 2011'in bařından bu yana bűlgeyi kasıp kavuran ayaklanmaların ardında ortak bir tetiklenme meydana getirmiřtir. 2008-2009 kűresel finansal krizi ve gıda fiyatlarındaki artıřlar nedeniyle ekonomik kořulların daha da kűtűleřmesi ile, bu sosyo-ekonomik ve sosyo-politik sorunlar, 2011 olaylarından önce zirveye ulařarak, bűlge genelinde kitlesel protestolara sebep olmuřtur (Ozekin ve Akkas, 2014).

3.5.2.2. Arap Baharı Krizi

Yukarıda da bahsedildiği şekilde, 2011 yılında başlayan ayaklanmalar nedeniyle, Arap Baharı Krizi kukla değişkeni 2011-2019 yılları arasını kapsamaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM ANALİZ SONUÇLARI

4.1. Tanımlayıcı İstatistik

Çalışmada kullanılan tüm modeller Stata 13 programı kullanılarak tahmin edilmiştir. Tanımlayıcı istatistikler, incelenen değişkenlere ait verilerinin özelliklerini tanımlamak için kullanılır. Tablo 4.1’de, tanımlayıcı istatistiğin sonuçları ayrıntılı olarak gösterilmektedir. İncelenen yıllar arasında ele alınan 4 ülkedeki genç işsizlik oranı ortalaması toplam işsizlik oranı ortalamasından oldukça yüksek görünmektedir. Kişi başına düşen milli gelir ortalaması 3682,798 dolar olmakla birlikte incelenen yıllardaki en düşük kişi başına düşen milli gelir 550.3602 dolar ile Yemen’e ait olup, en yüksek kişi başına düşen milli gelir 14382,58 dolar ile Libya’ya aittir. Yine ele alınan yıllar arasında ülkelere yapılan doğrudan yabancı yatırım ortalaması 1471.106 dolar olarak görünmektedir. İlgili dönemde ülkelerin enflasyon oranı ortalaması %6,78’dir. İncelenen yıllarda bu ülkelerdeki toplam genç nüfus oranı ortalaması %39,61’dir. Ayrıca, ortalama eğitim alma yılı ise 5.47’dir. Ele alınan yıllardaki en düşük ortalama eğitim alma yılına sahip ülke 1.2 yıl ile Yemen olmakla birlikte en yüksek ortalama eğitim alma yılına sahip ülke 7.6 ile Libya olarak görünmektedir. Yönetişim göstergeleri 0 ile 100 arasında bir değerle ifade edilmektedir. Puan yükselmesi ülkenin ilgili endeksteki durumunun iyiye gitmesi anlamına gelmektedir. Buna göre 100 en iyi değer iken 0 en kötü değerdir. Tabloya göre, ilgili yıllarda ülkelerin yolsuzluk kontrolü ortalaması 26.4 iken, devletin etkinliği endeksi ortalaması 29.1, siyasi istikrarsızlık endeksi ortalaması, 22.8, hukukun üstünlüğü endeksi ortalaması 29.5, ifade ve hesap verebilirlik endeksi ortalaması 17.1 ve son olarak düzenleyici kalite endeksi ortalaması 25.8 olarak görünmektedir.

Tablo 4.1. Tanımlayıcı İstatistiklere ait analiz sonuçları

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart Sapma	Minimum Değer	Maximum Değer
Toplam İşsizlik	80	14.24787	3.22	8.517	19.143
Top. Genç İşsizlik	80	33.21041	10.22	18.79	50.655
Kişi Başına Düşen GSYİH	80	3682.798	3084.278	550.3602	14382.58
DYY	80	.0147111	.023	-.017769	.109133
Enflasyon	68	6.782327	6.24	-9.797647	29.50661
Top. Genç Nüfus	80	39.60761	4.600	27.81265	45.86974
Toplam Nüfus (log)	80	16.74148	.991	15.494	18.42455
Ort.Eğitim Yılı	80	5.47	1.941	1.2	7.6

Net İhracat	80	.2093946	.217	-.184956	.763281
CoC	76	26.40488	19.494	.9478673	68.68687
GE	76	29.10618	22.277	.4807692	72.44898
PS	76	22.80149	21.368	0	76.30331
RoL	76	29.45414	20.659	1.923077	59.24171
VaA	76	17.07859	14.057	2.403846	56.65025
RQ	76	25.81871	17.421	.4807692	55.88235

4.2.Ampirik bulgular

(1) nolu genç işsizlik denklemi, tesadüfi etkiler paneli modeli kullanılarak tahmin edilmiştir. Tesadüfi etkiler modeli, Hausman Testi ($\text{Prob} > \chi^2 = 0.1015$) temelinde seçilmiştir. Daha sonra, etkinliği bozan varsayımdan sapmalar olup olmadığını kontrol etmek için heteroskedasite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon testleri yapılmıştır. Tesadüfi etkiler modelinde birimlere göre heteroskedasitenin varlığını sınamak amacıyla Levene, Brown ve Forsythe'nin Testleri kullanılmıştır. Levene, Brown ve Forsythe'nin test istatistikleri (W_0, W_{50}, W_{10}) (24,300) serbestlik dereceli Snedecor F tablosu ile karşılaştırmış ve “birimlerin varyansları eşittir²” şeklinde kurulan H_0 hipotezi sonuç olarak reddedilememiştir. Dolayısıyla, birimler arası heteroskedasitenin olmadığı görülmüştür (Tablo 4.2.5). Tesadüfi etkiler modelinde otokorelasyonun Durbin Watson ve Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez Testleri ile sınanması sonucunda her iki değer de kritik değer olan 2'den küçük olmasından dolayı oluşturulan modelde otokorelasyon olduğu yorumu yapılmaktadır (Bhargava vd. Durbin-Watson = 1.3961217- Baltagi-Wu LBI = 1.5408769). Ayrıca, tesadüfi etkiler modelinde birimler arası korelasyonun³ varlığının sınanması için Pesaran'ın Testi ($\text{Pr} = 0.9564$) yapılmış olup, birimler arası korelasyon olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Daha sonra modelde hata terimlerinin normal dağılıp dağılmadığı kontrol edilmiştir. Tesadüfi etkiler modelinde hata terimlerinin normal dağılımının testi için D'agostino, Belanger ve D'agostino (1990) Testi kullanılmıştır. Test sonuçlarına göre hata terimlerinin normal dağılmadığı görülmektedir. Gözlem sayısının yüksek olması sebebi ile normal dağılımlı artıklar varsayımı reddedilebilmektedir. Doğrusal regresyon modellerinde kolaylık olması için normallik varsayımıyla birlikte gerekli olmamaktadır. Dolayısıyla elde edilen sonuç modelin kullanılmasına engel olmamaktadır. Son olarak modelde spesifikasyon hatasının Ramsey Reset, DeBenedictis ve Giles Reset L ve Reset S Testleri ile sınanması sonucunda, modelde spesifikasyon hatası olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Varsayımların

² Birimler ülkeleri temsil etmektedir. Birimlerin hata terimlerinin varyansının değişmesine heteroskedasite durumu denir.

³ Modeldeki her bir birim için hesaplanan hata terimleri arasındaki korelasyonun varlığını sınamaktadır.

sınanmasından elde edilen bulgular sonucunda model tahmininde AR (1) Kalıntılı Doğrusal Regresyon tahmincisi kullanılmıştır. Bu model, hata teriminin birinci mertebeden otoregresif süreç izlediği durumlarda kullanılan regresyon tahminini göstermektedir (Tatoğlu, 2012). Ampirik tahminin sonuçları Tablo 4.2.6’ da sunulmuştur.

Tablo 4.2.1:Levene, Brown ve Fortsythe'nin Testleri

W0 = 3.1428658 df(3, 60)	Pr> F = 0.03165521
W50 = 1.5512058 df(3, 60)	Pr> F = 0.21061684
W10 = 2.5097257 df(3, 60)	Pr> F = 0.06723659

Tablo 4.2.2:Arap Baharı ve diğer kontrol değişkenlerin genç işsizlik üzerindeki etkisi

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	T değeri	P değeri
Kişi Başına Düşen GSYİH	.0002077	.0001949	1.07	0.287
DYY	-11.17244	16.23631	-0.69	0.491
Enflasyon	-.0456029	.052743	-0.86	0.387
Toplam Genç Nüfus	.7149873***	.1838743	3.89	0.000
Ortalama Eğitim Alma süresi	5.324896***	.5790852	9.20	0.000
Finansal Kriz	-.4195345	.908917	-0.46	0.644
Arap Baharı	1.224501	1.325619	0.92	0.356
Net İhracat	-8.209145***	2.804824	-2.93	0.003
Yolsuzluk Kontrolü	.1188627**	.0463476	2.56	0.010
Devletin Etkinliği	-.0334387	.0581281	-0.58	0.565
Siyasi İstikrar ve Şiddetsizlik	.0741255**	.030911	2.40	0.016
Hukukun Üstünlüğü	-.2299225***	.0650001	-3.54	0.000
İfade Özgürlüğü	.1626249***	.0530182	3.07	0.002
İdari Kalite	-.1514667***	.0556791	-2.72	0.007
Sabit	-19.08251**	9.366793	-2.04	0.042
R2_w	0.9709			
*0,10 anlamlılık düzeyi **0,05 anlamlılık düzeyi ***0,01 anlamlılık düzeyi				

Tablo 4.2.6’da genç işsizlik oranının belirlenmesinde çeşitli makroekonomik, demografik ve kurumsal göstergelerin rolünü değerlendirmek için eklenen açıklayıcı değişkenlerin önem dereceleri kontrol edilmiştir. Modelde kullanılan değişkenler genç işsizlik oranını %97 oranında açıklamaktadır ($R^2 = 0.97$). Modelde, toplam genç nüfus, ortalama eğitim alma süresi, net ihracat, hukukun üstünlüğü, ifade özgürlüğü ve idari kalite endeksi %1 güven düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Yolsuzluk kontrolü ve siyasi istikrar endeksi ise %5 düzeyinde anlamlı bulunmuştur.

Analiz sonuçlarına göre toplam genç nüfusun genç işsizlik oranı üzerinde %1 düzeyinde anlamlı etkisi tespit edilmiştir. Toplam genç nüfustaki artış, genç işsizlik oranını

pozitif yönde etkilemekte yani arttırmaktadır. İki değişken arasındaki ilişkinin yönü literatürdeki birçok çalışmayla benzerlik göstermektedir (Abdul-Khaliq vd., 2014; Maqbool vd., 2013; Shabbir vd., 2020; Stampini ve Verdier-Chouchane, 2011).

Eğitim göstergesi, beşerî sermaye etkisini yakalamak için kullanılan açıklayıcı bir değişkendir. Beklenildiği gibi, ortalama eğitim alma süresi değişkeninin de katsayısı pozitifdir ve genç işsizlik oranı üzerindeki etkisi %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu bulgu, diğer ampirik bulguları desteklemektedir (Bertoni ve Ricchiuti, 2017; Haouas ve Yagoubi, 2012).

Net ihracat değişkeni katsayısı negatif olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Modelin tahmin sonuçları, net ihracattaki artışın gençler arasındaki işsizliği azaltacağını göstermektedir. Beklenildiği gibi net ihracat artışları toplam talebi arttırdığından istihdamın arttığı ve böylece işsizliğin önemli ölçüde azaldığını göstermektedir.

Yolsuzluk kontrolü, ifade özgürlüğü, siyasi istikrar ve şiddetsizlik endeksleri beklenilenin aksine genç işsizlik oranını pozitif yönde etkilemekte ve sırasıyla %5, %1 ve %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı sonuç vermektedir. Modelin bulguları bu değişkenlerdeki artışın genç işsizlik oranını arttıracak olduğunu göstermektedir. MENA Bölgesi, Tablo 1.2.10'daki yönetim göstergelerinden de görüldüğü gibi yüksek düzeyde yolsuzluk ile karakterize olmuştur. Özellikle Yemen ve Libya olmak üzere ele alınan 4 ülkenin yolsuzluk kontrolü açısından puanlaması oldukça düşüktür. Yolsuzluğun ekonomik büyümeyi ve istihdamı olumsuz şekilde etkilediğine dair literatürde birçok çalışma mevcuttur (Paul, 2010; Uğur ve Dasgupta 2011; Egharevba ve Chiazor, 2013). Abé Ndjé vd. (2019) yolsuzluk kontrolü ve siyasi istikrarın Afrika'daki genç işsizliği azaltabilecek yönetim göstergeleri olduğunu ifade etmiştir. Bu çalışmaların aksine, Saha ve Ali (2017), MENA Bölgesi üzerine yaptığı çalışmada, işsizliğin artması halinde yolsuzluğun azalacağına işaret etmektedir. Bunun sebebi olarak ise, MENA ülkelerindeki ana işverenin kamu sektörü olmasını göstermektedir. Bu ekonomilerde daha yüksek işsizlik, daha az kamu görevlisi ve dolayısıyla daha az yolsuzluk fırsatı anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, ülkelerin ifade özgürlüğü endeksi puanlamaları incelendiği zaman, özellikle Arap Baharı'nın olduğu dönemde endeks puanlamasında artış olduğu görülmektedir. O dönemde krizin etkisi ile işsizlikte de artış görülmesi, yapılan analizde iki değişken arasında pozitif bir ilişki oluşmasına sebep olmuştur. Ayrıca, demokrasinin yolsuzlukla negatif bir ilişkisi olduğunu savunan pek çok çalışma ile (Sandholtz ve Koetzle, 2000; Saha ve Gounder, 2013), demokrasinin her ülkenin ekonomik

performansı için iyi olduğu görüşünü reddeden çalışmalar mevcuttur. Posner (2014)⁴, diktatörlük rejiminin çok fakir ülkeler için ideal olacağına vurgu yapıp, bu ülkelerin basit ekonomilere sahip olmasının yanında demokrasinin kültürel ve kurumsal ön koşullarından da yoksun olduklarını ifade etmiştir. Acemoglu vd. (2014) ise, düşük ekonomik kalkınma ve düşük eğitim seviyesine sahip ülkelerde demokrasinin olumsuz etkisinin olduğunu vurgulamaktadır.

Yönetişim göstergelerinden olan hukukun üstünlüğü ve idari kalite endekslerinin katsayıları negatif ve %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı sonuç vermiştir. Modelin bulguları, hukukun üstünlüğü ve idari kalite endeksindeki artışın, genç işsizlik oranını azaltacağını ileri sürmektedir. Bu ampirik bulgular, literatürdeki birçok çalışmayı destekler niteliktedir (Arayssi ve Fakih, 2015). Hukukun üstün tutulması demokrasinin en önemli belirleyicilerinden birisidir. Literatürdeki pek çok çalışma demokrasinin şiddeti ve belirsizliği azaltarak, ekonomik büyümeyi tetiklediğini ileri sürmektedir. Acemoglu vd. (2014) demokrasinin diktatörleri kısıtlayarak olası çatışmaları engellediğini ve güçlü elit grupların ekonomik fırsatları tekelleştirmesini önlediğini öne sürerek ekonomik büyüme üzerinde oldukça etkili olduğunu vurgulamıştır.

Son olarak, işsizliğin geleneksel belirleyicilerinden olan kişi başına düşen GSYİH, DYY ve enflasyon değişkenleri ile beraber finansal kriz kukla değişkeni, tezimizin esas konusu olan Arap Baharı değişkeni ve ayrıca devletin etkinliği endeksi istatistiksel olarak anlamlı sonuç vermemiştir. İstatistiksel olarak anlamlı çıkmamasına karşın, enflasyon ile işsizlik arasındaki ilişkinin negatif olması Philips eğrisini desteklerken, doğrudan yabancı yatırımların ve devletin etkinliğindeki artışın, beklenildiği gibi işsizliği azalttığı ve Arap Baharı'nın ise işsizliği artırdığı görülmektedir. Hassane ve Zatl (2001), MENA Bölgesi'nde DYY ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki kurmanın zor olduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca; Sadik ve Bolbol (2001) DYY'nin MENA ülkelerinde teknoloji ve üretkenlik üzerinde gözle görülür herhangi bir olumlu etki yaratmadığını tespit etmişlerdir. Literatürdeki bu çalışmalar da çalışmamızın ampirik bulgularını destekler niteliktedir. Bununla birlikte, ele alınan ülkelerin ticari hacminin düşüklüğü sebebiyle finansal derinlik olmamasından dolayı 2008 küresel mali krizden anlamlı düzeyde etkilenmedikleri yorumu yapılabilmektedir.

⁴ <http://www.becker-posner-blog.com/2010/10/autocracy-democracy-and-economic-welfareposner.html> (Erişim Tarihi:21.05.2021)

Arap Baharı ve diğer değişkenlerin toplam işsizlik üzerine etkisi: Model 2

(2) Nolu toplam işsizlik oranı denklemi, tesadüfi etkiler modeli kullanılarak tahmin edilmiştir. Tesadüfi etkiler modeli, Hausman testi temelinde ($\text{Prob} > \chi^2 = 0.3938$) seçilmiştir. Daha sonra, etkinliği bozan varsayımdan sapmalar olup olmadığını kontrol etmek için heteroskedasite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon testleri yapılmıştır. Tesadüfi etkiler modelinde birimlere göre heteroskedasitenin varlığını sınamak amacıyla Levene, Brown ve Forsythe'nin Testleri kullanılmıştır. Levene, Brown ve Forsythe'nin test istatistikleri (W_0, W_{50}, W_{10}) (24,300) serbestlik dereceli Snedecor F tablosu ile karşılaştırmış ve “birimlerin varyansları eşittir” şeklinde kurulan H_0 hipotezi sonuç olarak reddedilemiştir (Tablo 4.2.7). Dolayısıyla, birimler arası heteroskedasitenin olmadığı görülmüştür. Tesadüfi etkiler modelinde otokorelasyonun Durbin Watson ve Baltagi-Wu'nun Yerel En İyi Değişmez Testleri ile sınanması sonucunda her iki değer de 2'den küçük olmasından dolayı oluşturulan modelde otokorelasyon olduğu yorumu yapılmaktadır (Bhargava vd. Durbin-Watson = 1.2343257-Baltagi-Wu LBI = 1.5259664). Ayrıca, tesadüfi etkiler modelinde birimler arası korelasyonun varlığının sınanması için Pesaran'ın testi yapılmış olup, birimler arası korelasyon olmadığı sonucuna ulaşılmıştır ($\text{Pr} = 0.5310$). Daha sonra modelde hata terimlerinin normal dağılıp dağılmadığı kontrol edilmiştir. Tesadüfi etkiler modelinde hata terimlerinin normal dağılımının testi için D'agostino, Belanger ve D'agostino (1990) Testi kullanılmıştır. Test sonuçlarına göre hata terimlerinin normal dağılmadığı görülmektedir. Fakat modelin kullanılmasına engel teşkil etmemektedir. Son olarak modelde spesifikasyon hatasının Ramsey Reset, DeBenedictis ve Giles Reset L ve Reset S Testleri ile sınanması sonucunda, modelde spesifikasyon hatası olmadığı belirlenmiştir. Varsayımların sınanmasından elde edilen bulgular sonucunda model tahmininde AR (1) Kalıntılı Doğrusal Regresyon tahmincisi kullanılmıştır. Ampirik tahminin sonuçları Tablo 4.2.8' de sunulmuştur.

Tablo 4.2.3:Levene, Brown ve Fortsythe'nin Testleri

$W_0 = 2.0506155$ df(3, 60)	$\text{Pr} > F = 0.11634676$
$W_{50} = 1.4099024$ df(3, 60)	$\text{Pr} > F = 0.24870067$
$W_{10} = 1.9329357$ df(3, 60)	$\text{Pr} > F = 0.13388003$

Tablo 4.2.4:Arap Baharı ve diğer değişkenlerin Toplam İşsizlik Üzerindeki Etkisi

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	T değeri	P değeri
Kişi Başına Düşen GSYİH	-.0000426	.0001	-0.43	0.670
DYY	-11.28787*	6.602089	-1.71	0.087
Enflasyon	-.0410372**	.0204474	-2.01	0.045
Toplam Nüfus(log)	-1.777816***	.4598606	-3.87	0.000
Ortalama Eğitim	.675751***	.2365294	2.86	0.004

Alma süresi				
Finansal Kriz	-.0518483	.3608529	-0.14	0.886
Arap Baharı	1.23713**	.5450205	2.27	0.023
Net İhracat	.3732113	1.848209	0.20	0.840
Yolsuzluk Kontrolü	.0464765**	.0222164	2.09	0.036
Devletin Etkinliği	-.0335978	.0226393	-1.48	0.138
Siyasi İstikrar ve Şiddetsizlik	.0250379*	.0128118	1.95	0.051
Hukukun Üstünlüğü	-.0613114**	.030631	-2.00	0.045
İfade Özgürlüğü	.0130876	.0170828	0.77	0.444
İdari Kalite	-.0298213	.0229708	-1.30	0.194
Sabit	41.97577***	8.080806	5.19	0.000
R² w	0.9499			
*0,10 anlamlılık düzeyi **0,05 anlamlılık düzeyi ***0,01 anlamlılık düzeyi				

Tablo 4.2.8’te toplam işsizlik oranının belirlenmesinde çeşitli makroekonomik, demografik ve kurumsal göstergelerin rolünü değerlendirmek için eklenen açıklayıcı değişkenlerin önem dereceleri kontrol edilmiştir. Modelde kullanılan değişkenler toplam işsizlik oranını %95 oranında açıklamaktadır ($R^2=0.95$). Modelde, toplam nüfus ve ortalama eğitim alma süresi %1 güven düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Enflasyon, Arap Baharı, yolsuzluk kontrolü, hukukun üstünlüğü ise %5 düzeyinde anlamlı bulunurken DYY ve siyasi istikrar ve şiddetsizlik endeksi ise %10 düzeyinde anlamlı olarak sonuçlanmıştır.

Analiz bulguları, enflasyon oranındaki artışın, toplam işsizlik oranını düşüreceğini göstermektedir. Katsayının işareti enflasyon ile işsizlik arasındaki ilişkiyi gösteren Philips eğrisinin varlığını desteklemektedir. Bu bulgu, işsizlik ve enflasyon arasındaki ilişkiyi inceleyen çeşitli çalışmalarla da enflasyon değişkeninin yönü ve istatistiksel olarak anlamlı bulunması ile uyumluluk arz etmektedir. (Bayrak ve Tatlı, 2018; Belot ve Van Ours, 2001; Maqbool vd., 2013; Nickell SJ. vd., 2005).

Modelin bir diğer bulgusu, doğrudan yabancı yatırım değişkeninin katsayısının beklenen şekilde negatif olup %10 güven düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmış olmasıdır. Buna göre, doğrudan yabancı yatırımlardaki artış, toplam işsizlik oranını düşürmektedir. Bulgular, literatürdeki DYY’nin istihdamı teşvik edici rolünü destekleyen çalışmalarla benzer niteliktedir (Maqbool vd., 2013).

Toplam nüfus ile işsizlik arasındaki ilişkiye yönelik ampirik sonuçlar ise, beklenenin aksine negatif çıkmıştır. Modelin bulgusu, toplam nüfustaki artışın işsizliği azaltacağını göstermektedir. Elde edilen bulgu, ekonomide genel kabul görmüş fikir olan, gelişen nüfusun toplum refahını azaltacağı ve işsizliği arttıracığı görüşü ile çelişmektedir. Nüfus arttıkça işsizler için iş bulma şansı da azalacaktır. Ele alınan ülkeler incelendiği zaman işsizlik oranının yüksek olduğu görülmektedir. Bu ülkeler gelişen nüfusa karşı istihdam yaratma

konusunda da başarılı olamamışlardır. Bu bulgunun sebebi olarak nüfus artarken, halkın iş bulamama nedeniyle hayal kırıklığına uğrayıp iş aramayı bırakması ve bölgedeki kayıt dışı istihdamın yüksek olması gösterilebilir. Loayza ve Wada (2010), MENA ülkelerindeki kayıtdışı sektörün büyüklüğünün dünyanın geri kalanına kıyasla önemli ölçüde daha büyük olduğunu ifade etmiştir. Radwan (2007), MENA ülkelerinde kamu sektöründeki istihdamın düşüşünün, bölgedeki kayıt dışı istihdamın yüksek düzeylere ulaşmasına sebep olduğunu vurgulamıştır. Özellikle Yemen’de kayıtdışı istihdamla ilişkili olan tarımsal faaliyetler toplam istihdamın büyük bölümünü oluşturmaktadır (Angel-Urdinola ve Tanabe, 2012).

Ortalama eğitim alma yılı ve Arap Baharı değişkenlerinin katsayısı da beklenildiği şekilde pozitif olmakla birlikte sırasıyla %1 ve %5 güven düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı sonuçlanmıştır. Buna göre, ortalama eğitim alma yılındaki artış işsizliği artırırken, Arap Baharı’da aynı şekilde işsizliği artırıcı bir etki göstermiştir. Arap Baharı’nın incelenen MENA ülkelerinde beklenildiği gibi işsizliği artırdığı yönündeki modelin bulguları, literatürdeki ampirik bulguları desteklemektedir. Örneğin Khandelwal vd. (2013) Arap Baharı’nın sebep olduğu siyasi istikrarsızlığın etkilerinin irdelendiği çalışmalarında, siyasi istikrarsızlık sırasında işsizlik oranlarının ortalama yüzde 1–1½ puan kadar yükseldiği ileri sürülmüştür.

Yine ampirik bulgulara göre yönetim göstergelerinden yolsuzluk kontrolü ile siyasi istikrar ve şiddetsizlik endekslerinin katsayı işaretleri genç işsizlik modelinde olduğu gibi pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Tablo 4.2.8 yolsuzluk kontrolü ve siyasi istikrar endeksinin artması halinde toplam işsizlik oranında artış meydana geleceğini göstermektedir. Hukukun üstünlüğü endeksi katsayısı ise beklenildiği şekilde negatif ve yine istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Tablo 4.2.8’e göre hukukun üstünlüğü endeksindeki artış toplam işsizliği azaltacaktır. Demokrasinin temel unsurlarından biri hukukun üstünlüğüdür. Demokraside hukukun üstünlüğü vatandaşların haklarını korumakla birlikte, düzeni sağlamakta ve hükümetin gücünü sınırlamaktadır (Diamond, 2008). Ayrıca, daha iyi bir hukuk devleti ve yolsuzluğun kontrolü insanların gelirini doğrudan etkilemekte ve yoksulluğun azalmasını teşvik etmektedir (Kraay ve Kaufmann, 2002). Elde edilen bu bulgular dolaylı olarak hukuku önceleyen devletlerde işsizliğin azalacağına işaret etmektedir.

Son olarak, işsizliğin geleneksel belirleyicilerinden olan kişi başına düşen GSYİH değişkeninin katsayı işareti beklenen şekilde negatif iken net ihracat değişkeninin katsayısı beklenenin aksine pozitif olarak çıkmıştır ve bu iki değişken de istatistiksel olarak anlamlı sonuç vermemiştir. Yine genç işsizlik oranı analizinde olduğu gibi burada da finansal kriz değişkeni katsayısı negatif olmakla birlikte istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç vermemiştir.

Ayrıca, yönetim göstergelerinden devletin etkinliği, ifade özgürlüğü ve idari kalite endeksleri istatistiksel olarak anlamlı sonuç vermemiştir.

Şimdiye kadar elde edilen ana sonuçları özetlemek gerekirse, genç işsizlik ve toplam işsizlik sonuçları arasındaki karşılaştırmaya göre, Arap Baharı'nın toplam işsizlik üzerindeki pozitif etkisi görülüyorken yani işsizlik oranını arttırdığı sonucuna ulaşılmışken genç işsizlik üzerinde anlamlı bir etkisi bulunamamıştır. Her iki modelde de kişi başına düşen GSYİH'in etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunamamıştır. Al-Wadi (2016)'nin 1990-2016 dönemlerinde Mena ülkelerinde GSYİH büyümesi ve işsizlik arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, GSYİH büyümesinin işsizliği etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, Kreishan (2011)'in 1970-2008 dönemini kapsayan çalışmasında, ekonomik büyümenin Ürdün'deki işsizlik sorununu açıklamadığı tespit edilmiştir. Yine Trimurti ve Komalasari (2014), 2004-2012 yılları arasında Endonezya için yaptığı çalışmada ekonomik büyümenin işsizlik üzerinde önemli bir faktör olmadığını tespit etmişlerdir. Bu çalışmaların sonuçları bizim çalışma sonucumuz ile paralellik arz etmektedir. Bir diğer değişken olan enflasyon ise toplam istihdamı arttırırken genç istihdam üzerindeki etkisi pozitif görünse de anlamlı bir sonuç vermemiştir. Fakat yine de her iki analiz sonucu enflasyon ve işsizlik arasındaki ilişkinin yönü açısından Philips eğrisini doğrulamaktadır. Ayrıca, her iki tabloda da ortalama eğitim yılının artmasının işsizlik oranının artması ile doğrudan pozitif bir ilişkisi olduğu görülmektedir. Elde edilen bulgu, eğitim seviyesinin artmasının işsizlik durumu ile karşılaşma olasılığını arttırdığı sonucunu destekleyen MENA Bölgesi ve gelişmekte olan ülkeler örnek alınarak yapılan çalışmalarla uyumlu sonuç vermektedir (Bertoni ve Ricchiuti (2017). Bununla birlikte gelişmiş ülke örneklerini ele alarak yapılan çalışmalar bu sonucun aksini iddia etmekte, yüksek eğitim seviyesine sahip olmanın işsizlik riskini azalttığını ileri sürmektedir (Baussola vd., 2015). Dolayısıyla, eğitimin işsizlik üzerindeki etkisini değerlendirirken coğrafi farklılıkların ve ülke gelişmişlik düzeylerinin dikkate alınması önem arz etmektedir. Analiz sonuçlarına göre her iki tablo için de bir diğer anlamlı değişken olan nüfus değişkeninde, genç nüfusun artması (Abdul-Khaliq vd., 2014; Maqbool vd., 2013; Shabbir vd., 2020; Stampini ve Verdier-Chouchane, 2011)'in çalışmalarında olduğu gibi genç işsizlik oranını pozitif yönde etkilemekte fakat toplam nüfusun artması toplam işsizlik oranını negatif yönde etkilemekte yani istihdamı arttırıcı bir rol oynadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Net ihracat değişkeni genç nüfusun istihdamını arttırmada önemli bir rol oynarken, toplam nüfusun istihdamı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç vermemiştir. Finansal kriz değişkeni katsayısı ise her iki tabloda da beklenenin aksine negatif ve istatistiksel olarak anlamsız görünmektedir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi ele alınan ülkeler ticari hacimlerinin

düşük olmasıyla beraber uluslararası anlamda ticaret kanalından etkilenmemeleri ve bölge ülkelerine kıyasla petrol yönünden de fakir olmaları sebebiyle finansal krizden etkilenmemişlerdir. Son olarak, yönetim göstergelerinden yolsuzluk kontrolü, hukukun üstünlüğü, siyasi istikrar ve şiddetsizlik değişkenleri her iki tablo için de istatistiksel olarak anlamlı sonuçlanmakla birlikte diğer göstergelerin sonuçları her iki tablo için farklılık göstermiştir.

SONUÇ

Bu tez Arap Baharı'nın işsizlik üzerindeki etkisini incelemeye odaklanmıştır. Çalışmada Arap Baharı ayaklanmalarından en fazla etkilenen ülkelerden Tunus, Mısır, Libya ve Yemen'in 2000-2019 yılları arasındaki mevcut verileri incelenerek genç işsizlik ve toplam işsizlik oranlarını etkileyen faktörler irdelenmiş ve bu iki tür işsizlik oranının karşılaştırması yapılmıştır. Her iki modelin tahmininde Hausman Testi temelinde Tesadüfi Etkiler Panel Modeli kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen ana sonuç, Arap Baharı'nın toplam işsizlik oranının belirlenmesinde istatistiksel olarak anlamlı sonuçlanırken beklenenin aksine genç işsizlik oranının belirlenmesinde anlamsız olarak tespit edilmesidir. Ayrıca, kişi başına düşen GSYİH ile finansal kriz değişkeninin ele alınan ülkelerin genç ve toplam işsizlik oranlarının belirlenmesinde önemli rol oynamadığı görülmüştür. Çalışmaya dahil edilen diğer değişkenler olan DYY ve enflasyon değişkeni sadece toplam işsizlik oranı için istatistiksel olarak anlamlı sonuçlanırken, nüfus ve ortalama eğitim yılı değişkenleri katsayı işaretleri farklı olmakla birlikte her iki tablo için de istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Ortalama eğitim alma süresi etkisinin toplam işsizliğe göre özellikle genç nüfusun işsizliği üzerinde daha önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yönetişim göstergelerinden yolsuzluk kontrolü, hukukun üstünlüğü, siyasi istikrar ve şiddetsizlik değişkenleri her iki tablo için de istatistiksel olarak anlamlı sonuçlanmakla birlikte diğer göstergelerin sonuçları her iki tablo için farklılık göstermiştir.

Sonuç olarak temel hipotez sorumuz olan genç işsizlerin toplam işsizlik oranına göre gelişen Arap Baharı krizine daha yatkın olup olmadığının cevabı beklenenin aksine, genel nüfusun krize daha yatkın olduğu şeklinde tespit edilmiştir. Ayrıca, yönetim göstergelerinin de ele alınan ülkelerin işsizlik oranlarında oldukça etkileyici faktörler olduğu bulunmuştur.

Özetlemek gerekirse istihdam oluşturma, MENA Bölgesi'ndeki işsizliğin yapısı ve seviyesinden kaynaklanan ve bölgede uzun yıllardır baskı yaratan sorunlardan birisi olmuştur. Ayrıca, MENA ülkelerinde, işgücü piyasası hem arz hem de talep açısından birtakım zorluklar yaşamaktadır. Bölge ülkeleri, gelişen genç nüfus patlamasına yeterli iş imkânı sağlama konusunda başarı gösterememiştir. Bölgenin mevcut işsizlik sorununu çözmesi için istihdam yaratma oranının daha yüksek olması gerektiği açıktır. Dolayısıyla aktif işgücü piyasası politikaları tasarlanmalıdır. Yapılan ampirik çalışmalar, aktif işgücü piyasası politikalarının istihdamı artırıp işsizliği azaltmaya yardımcı olabileceğini göstermektedir. Ayrıca eğitim sistemindeki verimliliği artırma ve eğitilmiş gençleri uygun işlere yerleştirme hizmetlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bunlara önem verilmediği sürece mevcut sosyal ve

ekonomik problemler ciddi sonuçlarla birlikte genişlemeye devam edecek ve yeni nesli de çıkmaza sürükleyecektir.

KAYNAKÇA

- Abdel-Fadil, M. (1975). *Development, income distribution, and social change in rural Egypt, 1952-1970*. Cambridge University Press.
- Abdih, Y. (2011). Closing the Jobs Gap. *Finance ve Development*, 48(2), 36–39.
- Abdul-Khaliq, S., Soufan, T., ve Shihab, R. A. (2014). The relationship between unemployment and economic growth rate in Arab Country. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 5(9), 56–59.
- Abé Ndjié, A., Atangana Ondoa, H., ve Ngoa Tabi, H. (2019). Governance and youth unemployment in Africa. *Labor History*, 60(6), 869–882. <https://doi.org/10.1080/0023656X.2019.1645320>
- Acemoglu, D., Naidu, S., Restrepo, P., ve Robinson, J. A. (2019). Democracy does cause growth. *Journal of Political Economy*, 127(1), 47-100.
- Acet, G. S. (2018). Yemen’de İç Savaş ve İnsani Krizin Boyutları. *Social Sciences Studies Journal*, 4(13), 114–125.
- AfDB, A. (2011). The Revolution in Tunisia-Economic Challenges and Prospects. *African Development Bank*.
- Akeju, K. F., ve Olanipekun, D. B. (2014). Unemployment and economic growth in Nigeria. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 5(4), 138–144.
- Akhtar, S., ve Shahnaz, L. (2005). Understanding the youth unemployment conundrum in Pakistan: Preliminary empirical macro-micro analysis. *Indian Journal of Labour Economics*, 49(2), 233–248.
- Al-Wadi, M. (2016). Economic Growth and Unemployment Relationship: An Empirical Study for MENA Countries. *International Journal of Managerial Studies and Research*, 4(12), 19–24. <https://doi.org/10.20431/2349-0349.0412003>
- Angel-Urdinola, D. F., ve Tanabe, K. (2012). *Micro-determinants of informal employment in the Middle East and North Africa region*. World Bank.
- Anton Muscatelli, V., ve Tirelli, P. (2001). Unemployment and growth: some empirical evidence from structural time series models. *Applied Economics*, 33(8), 1083–1088.
- Araujo, R. A., ve Lima, G. T. (2007). A structural economic dynamics approach to balance-of-payments-constrained growth. *Cambridge Journal of Economics*, 31(5), 755–774.
- Arayssi, M., ve Fakihi, A. (2015). Institutions and development in MENA region: evidence from the manufacturing sector. *International Journal of Social Economics*, 42(8), 717–732.
- Arayssi, M., Fakihi, A., ve Haimoun, N. (2019). *Did the Arab Spring Reduce MENA Countries’ Growth?* www.iza.org
- Arslan, I. (2016). Yemen: İstikrarsızlaştırılan Bir Ülkede Bölgesel Küresel Güç Mücadelesi. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 17–48.
- Autor, D. H., Dorn, D., ve Hanson, G. H. (2013). ‘The China syndrome: Local labour market effects of import competition in the United States. *American Economic Review*, 103(6), 2121–2168.

- Aydın Koyuncu, Ç. (2016). Arap Baharı ve Sonrasında Yemen’de Kadın: Beklentiler ve Gerçekler. *International Journal of Social Science*, 45, 121–134.
- Ayhan, V. (2009). Yemen’de İç Savaş: Aktörler, Amaçlar ve Bölgesel Etkiler Bağlamında Bir Analiz. *Ortadoğu Analiz*, 1(10), 41–50.
- Baah-Boateng, W. (2015). Unemployment in Africa: How appropriate is the global definition and measurement for policy purpose. *International Journal of Manpower*, 36(5), 650–667.
- Baltalı, M. E. (2019). *Libya’da Kaddafi Dönemi: Yönetim tarzı ve yarattığı sorunlar*. Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi, Malatya
- Bardak, U., Huitfeldt, H., ve Wahba, J. (2007). *Employment policy reforms in the Middle East and North Africa: Selected issues on the functioning of the labour market*.
- Barro, Robert J. (1997). *Getting it Right: Markets and Choices in a Free Society*. The MIT press.
- Battaglini, M., ve Coate, S. (2011). *Fiscal policy and unemployment*. Ulusal Ekonomik Araştırmalar Bürosu (NBER).
- Baussola, M., Mussida, C., Jenkins, J., ve Penfold, M. (2015). Determinants of the gender unemployment gap in Italy and the United Kingdom: A comparative investigation. *International Labour Review*, 154(4), 537–562.
- Bayrak, R., ve Tatli, H. (2018). The determinants of youth unemployment: A panel data analysis of OECD countries. *European Journal of Comparative Economics*, 15(2), 231–248. <https://doi.org/10.25428/1824-2979/201802-231-248>
- Bearman, J. (1986). *Qadhafi’s Libya*. Zed Books Inc.
- Behçet, M. (2019). İkinci Dünya Savaşı Sonrası Mısır Siyasi Tarihi Üzerinden Arap Baharı’nın İncelenmesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 303–321.
- Belot, M., ve van Ours, J. C. (2001). Unemployment and labor market institutions: an empirical analysis. *Journal of the Japanese and International Economies*, 15(4), 403–418.
- Bertoni, E., ve Ricchiuti, G. (2017). A multilevel analysis of the unemployment in Egypt. *Labour*, 31, 494–514.
- Bilgin, M. H., ve Kilicarslan, I. N. (2008). An Analysis Of The Unemployment In Selected Mena Countries And Turkey. In *Source: Journal of Third World Studies, FALL* (Vol. 25, Issue 2).
- Blackburn, K., ve Forgues-Puccio, G. F. (2010). Financial Liberalization, Bureaucratic Corruption and Economic Development. *Journal of International Money and Finance*, 29(7), 1321–1339.
- Bouzzid, B. N. (2016). Dynamic relationship between corruption and youth unemployment: Empirical evidences from a system GMM approach. *Policy Research Working Paper*.
- Broussard, N., ve Tekleselassie, T. G. (2012). *Youth unemployment: Ethiopia country study*. Internatinal Growth Center. (No. 12; 0592).
- Brownlee, J., Masoud, T., ve Reynolds, A. (2015). *The Arab Spring: Pathways of Repression and Reform*. Oxford: Oxford University Press.

- Bruni, M., Salvani, A., ve Uhlenhaut, L. (2014). *Demographic and labour market trends in Yemen: a background paper to frame the interface between the youth employment challenge and the national migration policy*. ILO Arap Devletleri Bölge Ofisi, Beyrut, Lübnan.
- Bruno, G. S. F., Choudhry, M. T., Marelli, E., ve Signorelli, M. (2014). Youth Unemployment: Key Determinants and the Impact of Crises. *AIEL Series in Labour Economics*, 7, 121–148. https://doi.org/10.1007/978-3-319-04376-0_7
- Buru, M. M., Barbour, N., Fowler, G. L., Cordell, D. D., ve Brown, L. C. (2021). *Libya*. <https://www.Britannica.Com/Place/Libya>. (Erişim Tarihi: 22/03/2021).
- Byun, C. C., ve Hollander, E. J. (2015). Explaining the intensity of the Arab Spring. *Digest of Middle East Studies*, 24(1), 26–46.
- Campante, F. R., ve Chor, D. (2012). Why was the Arab world poised for revolution? Schooling, economic opportunities, and the Arab Spring. *Journal of Economic Perspectives*, 26(2), 167–188.
- Campante, F. R., ve Chor, D. (2014). The people want the fall of the regime”: Schooling, political protest, and the economy. *Journal of Comparative Economics*, 42(3), 495–517.
- Campbell, H. (2013). *Global NATO and the catastrophic failure in Libya*. NYU Press.
- Caner, C., ve Şengül, B. (2018). Devrimler, Kaos ve İstikrar Arayışları İçinde Libya: Tarihsel ve Yapısal Bir Analiz. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 45–70.
- Carre, M., ve Drouot, D. (2004). Pace versus type: the effect of economic growth on unemployment and wage patterns. *Review of Economic Dynamics*, 7(3), 737–757.
- Ceviz, N. (2011). Libya tarihine kısa bir bakış. *Orta Doğu Analiz*, 3(27), 80–90.
- Chauvin, N. D. (2013). FDI flows in the MENA region: Features and impacts. *Institute for Emerging Market Studies (IEMS)*, Skolkovo Business School, 13(01).
- Chivvis, C. S., ve Martini, J. (2014). *Libya after Qaddafi: lessons and implications for the future*. Rand Corporation.
- Choudhry, M. T., Marelli, E., ve Signorelli, M. (2012). Youth unemployment rate and impact of financial crises. *International Journal of Manpower*, 31(1), 76–95.
- Christopoulos, D. K. (2004). The relationship between output and unemployment: Evidence from Greek regions. *Papers in Regional Science*, 83(3), 611–620.
- Cinar, S., ve Gocer, I. (2014). The Reasons and Economic and Political Consequences of Arab Spring. *Khazar University Press* (Vol. 2).
- Clark K. B., ve Summers L. H. (1982). The dynamics of youth unemployment. In *The youth labor market problem: Its nature, causes, and consequences*. *University of Chicago Press*, 199–234.
- Coşar, A. K., Guner, N., ve Tybout, J. (2016). ‘Firm dynamics, job turnover, and wage distributions in an open economy. *American Economic Review*, 106(3), 625–663.
- Dalacoura, K. (2012). The 2011 uprisings in the Arab Middle East: political change and geopolitical implications. *International Affairs*, 88(1), 63–79.
- Davidson, C., Martin, L., ve Matusz, S. (1999). ‘Trade and search generated unemployment. *Journal of International Economics*, 48(2), 271–299.

- Demidova, O., ve Signorelli, M. (2012). Determinants of youth unemployment in Russian regions. *Post-Communist Economies*, 24(2), 191–217.
- Diamond, L. (2008). The Rule of Law versus the Big Man. *Journal of Democracy*, 19(2).
- Dibeh, G., Fakih, A., ve Marrouch, W. (2019). Employment and skill mismatch among youth in Lebanon. *International Journal of Manpower*, 40(8), 1438–1457.
- Diriöz, A. O. (2011). Bağımsızlığından Günümüze Tunus’a Kısa Bir Bakış. *Ortadoğu Analiz*, 3(36), 79–82.
- Durac, V. (2012). Yemen’s Arab Spring–Democratic Opening or Regime Maintenance? *Mediterranean Politics*, 17(2), 161–178.
- Dutt, P., Mitra, D., ve Ranjan, P. (2009). International trade and unemployment: theory and cross-national evidence. *Journal of International Economics*, 78(1), 32–44.
- Dünya Bankası. (1992). Governance and development. *The World Bank*.
- Dünya Bankası. (2016). *Egypt, Arab Rep.Data*.
- Egharevba, M. E. ve Chiazor, A. I. (2013). Political corruption and national development in Nigeria. *International Journal of Social Sciences and Humanities Review*, 4(1).
- Eğri, T. (2018). İşsizlik ve Ekonomik Çıktı İlişkisi: Mısır için Okun Yasası Analizi. *Journal of Yaşar University*, 13(49), 68–78.
- Fakih, A., ve Ghazalian, P. L. (2015). What factors influence firm perceptions of labour market constraints to growth in the MENA region? *International Journal of Manpower*, 36(8), 1181–1206.
- Fakih, A., Haimoun, N., ve Kassem, M. (2020a). Youth Unemployment, Gender and Institutions During Transition: Evidence from the Arab Spring. *Social Indicators Research*, 150(1), 311–336. <https://doi.org/10.1007/s11205-020-02300-3>
- Feenstra, R. C., Ma, H., ve Xu, Y. (2017). *US Exports and Employment* (No. 24056).
- Forsythe, J. (2011). Opportunities and Obstacles for Yemeni Workers in GCC Labour Markets. *Chatham House*.
- Francis, B. B., Hasan, I., ve Zhu, Y. (2014). Political uncertainty and bank loan contracting. *Journal of Empirical Finance*, 29, 281–286.
- Frini, O., ve Muller, C. (2012). Demographic transition, education and economic growth in Tunisia. *Economic Systems*, 36(3), 351–371.
- Gabsi, Z. (2019). Tunisia’s youth: Awakened identity and challenges post-Arab spring. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 46(1), 68–87. <https://doi.org/10.1080/13530194.2017.1371000>
- Gangji, A., ve Plasman, R. (2008). Microeconomic analysis of unemployment persistence in Belgium. *International Journal of Manpower*, 29(3), 280–298.
- Gaston, N., ve Rajaguru, G. (2013). How an export boom affects unemployment. *Economic Modelling*, 30, 343–355.
- Gezgin, F. (2013). Yemen 2013. *Ortadoğu Yilligi*, 269.
- Glaeser, E. L., Ponzetto, G. A., ve Shleifer, A. (2007). Why does democracy need education? *Journal of Economic Growth*, 12(2), 77–99.
- Goldstone, J. A. (2011). Understanding the revolutions of 2011: weakness and resilience in Middle Eastern autocracies. *Foreign Affairs*, 8–16.

- Gossel, S. J. (2018). FDI, democracy and corruption in Sub-Saharan Africa. *Journal of Policy Modeling*, 40(4), 647-662.
- Gün, M. S. (2012). Yemen'de Arap Baharı. *Yasama Dergisi*, 22, 119-140.
- Guscina, A. (2006). *Effects of Globalization on Labour's Share in National Income* (06/294).
- Hagger, N. (2009). *The Libyan revolution: Its origins and legacy: A memoir and assessment*. John Hunt Publishing.
- Haouas, I., S. E., ve Yagoubi, M. (2012). Youth unemployment in Tunisia: Characteristics and policy responses. *Topics in Middle Eastern and North African Economies*, 14.
- Haouas, I., Sayre, E., ve Yagoubi, M. (2012). Youth unemployment in Tunisia: Characteristics and policy responses. *Topics in Middle Eastern and North African Economies*, 14.
- Haririan, M., Huseyin Bilgin, M., ve Karabulut, G. (2009). The Relationship between GDP and Unemployment: Evidence from MENA Countries. *Zagreb International Review of Economics ve Business*, 13(1), 17-28.
- Harris, L. C. (1986). *Libya: Qadhafi's revolution and the modern state*. Westview Press.
- Hassane, R. B., ve Zatla, N. (2001). L'IDE dans le bassin Méditerranéen: ses déterminants et son effet sur la croissance économique. *Les Cahiers Du CREAD*, 55, 118-143.
- Henry, C. M., ve Springborg, R. (2010). *Globalization and the Politics of Development in the Middle East* (Vol. 1). Cambridge University Press.
- Hill, G., ve Nonneman, G. (2011). *Yemen, Saudi Arabia and the Gulf states: Elite politics, street protests and regional diplomacy*. Chatham House.
- Hisarciklilar, M., Gultekin-Karakas, D., ve Asici, A. A. (2014). Can FDI be a panacea for unemployment? The Turkish case. In *In Labor and employment relations in a globalized world* (pp. 43-70). Springer.
- Hoffman, M., ve Jamal, A. (2012). The youth and the Arab spring: Cohort differences and similarities. *Middle East Law and Governance*, 4(1), 168-188. <https://doi.org/10.1163/187633712X632399>
- Huntington, S. P. (1968). *Political Order in Changing Societies*. New Haven, CT: Yale University Press.
- İvak, V. (2019). *Yemen iç savaşı'nın Jeopolitik ve bölgesel Etkileri*. Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul.
- ILO. (2018). *ILO Labour Force Estimations and Projections (LFEP) Key Trends*.
- Ikram, K. (2007). *The Egyptian economy, 1952-2000: Performance policies and issues*. Routledge.
- Irpan, H. M., Saad, R. M., Nor, A. H. S. M., ve Ibrahim, N. (2016). Impact of foreign direct investment on the unemployment rate in Malaysia. Conference Series (Vol. 710, No. 1, p. 012028). IOP Publishing. In *Journal of Physics*, 710(1).
- Janiak, A. (2006). Does trade liberalization lead to unemployment? Theory and some evidence. *Universite Libre de Bruxelles*.
- Jin, C., Lee, S., ve Hwang, J. (2019). The impact of import and export on unemployment: a cross-national analysis. *International Journal of Sustainable Economy*, 11(4), 347-363.

- Kabbani, N., ve Kothari, E. (2005). Youth employment in the MENA region: A situational assessment. *World Bank, Social Protection Discussion Paper*, 534.
- Kalaycı, İ. (2011). Afrika'nın Melez Yüzü 'MENA': Makro İktisadi Göstergelere ve Küresel Endekslere Göre 'Manası.' *Avrasya Etüdleri*, 40(2), 175–199.
- Kaufmann, D., Kraay, A., ve Mastruzzi, M. (2010). The Worldwide governance indicators: Methodology and analytical issues. *Washington, DC: The World Bank*.
- Kammer, A., Minoiu, C., ve Woodard, K. (2013). *The Economics of Political Transitions: Implications for the Arab Spring*.
- Khan, M. (2014). The Economic Consequences of the Arab Spring: Issue Brief. *Washington D.C.: Rafik Hariri Center for the Middle East, the Atlantic Council*.
- Khandelwal, P., Roitman, A., Bauer, A., Cashin, P., Finger, H., Gressani, D., Jbili, A.,
- Koçak, K. A. (2012). Yasemin Devrimi'nden "Arap Baharı" na Tunus. *Yasama Dergisi*, 22, 21–61.
- Kongar, E. (2006). *Importing Equality or Exporting Jobs? Competition and Gender Wage and Employment Differentials in U.S. Manufacturing* (436).
- Korkmaz, S. (2015). The effect of military spending on economic growth and unemployment in Mediterranean countries. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(1), 273–280.
- Kraay, A., & Kaufmann, D. (2002). Growth without governance. *The World Bank*.
- Kreishan, F. M. (2011). Economic growth and unemployment: An empirical analysis. *Journal of Social Sciences*, 7(2), 228–231.
- Lindblom, C. E. (1977). *Politics and Markets: The World's Political Economic Systems*. Basic Books Inc.
- Loayza, Norman. & Wada, Tarik. (2010). *Informal Labor in the Middle East and North Africa: Basic Measures and Determinants*. Working Paper, World Bank, Washington D.C.
- Maijama'a, R., Musa, K. S., Yakubu, M., ve Mohammed, N. (2019). Impact of population growth on unemployment in Nigeria: Dynamic OLS approach. *Journal of Economics and Sustainable Development*, 10(22), 79–89.
- Malik, A., ve Awadallah, B. (2013). The Economics of the Arab Spring. *World Development*, 45, 296–313. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2012.12.015>
- Malley, J., ve Molana, H. (2007). The relationship between output and unemployment with efficiency wages. *German Economic Review*, 8(4), 561–577.
- Malley, J., ve Molana, H. (2008). Output, unemployment and Okun's law: Some evidence from the G7. *Economics Letters*, 101(2), 113–115.
- Malthus, T. R. (1982). *An Essay on the Principle of Population*.
- Maqbool, M. S., Mahmood, T., Sattar, A., ve Bhalli, M. N. (2013). Determinants of unemployment: Empirical evidences from Pakistan. *Pakistan Economic and Social Review*, 51, 191–208.
- Mark, J., ve Nwaiwu, J. N. (2015). Impact of political environment on business performance of multinational companies in Nigeria. *African Research Review*, 9(3), 1–10.
- Marwan, N. (2016). *Arap Baharında Sancılı Bir Devrim: Libya*.

- Massoud, N. (2008). Assessing the employment effect of FDI inflows to Egypt: Does the mode of entry matter. *In International Conference on The Unemployment Crisis in the Arab Countries*, 17–18.
- Mirkin, B. (2013). Arab human development report: Arab Spring demographics in a region in transition. *Arab Human Development Report, Research Paper Series*.
- Mitrakos, T., Tsaklogou, P., ve Cholezas, I. (2010). Determinants of youth unemployment in Greece with an emphasis on tertiary education graduates. *Economic Bulletin*, 26, 21–62.
- Moaddel, M. (2012). The Arab Spring and Egyptian Revolution Makers: Predictors of Participation. *Eastern Michigan University, Population Studies Center Research Report*, 12,775.
- Mohamed, S. E., ve Sidiropoulos, M. G. (2010). *Another look at the determinants of foreign direct investment in MENA countries: an empirical investigation*. *Journal of economic development*. 35(2), 75–92.
- Mohseni, M., ve Jouzaryan, F. (2016). Examining the effects of inflation and unemployment on economic growth in Iran (1996-2012). *Procedia Economics and Finance*, 36, 381–389.
- Moore, M. P., ve Ranjan, P. (2005). Globalisation vs. skill-biased technological change: implications for unemployment and wage inequality. *Economic Journal*, 115(503), 391–422.
- Mubarak, M. S., ve Nugroho, S. B. M. (2020). The Impact of Population, Labor, Unemployment, and Poverty on Economic Growth Regencies/Municipality in Sulawesi Tengah Province. *Jurnal Ekonomi Pembangunan*, 18(1), 62–79.
- Nerlove, M., ve Raut, L. K. (1997). Growth models with endogenous population: a general framework. *Handbook of Population and Family Economics*, 1, 1117–1174.
- Nickell SJ., Nunziata L., ve Ochel W. (2005). Unemployment in the OECD since the 1960s. What do we know? *The Economic Journal*, 115(500), 1–27.
- Obayori, J. B., ve Udeorah, S. A. F. (2020). Dynamic Effect of Population Growth on Unemployment Rate in Nigeria. *South Asian Journal of Development Research*, 2(1), 16–24.
- OECD. (2009). *Tackling the Jobs Crisis. Helping Youth to Get a Firm Foothold in the Labour Market*.
- OECD. (2016). *Active with MENA*.
- O'Higgins N. (1997). The Challenge of Youth Unemployment. *International Social Security Review*, 50(4), 63–93.
- O'higgins, N. (2001). Youth unemployment and employment policy: A global perspective. *Geneva, ILO*.
- O'Higgins, N. (2003). Trends in the Youth Labour Market in Developing and Transition Countries. *World Bank Social Protection Discussion Paper Series*, 0321.
- Okowa, W. J. (1994). *Oil, Systemic Corruption, Abdulistic Capitalism and Nigerian Development Policy: A Political Economy*. Pam Unique Publishers.
- Oliveri, E. (2013). *Libya Before and After Gaddafi: An International Law Analysis*.

- Oscarsson, E. (2000). *Trade, Employment and Wages in Sweden 1975–93*. Stockholm Universitesi.
- Ozekin, M. K., ve Akkas, H. H. (2014). An Empirical Look To The Arab Spring: Causes And Consequences. *Alternatives Turkish Journal Of International Relations*, 75–87.
- Özey, R. (2008). *Asya Coğrafyası* (1.Baskı). Aktif Yayınevi.
- Özey, R. (2009). *Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası* (4.Baskı). Aktif Yayınevi.
- Özey, R. (2011). *Günümüz Dünya Sorunları* (5.Baskı). Aktif Yayınevi.
- Öztürkler, H. (2012a). Libya Ekonomisinin Genel Özellikleri. *Ortadoğu Analiz*, 4(39), 83–88.
- Öztürkler, H. (2012b). Mısır Ekonomisinin Genel Özellikleri. *Middle Eastern Analysis/Ortadoğu Analiz*, 4(38).
- Paasonen, K. (2017). *The role of unemployment in the Arab Spring uprisings*.
- Pástor, L., ve Veronesi, P. (2013). Political uncertainty and risk premia. *Journal of Financial Economics*, 110(3), 520–545.
- Paul, P.B. (2010). Does corruption foster growth in Bangladesh? *International Journal of Development Issues*, 9, 246–262.
- Porto, G. G. (2008). Agro-manufactured export prices, wages and unemployment. *American Journal of Agricultural Economics*, 90(3), 748–764.
- Prince, H., Halasa-Rappel, Y., ve Khan, A. (2018). *Economic Growth, Youth Unemployment, and Political and Social Instability A Study of Policies and Outcomes in Post-Arab Spring Egypt, Morocco, Jordan, and Tunisia*. UNRISD Working Paper (No.2018-12).
- Radwan, S. (2007). Good Jobs, Bad Jobs, and Economic Performance: A View from the Middle East and North Africa Region. *Employment and Shared Growth*, 37.
- Sadik, A. T., ve Bolbol, A. A. (2001). Capital flows, FDI, and technology spillovers: evidence from Arab countries. *World Development*, 29(12), 2111–2125.
- Saha, S., ve Ali, M. S. B. (2017). Corruption and economic development: New evidence from the Middle Eastern and North African countries. *Economic Analysis and Policy*, 54, 83-95.
- Saha, S. ve Gounder, R. (2013). Corruption and economic development nexus: Variations across income levels in a non-linear framework. *Economic Modelling*, 31, 70-79.
- Salisbury, P. (2011). *Yemen's Economy: Oil, Imports and Elites*. Chatham House.
- Sandholtz, W. ve Koetzle, W. (2000). Accounting for corruption: Economic structure, democracy, and trade. *International studies quarterly*, 44(1), 31-50.
- Scarpetta S., Sonnet A., ve Manfredi T. (2010). Rising youth unemployment during the crisis: how to prevent negative long-term consequences on a generation? *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, 6. OECD, Paris.
- Semin, A. (2017). Yemen Krizinde Suudi Arabistan ve İran'ın Bölgesel Güç Mücadelesi. *Bilge Strateji*, 9(17), 85–104.
- Shabbir, A., kousar, S., ve Zubair Alam, M. (2020). Factors affecting level of unemployment in South Asia. *Journal of Economic and Administrative Sciences*, 37(1), 1–25. <https://doi.org/10.1108/jeas-03-2019-0040>

- Shiferaw, A. (2015). *Job Creation and Trade in Manufactures: Industry Level Analysis across Countries?* (No. 167).
- Silke, A. (2003). *Terrorists, victims and society. Psychological perspectives on terrorism and its consequences*. Wiley.
- Şimşek, D., ve Hepaktan, C. E. (2019). Ticari Açıklık, İstihdam ve Enflasyon İlişkisi: Türkiye Örneği. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(4), 316–336.
- Stampini, M., ve Verdier-Chouchane, A. (2011). Labor market dynamics in Tunisia: The issue of youth unemployment. *Review of Middle East Economics and Finance*, 7(2), 1–35.
- Subrahmanyam, G. (2011). The challenge of youth unemployment in Tunisia: what steps are needed? *London School of Economics & Political Science*.
- Tandrayen-Ragoobur, V., ve Kasseeah, H. (2015). Youth unemployment in Mauritius: The ticking bomb. *Urban Youth Unemployment in Eastern and Southern Africa*, 177–205.
- Tatoğlu, F. Y. (2012). *Panel veri ekonometrisi* (5. Baskı). Beta Yayınevi.
- Terrill, W. A. (2011). *The conflicts in Yemen and US national security*. Strategic Studies Institute US Army War College.
- Terrill, W. A. (2013). *The Struggle for Yemen and the Challenge of Al-Qaeda in the Arabian Peninsula*. Army War College Press.
- Trimurti, C. P., ve Komalasari, Y. (2014). Determinants of unemployment: Empirical evidences from 7 province in Indonesia. *Scientific Research Journal (SCIRJ)*, 2(8), 5–9.
- Tür, Ö. (2009). Mısır’da ekonomik kalkınma çabaları. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 41, 183–194.
- Ugur, M. ve Dasgupta, N. (2011). Evidence on the economic growth impacts of corruption in low-income countries and beyond: a systematic review. *EPPI-Centre Social Science Research Unit, Institute of Education, University of London*.
- UNDP. (2000). *Human development report Burkina Faso: The role of governance*.
- UNDP. (2011). *Human Development Report 2011*. http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2011_EN_Complete.pdf
- Union, D. T. (2020). *Labour Market Profile Tunisia*. Danish Trade Union Development Agency.
- Vandewalle, D. (2012). *A history of modern Libya*. Cambridge University Press.
- Vandewalle, D. J. (1995). *Qadhafi’s Libya, 1969-1994*. St. Martin’s Press.
- Wajid, A., ve Kalil, R. (2013). The Impact of Inflation and Economic Growth on Unemployment: Time Series Evidence from Pakistan. *3rd International Conference on Business Management*, 1–22.
- Wood, E. M. (2007). *Democracy Against Capitalism: Renewing Historical Materialism*. New York: Cambridge University Press.
- Yıldırım, E. (2015). Yemen Ortadoğu’nun Taşrasındaki Çatışma. *AE Dağ İçinde, Ortadoğu Çatışmaları*, 220–237.
- Yılmaz, A. (1987). Nüfus Artışı ve Emek Piyasası Üzerindeki Etkisi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

- Yumuşak, İ. G. (1996). İktisadi Açıdan Nüfus Teoriler. *Kocaeli Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1, 48–66.
- Zouari, S. (2014). Employment policies and active labour market programmes in Tunisia. *Torino: ETF*.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Dünya Bankası, “Göstergeler”. <http://data.worldbank.org/indicator> (erişim tarihi: 23.05.2021)
- Gulfnews, “Millions of Yemenis face humanitarian crisis”. <https://gulfnews.com/world/gulf/yemen/millions-of-yemenis-face-humanitarian-crisis-1.1184965> (erişim tarihi:11.05.2021).
- Posner, P., “Autocracy, Democracy, and Economic Welfare—Posner”. <https://www.becker-posner-blog.com/2010/10/autocracy-democracy-and-economic-welfareposner.html> (erişim tarihi: 23.05.2021)